Hemming

DE LEGE NATVRÆ APODICTICA METHODVS CONCINNATA

PER

NICOLAVM HEMMINGIVM.

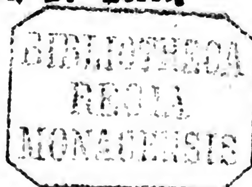
Rom. 2.

Gentes ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, unà testimonium reddente ipsorum conscientia.

VVITEBERGÆ

Excudebant Hæredes Georgij Rhaw.

M. D. LXII.

SPLENDORE GENERIS, DOCTRINA ET VIRTVTE CLARISSIMO

Viro, Domino Erico Krabbe Equiti aurato atq́ senatori Regni Daniæ sapientißimo, Domino de Bustrup, Patrono ac Domino suo imprimis obseruando: Gratiam & pacem precatur

NICOLAVS HEMMINGIVS.

ETVS (teste Plutarcho) dictum est, uir clarissime, sine iusticia ne Iouē quidem posse principem agere: quo sane dicto significatur, & maximè arduum esse principis munus, & magnam iusticiæ uim, sine qua nulla respub: nulla domus, deniq; nulla societas conseruari potest. Nam ut lex regulam iusticiæ, quæ est uinculum humanæ societatis, præscribit: ita magistratus est (quem summi Philosophi νομοφύ-

λακα, hoc eſt, legum cuſtodem uo-cant) totis uiribus in hoc incumbere, ut uinculo legum, quod eſt iuſticia, corpus reipublicæ contineat. Etenim ut corpora noſtra ſine mente, ſic ciui-tas ſine lege, iuſticiæ norma, ſuis par-tibus & neruis & ſanguine & mem-bris (ut ait Cicero) uti non poteſt. Quapropter meritò laudandi ſunt le-gum conditores, ut ſanctiſsimi iuſticię myſtæ ac miniſtri, qui ipſos legum fon-tes in natura quærentes incolumem hominum inter ſe coniunctionem cõ-ſeruare uoluerunt. Nulla enim ſocie-tas niſi iuſta fuerit, conſtans & inco-lumis permanebit diu, atq; ideò leges (quæ hoc nomen iuſtè merentur) hoc ſpectant, hoc uolunt, ut iuſticia inter ſe coaleſcant homines, quo eorum ſo-cietas inter ſe ſit ſancta ac ſtabilis.

Huius autem iuſticiæ ueluti ner-ui quidam ſunt, religio ſiue cultus di-uinus, natura communis, ſuperiorum & inferiorum ordo, cognatio, affini-

tas.

tas, contractus, officia in societate hu-
mana uaria, unde fit ut alij aliorum
indigeant opera. Hos neruos lex ipsa
seu magistratus, qui est ueluti uiua
quædam lex, stabilire, conseruare ac
regere debet, cauebitque ne his neruis,
aut nimium laxatis, aut omninò rup-
tis, corpus Reipublicæ eneruetur, ac
paulatim concidat. Hac enim de causa
legi præficitur magistratus ut custos,
qui ut anima in corpore, ita ipse in re-
publica neruorum iusticiæ moderator
sit. Membra autem quæ nolunt se his
neruis regi, aut corrigat magistratus,
aut si se corrigi non patiuntur, de cor-
pore abscissa abijciat, ac imitetur sapi-
entes medicos, qui membra hominis
quę sana sunt, bona uictus ratione, atque
alijs legibus ad conseruandam sanita-
tem spectantibus, conseruant, affecta
autem curant si possunt, at ea, quæ me-
dicina non emendantur, sed putres-
cunt magis, abscindunt, ne contagio-
ne sua, sana paulatim inficiant mem-
bra, donec totum corpus infectum

collabatur. Huc respexit Poëta cùm diceret:

Sed immedicabile vulnus
Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.

Et illud:

Morbida facta pecus totum corrumpit ouile,
Ne maculet alias est separanda grege.

Romani cùm inter plebem & Patres dissensiones ortas, legibus à Romulo latis componere nequirent: tres legatos in Græciam miserunt, hoc mandato, ut leges Solonis describerent, & mores & instituta reliquæ Græciæ cognoscerent, ut uel isto pacto componi status ciuitatis Romanæ, exemplo Græcorum posset. Postquàm autem gnauiter negotium à legatis transactum esset, proximo anno redierunt, creatiq; sunt Decemuiri legum ferendarum, qui primùm decem tabulas iuris ciuilis Rom: scripserunt, deinde addiderunt duas, approbatæq; sunt omnes comitijs Centuriatis, atq; hæ sunt nobilissimæ leges quæ dicuntur

tur

tur duodecim tabularum. Sapienter etenim iudicârunt Romani, non tam uiribus quàm bonis legibus, quæ bonorum morum ſunt normæ, concordiam ciuium ali foueriq́ꝫ, atq́ꝫ adeò ciuitatem ipſam non tàm muris, quàm moribus muniri.

Huc pertinet feſtiuiſsimum quoddam Plauti dictum: rogat hiſce uerbis uirginem Sagariſtio ſeruus, ut munitum tibi uiſum eſt oppidum? reſpondet illa, ſi incolæ bene ſunt morati, pulchrè munitum arbitror: perfidia & peculatus ex urbe & auaritia ſi exulant: Quarta inuidia. Quinta ambitio. Sexta obtrectatio. Septima periurium. Octaua indiligentia. Nona iniuria. Decima, quod peſsimum aggreſſu ſcelus. Hæc niſi inde aberunt, centuplex murus rebus ſeruandis parum eſt. Huc proinde leges pertinent, ut iuſticiæ norma homines retineantur in officio & inter ſeſe iuſticiæ neruis ueluti colligantur. Quare Sci-

pio præclarè dicit, tunc esse Rempublicam, hoc est rem populi, cùm bene ac iustè geritur, geritur autem tum demum bene ac iustè, cùm iuxta iusticiæ normas, hoc est, leges uiuitur, huc & illud Ennij:

Moribus antiquis res stat Romana virisq;.

sentit enim grauissimus Poëta, morum probitate iuxta legum præscriptum & fortitudine animorum constare reipublicæ incolumitatem.

Etsi autem omnes sani unà nobiscum fatentur unam iusticiam esse, quæ domos, quæ ciuitates, quæ prouincias, quæ regna conseruat: (Nam Carneadem, qui disputandi gratia iniusticia conseruari rempublicam affirmauit, & Romanos qui antiquum illud dictum, quod ex Plutarcho suprà adduximus inuerterunt, dixeruntq;, Sine iniuria rempublicam regi non posse, contemnendos iudico, ille enim acuminis laudem in defendendis contrarijs sententijs quærebat, hi autem respexerunt ad initium Romanæ reipubli-

publi-

publicæ, nam iſto dicto ſalsè ſignificabant, ſi iuſti uelint eſſe Romani, hoc eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in miſerijs tabeſcendum) Tamen fuerunt qui de iuſticiæ origine, non eodem modo iudicârunt. Nam ut ex Platone conſtat, alij iuſtum natura talem eſſe, alij tantùm opinione hominum diſputarunt, atq; hi ſuam ſententiam ex eo potiſsimùm confirmare uidebantur; quòd lex, quam ſæpe iuſticiæ normam eſſe teſtati ſumus; non ſit eadem ubiq; & apud omnes, nam alios populos, alijs uiuere legibus extra controuerſiam eſt. Minos apud Platonem, quo confirmet iuſtum, opinione iuſtum eſſe & non natura, contrariarũ legum hæc exempla recitat. Carchedonij, ut legitimum & pium, Saturno litare liberos ſuos lege ſtatuunt. Licienſes lege coacti patria, ſuorum mortuorum funera domi ſuæ humant. Sed utrunq; Athenienſes ut illegitimum & impium rectè deteſtantur, immo lege contraria ca-

uent,

uent, ne quis uel liberos ſuos litet Saturno, uel mortuum domi ſepeliat. Adduci poſſent multa, non barbaræ impietatis exempla, de legibus contrarijs, quæ confirmare eorum ſententiam uidentur, qui dicunt iuſtum non natura ſed opinione tale eſſe.

Verùm horum ſententiam falſiſsimam eſſe ſapienter diſputat Socrates Platonicus, hic enim affirmat iuſta, iuſta eſſe, & honeſta, honeſta: & contrà iniuſta iniuſta, & turpia, turpia: idq; ubiq; & apud omnes homines, & definit legem non eſſe opinionem hominum, ſed τοῦ ὄντος ἑύρεσιν, hoc eſt, ueritatis inuentionem. Nam ea demum lex, legis nomen ritè ſortitur, quæ non ſolùm authoritatem principum & magiſtratus habet, uerum etiam (idq; multò magis) ratione firma & immota nititur.

Hæc ratio aliunde peti non debet, quàm ex duobus, nempe, ex natura ipſa, & fine legis. In natura ipſa

ſunt

sunt semina quædam iusti & honesti, præterea iudicium, quo iusta & honesta iniustis & turpibus præferantur. Ex his seminibus oriuntur leges quæ destinantur incolumitati reipublicæ, non aberranti ab ultimo fine, ad quem omnia referri oportet. Quęcunq; leges isto pacto sunt extructæ, solę merentur leges dici, & non quæuis Tyrannorum decreta aut potentum placita.

Imperator quidam legem tulit, qua sanciuit licere uni marito simul duas habere uxores, hanc legem multi amplectebantur, parum soliciti de legis latæ iusta ratione, uerùm, quia hæc lex non manet intra iustas metas, hoc est, non proficiscitur à natura, & tendit ad incolumitatem reipublicæ, non aberrantem ab ultimo fine, nequaquàm legis nomine digna censeri debet, sed potius turpissimæ libidinis cœnum dicenda est. Neq; enim alia de causa tulit hanc legem Imperator iste, quàm ut legis prætextu suam tegeret libidi-

libidinem. Quicunque ergò isti impuro decreto obtemperârunt, non excusantur Imperatoris authoritate, sed à lege naturæ quæ est & Dei, damnantur. Nam & à natura aberrârunt, & Deum naturæ opificem contempserunt ingrati.

Quocirca in qualibet lege ratio, quam dixi, diligenter spectanda est: ad quam cùm lex congruit à magistratu legitimo lata, iustum censebitur quicquid secundum legem latam fit, contrà iniustum quod contra legem committitur, neque hoc opinione iustum aut iniustum æstimandum est, sed natura & reuera. Sed de hac quæstione copiosius suo dicetur loco.

Hæc diligentia reuocandi leges, iuxta quas uiuere in hac humana societate nos decet, ad suam originem & proprium finem, digna est imprimis bonis uiris. Nam huius rei obseruatio non solùm amorem in placidis naturis erga leges excitat, uerum etiam alium iucundis-

iucundiſsimum fructum habet. Quid enim quæſo iucundius eſſe poteſt, quàm uidere methodum pulcherrimam, quam ſequuti ſapientes ueteres, ſuas leges extruxerunt: ut interim taceam, non parum eſſe, ubi uel minimum deflexerint legum latores à iuſta legum ratione, perſpicere.

Paulus fatetur gentes huius methodi ductu eô perueniſſe, quòd eadem, quæ Deus ſua lege proponit, agnouerint: etſi ab agnita hac noticia, uitio naturali & conſuetudine malorum uicti poſtea aberrârunt. Quare agnoſcenda eſt hæc lux, & gratiæ Deo agendæ ſunt, quòd ipſe hac luce naturam humanam ornauerit, ac etiam poſt lapſum igniculos quoſdam in natura reliquerit, qui dum excitantur cogitatione, pulcherrima uirtutum ac legum harmonia & ueluti ædificatio quædam agnoſcitur.

Huius rei digniſsima admiratio me impulit, ut de fonte legum, quem

legem

legem naturæ usitatè uocamus, non= nulla scriberem: idq; methodo certa & Philosophica, quò initia, progres= sus, metæ & regressus clarè conspician= tur. Videmus omnes artes suis metho= dis esse comprehensas, ut Grammatica, Dialectica, Geometria, Arithmetica, Musica, Physica, atq; alię, et quęlibet ars ut magis perspicua est scripta methodo, ita & in admiratione est maiori. Medi= ci etsi sua axiomata à Physica mutuan= tur: tamen non postremas laudes ob artis suæ methodum merentur. Habent & leges ciuiles suam methodum, qui= bus axiomata suppeditat Philosophia moralis.

Etsi autem multi, cùm Poëtæ (ut Pythagoras, Theognis, Phocyli= des, Cato, alijq; non pauci) tum Phi= losophi (ut Plato, Aristoteles, Plutar= chus, Cicero,) præcepta morum tra= diderunt, ac nostra ætate Philippus Melanthon (cuius sanctissimi uiri de= cus, nec uiperina multorum ingratitu=

do,

do, nec occultæ maleuolorum insidiæ, nec apertæ aduersariorum calumniæ obscurabunt unquàm) de Philosophia morali sapientissimè & utilissimè scripsit: nullus tamen adhuc, quod sciam, hæc elementa tradidit & ostendit uiam progressus demonstratiui in hac nobilissima naturæ, ut ita dicam, arte, quod sane summis illis uiris haud fuisset difficile, si naturæ principia, & inde conclusionum extructiones, ea tractare methodo proposuissent, quam nos sequimur.

Sunt fortè qui dicent, non opus fuisse ea quæ natura omnibus nota dicuntur, ad artis limites reuocare. His nihil aliud responsum uolo, quàm quod eadem ratione posint improbare conatum maximorum hominum, qui Dialecticam ad certam reuocârunt methodum, nam & ea, particula quædam legis naturæ est.

An non (inquies) de hac lege multa præclarè in Platone, Aristotele, Xeno-

Xenophonte, Plutarcho, Cicerone & alijs leguntur: hoc quidem uerissimum esse fateor, sed eorum nullus ea ad certam & iustam eamq; uniuersalem methodum reuocauit, quæ sparsim in illorum scriptis leguntur: quod equidem tentandum saltem iudicaui, sperans bonos uiros non improbaturos esse hunc meum conatum, præsertim cùm cupiam prodesse studijs iuuentutis. Non enim dubito & summè utile & periucundum fore moralis Philosophiæ studiosis, uidere initia, progressus, ac metas legis naturæ: considerare principia & ueluti elementa axiomatum moralis Philosophiæ, ex quibus hypotheses innumeræ, adhibita Philosophica apodixi, in legibus politicis & Oeconomicis extruuntur: obseruare syntheses & analyses demonstrationum: perspicere qua uia omnia iura & omnes leges ad suos fontes reuocari possint.

Hinc etiam futurum spero, ut non amplius Ethicæ ac iurisprudentiæ

studiosi

studiosi, ferant istam quorundam contumeliam, qui negant doctrinam de moribus & legibus demonstrari posse, uidebunt enim clarissimè non minus legis naturæ conclusiones destitui euidentibus demonstrationibus, quàm artem Euclidis, quam quidam solam demonstrationibus niti, falso contendunt.

Etsi autem fatendum est euidentes in Euclide demonstrationes esse, iuxta omnes demonstrandi uias, nam triplici demõstrandi methodo utitur Euclides, aliâs enim synthesi componit, aliâs analysi hypotheses ad principia reuocat, haud raró ἀπαγωγῇ εἰς ἀδύνατον, ut ex absurdo uerum colligat, utitur: tamen iustè contendo, non minus ἐναργεῖς & euidentes esse in hac nostra naturæ scientia demonstrandi uias, quàm in Euclide aut alijs nobilibus & præclaris scientijs. Has uias conor in hoc libello patefacere & ad artis me-

thodum, naturæ legem reuocare, idq; eo consilio ut hæc Philosophiæ pars aliquo modo illustretur, quam oporteret omnibus esse notissimam.

Porrò ne quis me accuset tanquam hominem, qui suam, iuxta prouerbium, falcem in alienam mittat messem, hæc est mea defensio. Epistola Pauli ad Romanos superiori anno erat mihi enarranda, in qua quia Apostolus legem naturæ appellat ueritatem, & ius Dei gentibus notum, quod ipsæ ostendunt operibus suis unà testimonium reddente eorum conscientia: putaui operæ precium esse, quænam sit istius legis uis explicare, & ne prolixa commentione interrumperem prælectionem Paulinam, cœpi seorsim hanc de lege naturæ methodum colligere, utinam tanto cum fructu, quanto cum labore.

Cæterum quòd hanc legis naturæ methodum sub tuo nomine, clarissime uir, in publicum prodire uolui, duas

duas habeo, ut mihi quidem uidetur, iustißimas causas. Harum una est, quòd cupiam aliquo signo gratitudinem animi mei erga te declarare, qui ut de omnibus optimè mereri, & quod Cicero dicit boni uiri proprium esse, omnibus prodesse & nemini nocere studes: ita me singulari beneuolentia multos annos es complexus. Altera, quod in simili fere negotio iam longo tempore occuparis. Nam leges nostras Danicas, (quæ sunt legis naturæ, de qua nos agimus hypotheses quædam) ut disiecta & ueluti dißipata quædam corporis membra (quod sane non uitio legislatorum accidit, quorum alij alijs nationibus tulerunt leges, Sed propter uarietatem populorum quibus aliæ atque aliæ leges ferendæ erant) ad iustum corpus reuocare conaris, quò singula apto nexu cohæreant, hoc quàm operosum sit, soli prudentes intelligunt. Nam hîc requiritur non tam labor transcribendi, qui sane in ista re minimus est, quàm singu-

laris prudentia in collatione legum diuersarum nationum, quò obscuriores illustrentur clarioribus: & quæ uidentur propter breuitatem mutilæ, compleantur perfectioribus: & quæ parum apto ordine hactenus legi uidebantur, restituantur suis locis: quò unum systema iuris Danici habeatur, singulis reuocatis ad legum fontem ac proprium finem, quem unicum spectant & uolunt sanctæ leges. Oro Deum Patrem domini nostri Iesu Christi, ut tibi in hoc arduo & utilissimo labore adsit, ac uires largiatur, quò tandē incœpto operi finem lętum imponas. Vale Mecœnas optime, anima, corpore & spiritu integer. Haffnia anno 1562. & Mense Maio.

Præfatio

PRÆFATIO AD LECTOREM.

ICERO ſapienter & rectè dicit: nihil præſtabilius eſſe quàm planè intelligi nos ad iuſticiam eſſe natos, neq; opinione, ſed natura conſtitutum eſſe ius. Vidit enim vir ſapiens, hominem non eſſe conditum ad beluinas voluptates, quemadmodum Epicurea ſchola impiè & impudenter blaterauit, Sed ad ea potius expetenda, quorum igniculos quoſdam homines ſani in ſe eſſe reconditos animaduertunt.

Nam cùm homo reliqua animantia mente & intelligentia excellat, & facultate diſcernendi honeſta & turpia præditus ſit, vt illa quidem expetat, hæc vero auerſetur, idq; na-

turæ instinctu, necesse est fateri aliam homini finem esse propositum, quàm cæteris animantibus, quæ mente, & intelligentia ac prohæresi destituuntur.

Vt autem ad huius finis, qui est proprius hominis, contemplationem ac amorem suos discipulos veteres Philosophi excitarent, Delphicum illud, (quod pro foribus templi Apollinis delphici Amphictyones scripsere) γνῶθι σεαυτὸν *ipsis commendârunt, quo sanè dicto voluerunt vnumquemque sui admoneri officij: quod his versibus expreßit Menander:* γνῶθι σαυτὸν ὅστιν ἐὰν τὰ πράγματα ἴδῃς τὰ σαυτοῦ, καὶ τί σοι ποιητέον: *nosce te ipsum est, si res intueare tuas, & quid faciendum sit tibi. Nam qui seipsum benè norit (vt ait Cicero) primum aliquid se habere sentiet diuinum, ingeniumque in se*

suum

ſuum quaſi ſimulacrum aliquod dedicatum, tanto munere Deorum ſemper dignum aliquid & faciet & ſentiet, & cùm ſe ipſe perſpexerit totumq; tentârit, intelliget quemadmodum à natura ſubornatus in uitam venerit, quantaq́; inſtrumenta habeat ad obtinendam, adipiſcendamq; ſapientiam, quoniam principio rerum omnium quaſi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illuſtratus ſapientia duce bonum virũ, & ob eam ipſam cauſam cernat ſe beatum fore.

Ad hæc ergo tria oraculum illud Delphicum, noſce teipſum, referendum eſt: vt homo cogitet quibus ſit diuinitus ornatus dotibus: quid faciat ac ſentiat: quòd beatitudo ſit propoſita illi, qui ducem naturam fuerit ſequutus. Nam hoc perſuaſum eſſe

debet omnibus, dominum esse omnium rerum ac moderatorem DEum, eaq; quæ geruntur, eius geri ditione ac numine, eumq; optimè de genere humano mereri & qualis quisq; sit, quid agat, & quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religionem, intueri, piorumq; & impiorũ habere rationem, vt illis quidem beatam immortalitatem, his verò supplicia merita tribuat, sicut Cicero & Plato in multis locis argutius sanè quàm vtilius disputant. Nam nec vulnus naturæ intellexerunt, nec remedium inuenerunt, vtrumq; Deus Ecclesiæ sua voce patefecit.

Cùm enim Cicero lumine naturæ vidit hominem naturalibus facultatibus eligendi bonum, & verum inquirendi præditum esse, quibus veluti ducibus duceretur ad beatitudinem,

&

& tamen conspexit in toto genere humano horrendam ἀταξίαν, adeò quod plerique omnes contra mentis iudicium ruant in horrenda scelera, consuetudini hoc tantum malum imputauit, in hæc verba exclamans: Tanta est corruptela malæ consuetudinis, vt ab ea tanquàm igniculi extinguantur à natura dati, exoriantur confirmenturque contraria vitia. Poëtæ hoc malum referunt ad malum genium, seu Deam quam ἄτην, eò quòd rebus mortalium noxas & turbas soleat immittere, vocant. Pyndarus in Olympijs hoc Prometheo asscribit, cum inquit: Prometheus adfert hominibus virtutem & læticiam, Sed tamen accedit obscura nubes obliuionis, & rectam viam negotiorum aufert à mentibus. In Pythijs hoc malum ad Deos authores refert, inquiens, iuxta

vnum bonum duo incommoda dij tribuunt hominibus, at verbum Dei non consuetudini, non obliuioni, non Dijs, non fortunæ: Sed Adamo transgredienti mandatum Dei hoc malum imputat, contra quod semen mulieris vt salutare remedium, promissum est & exhibitum.

Vera sententia

Quapropter nos Deo gratias agamus qui vulnus naturæ & vndè sit indicat, & remedium salutare gratuitò offert.

Verum cum iam natura vitiata sit, & nemo ad veram sapientiam & beatitudinem venire possit duce natura, videtur quòd frustra de ea sucipiatur disputatio, ad hoc ita responsum volo. Primum dignum est studioso homine, videre quidnam sit illud, quod Paulus vocat nunc veritatem Dei, nunc δικαίωμα τοῦ θεοῦ quod

notum

notum gentibus esse prædicat, vtq; intelligatur quousq; ratio progredi possit. Deinde pulcherrimum est animaduertere, ex quibus principijs quibusq; demonstrationibus extruatur doctrina morum & leges politicæ, quibus non magis quàm igni & aëre carere potest humana societas. Nam quicquid in ethicis, & legibus traditur, hoc norma legis naturæ dijudicandum est. Nam, vt rectè inquit Cicero: Lex bona à mala naturali norma diuiditur.

Constitui igitur pauca quædam de lege naturæ colligere, non solum vt excitemur ad gratitudinem erga naturæ opificem, intelligamusq; monstrante natura, quo omnes nostræ actiones adeoq; tota vita referenda sit: Verum etiam vt rectius intelligatur Apostolus qui dicit: Gentes ostendere Propositio libri huius.

ostendere opus legis scriptum in cordibus suis.

Ut autem certam doctrinæ methodum sequamur in huius rei explicatione, visa est nobis commodissima ea quæ analysis à Galeno dicitur.

Methodus

Nam primùm rem vniuersam in definitione tanquàm in fasciculo intra transennas compræhensam & conuolutam proponam.

Membra definitionis

Deinde eandem explicaturus, analysin instituam eorum membrorum, quæ breuiter in definitionis veluti corpore coniunguntur, in qua analysi conspicietur naturæ vis, & præter alia multa, quisnam finis sit hominis, quæ principia & hypotheses legis naturæ, vnde moralis Philosophia & iuris scientia tanquàm ex fonte deducitur, adhibita philosophiæ amussi, quæ est demõstratio: ad hæc, quæ præmia

mia ſint ſeruatæ naturæ normæ, & quæ pœnæ violatæ, explicabitur. His explicatis addam quomodo decem illæ leges, ex principijs practicis extruantur & concludantur, & quatenus lex naturæ cum diuina congruat, & quatenus ab eadem diſcrepet.

Huc quoq; virtutum catalogum ſubijciam, cũ ſententijs ex optimis authoribus deſumptis, & quomodo ex naturæ lege fluant, demonſtrabo, In his omnibus conſpicietur finis & vſus legis naturæ. Poſtremo, quia conſcientia eſt legis naturæ teſtis, de ea etiam nonnulla dicam. Hac methodo me effecturum ſpero, vt lex naturæ, quæ deliteſcere quodãmodo videtur, ſe contemplandam illuſtrius exhibeat. Deus naturæ author ſua nobis aſſiſtat gratia.

DE

DE LEGE NATVRÆ.

PRiuſquam autem abſolutam definitionem legis naturæ tradam, nonnulla dicenda videntur quæ ad nominis rationem pertinere videbuntur. Sæpè enim vera nominis explicatio, multum lucis adfert toti de re aliqua ſuſceptæ diſputationi.

Ratio nois.

νομος

Vt itaq; lex græco nomine (vt Platoni & Ciceroni placet) ex eo dicitur quod ſuum cuiq; tribuat: Sic latino ab eligendo appellatur, illud ad finem legis nempe iuſticiam, hoc ad conſilij facultatem & eligendi poteſtatem refertur. Vt lex ſit, quæ non ſolum quid ſingulis tribuendum ſit doceat: Verumetiam normam tradat de eligendis iuſtis & fugiendis contrarijs. Debet itaq; lex omnis commendatrix

datrix virtutum & emendatrix vitiorum esse.

Naturæ nomen ponitur epitheti loco, quo monstratur legis huius, de qua nobis est sermo, forma. Nam cùm dicitur lex naturæ, significatur alia esse quàm scripta: Vt illa ordine prior, hæc posterior sit: illa fontis rationem, hæc riuulorum habeat: illa causa sit huius, hæc illius effectus existat. Deinde naturæ vocabulo vis quædam quæ omni homini inèst indicatur, hoc est, communis intelligentia quæ virtutes in honestis, & turpia in vitijs ponit. NATVRA

Hanc naturæ legem qui negat mentibus hominum impressam esse diuinitus, eum cum seipso dissidere necesse est. Nam cum summis Philosophis, & Apostolo Paulo contrarium testatur omnium hominum conscientia,

tia, de qua re postea suo loco plura dicenda sunt.

Synonima legis naturæ

Hæc naturæ lex varijs nominibus (quæ ad eius vim intelligendam faciunt) à Philosophis appellatur. Cicero eam vocat, nunc Ius naturæ, propterea quòd humanis mentibus naturaliter impressa sit: nunc ius gentium, quia omnibus hominibus latè per orbem sparsis, eadem est. Nam non vt oratio, ita ratio apud homines variat: Nunc ius diuinum, eò quòd Deus huius legis sit author: quam ob causam Paulus etiam naturæ legem vocat veritatem et ius Dei, vt supra admonuimus. Interdum Ius æternum, idq; ea de causa, quòd eius norma sit constans & perpetua, de qua re idem autor in oratione pro Milone in hunc modum loquitur: Est enim hæc (inquit) non scripta, sed nata

nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus: Verum ex natura ipsa accepimus, hausimus, expreßimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.

Sophocles hoc ipsum comprobat, cùm leges naturæ vocat ἄγραπτα καὶ ἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα, *hoc est, non scripta, firma tamen & solida Deorum legitima, vt quæ nemini vnquàm mortalium violare fas sit.*

Aristoteles eandem legem vocat nunc δίκαιον ἔμψυχον, *ex quo omnis lex scripta vim suam mutuatur, interdum* λόγον, *interdum* νοῦν, *quas duas voces Cicero coniungens ait, lex illa quam dij humano generi dederũt, est ratio mensq́ sapientis, videlicet radius quidam diuinæ iusticiæ in mente lucens, id quod Euripides eleganter expreßit his verbis: Tanta lux (in-*

quit) de cœlo nobis affulsit, vt etiam Hespero Luciferoq́; splendidior sit: quæ verò huic aduersantur è profundis emersere tenebris.

Demosthenes legem dicit εὕρημα καὶ δῶρον θεῶν, inuentum & donum Deorum, quod sanè tum demum de lege scripta dici potest, quando lex scripta lege naturæ vt fundamento nititur.

Quæ hactenus diximus mediocriter nobis rationem nominis explicant: Nunc vt nobis viam sternamus ad iustam definitionem, quasdam breues legis naturæ ἀποδόσεις & aßignationes adijciam.

Ciceronis

Primum itaq; occurrit illa Ciceronis: Lex naturæ, est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea quæ facienda sunt prohibetq; contraria. Summa ratio dicitur, quia à diuina mente

mente profecta, æterna imperandi prohibendiq́ norma est, hoc est, in humana mente lucens rectè agendi ratio. Quia ergo iubet & prohibet, lex dicitur, & quoniam insita est in natura, naturalis cognominatur.

Alius quidam ita definit: Lex naturæ est certa & indubitata sententia Dei, mentibus hominum impressa, qua docemur quæ facere, & quæ fugere oportet, hoc est, noticia discriminis honestorum & turpium, vt illa quidem expetantur, hæc vero caueantur. His ita breuiter notatis iustam definitionem & absolutam, colligam, hoc modo:

Alia definitio

Lex naturæ est diuinitus impressa mentibus hominum noticia certa, principiorum cognitionis & actionis, atq́ conclusionum ex istis principÿs demonstratarum proprio fini hominis

minis congruentium, quas ex princi-pijs necessaria consequentia ad humanæ vitæ gubernationem extruit ratio, vt homo ea quæ recta sunt cognoscat, velit, eligat, agat, vitetq; contraria, quorum omnium & testis & iudex conscientia hominibus diuinitus est attributa.

Hæc plenior definitio plurima continet, quibus explicatis patebit quàm latè se extendat naturæ vis in hominibus, quantum quidem ad expetenda & fugienda attinet. Nam de his tantùm instituta est nostra oratio, non de singulis motibus & proprietatibus in animantibus. Quemadmodum itaq; proposui, singula definitionis membra, eo quo proposita sunt ordine persequar, & veluti anatomiam quandam instituam, quo omnia distinctius & clarius percipiantur.

Primum

Primum itaq; definitio nostra meminit originis legis naturæ, & ipsam ad Deum refert authorem, qui eam mentibus humanis impreßit, vt sit tanquàm radius quidam diuinæ mentis & sapientiæ. Verùm quia hoc suprà aliquoties dictum est, hîc tantùm quarum rerum nos hæc legis naturæ origo admoneat, breuißimè indicabo.

1 Membrum definitionis

Deus author legis naturæ

Primum itaq; hæc legis naturæ origo nos commonefaciet de ipsius authoritate, dignitate, æquitate. Fieri enim non potest, quin quod DEum authorem habet, istis omnibus emineat.

Deinde eadem origo admonebit nos, quòd vt quicquid iuxta hanc legem fit, rectè fiat: Ita omnis huius legis violatio non solùm cum natura, verumetiam cum Deo ipso pugnare

videatur. Quare admodũ rectè veteribus Philosophis θεομαχεῖν dicuntur, quicunq; huius legis limites peruersè transgrediuntur: vnde & θεόμαχοι, qui lege hac spreta pro sua vixerunt libidine, dicti sunt.

Hîc deploranda humana peruersitas, primorum parentum lapsum sequuta. Nam inde effectum est, quod tanta sit hominum aduersus hanc Dei legem contumatia & rebellio. Sol, Luna & astra omnia diuinæ ordinationi obtemperant & conficiunt, iuxta legem sibi impositam, suum cursum præfinito temporis spatio: homo in medio constitutus veluti speculator quispiam, solus contumaciæ reus peragitur, vt qui legi & ordinationi diuinæ non velit esse subiectus. Tanta est peruersitas, tanta contumatia hominum aduersus naturæ opificem.

De

De origine hactenus: Sequitur quod lex naturæ sit noticia eaq; certa. Nam normæ legis naturæ, neq; sunt opiniones ambiguæ, neq; sententiæ ἀκαθάληπτοι, quæ percipi non possunt: Sed sunt firmæ rerum expetendarum & fugiendarum perceptiones, quas firma assensione ἄνευ τῆς ἐποχῆς Academicorum amplecti oportet.

Priusquam autem ad noticiæ materiam, hoc est, ad principia veniamus, de modo certitudinis & appræhensionis dicam nonnihil, quò reliqua melius intelligantur.

Quomodò itaq; illa certitudo efficitur? Quæ appræhensionis ratio? Omnium primum hoc constat ex Aristotele (quod & ipse sensus communis conuincit) duo esse actionum principia, cognitionem & appetitum,

tum. illa rem percipit qualis sit, hic eandem aut sectatur aut fugit.

Est autem cognitio duplex, Vna sensitiua, altera intellectiua, quomodo utraq; fiat breuiter explicandum, ac primum de ea dicam quæ est sensuum, & fit hoc modo.

Primùm, obiectum mouet externum sensum, vt exempli causa, pulchritudo, visum: dulce, gestum: odorificum, olfactum: sonorum, auditum: molle, tactum: &c.

Deinde communis sensus, cuius sedes in cerebro est, ea quæ ab exterioribus sensibus offeruntur excipit, & eorum simulacra quædam fingit.

Tum si temporis interuallum interponitur eadem retinet memoria, quam confirmat & tuetur recordatio ac meditatio.

Hic

Hîc insurgit appetitus, qui rem placentem vtpote iucundam & voluptuariam apprehendit, ex quo impetus fit ad actionem, seu ad rei expetitæ fruitionem & vsum.

Verùm hîc nisi legi naturæ seu rectæ rationi obtemperatum fuerit, sæpissimè peccatur, cùm in expetendo, tùm in fugiendo. Appetitu enim animali, qui sequitur cognitionem sensitiuam, sæpe expetimus ea, quæ aduersantur appetitui rationis. Nam vt ille brutum, ita hic humanum sequitur iudicium: & rursus sæpè auersamur appetitu animali, quæ essent reuera expetenda.

Est proinde discernendum inter obiecta sensuum. Nam alia sunt in quæ fertur animalis appetitus, alia quæ idem aspernatur & fugit. Appetimus autem sensu animali, quæ gra-

ta, iucuuda & voluptuaria videntur, quæ vno nomine generali, voluptates dicuntur corporales. Nam sunt etiam animi voluptates, de quibus alio dicetur loco.

Corporalium voluptatum tres differentiæ sunt: Nam aliæ sunt naturales & necessariæ simul: aliæ sunt naturales & non necessariæ: aliæ nec naturales nec necessariæ. Qui in hæc triplicia voluptatum genera sine discrimine & simili impetu abripitur, porcus est potius quàm homo censendus. Quare qui rationem ducem sequi mauult quàm ὁρμῶ absq; ratione, hoc teneat ac seruet discrimen.

Voluptas corporis naturalis & necessaria, cibi & potus est, ac vestimentorum. Hæc naturalis dicitur, quia natura expetitur, Necessaria, quia sine ea naturæ incolumi-

tas

tas conseruari nequit. Verum hæc cautio adhibenda est, vt ijs contenti simus, quæ naturæ sufficiunt, ad ipsius conseruationem & functionum naturalium exequutionem.

2 Voluptas corporis naturalis & non necessaria, rerum venerearum est. Hæc tametsi pertinet ad totius generis conseruationem atq; ideò naturalis existit: Tamen non est necessaria, quia sapiens ea carere potest, imò omnino illicita iudicanda est, nisi ratione & lege gubernetur. Nam si ratione gubernatur, naturali & diuino iure probatur: sin contra rationem fertur, naturam fœdat & contaminat.

3 Voluptas corporis nec naturalis nec necessaria est ebrietatis, libidinis, commessationum, repletionum necessitatem excedentium. Hæc

non

non est naturalis, quia naturam corrumpit: non necessaria, quia ea carere possumus. Hæc adeò à lege naturali abhorret, vt etiam bestiæ multæ eam auersentur ac fugiant. Hanc igitur qui sequuntur, indignissimè faciunt. Nam seipsos infra bestias miserrimè deijciunt.

Execrandus est itaq; Epicurus, qui in hoc voluptatis genere summum hominis bonum atq; adeo finem bonorum posuit: contra huius peruersissimum dogma, pugnat naturæ humanæ dignitas: pugnat facultatum animorum in hominibus eminentia: pugnat voluptatis, quam captat Epicureus subiectum, obiectum, vilitas, communitas, vis & euentus: pugnat appetitus rationis & rectum in omnibus sanis hominibus iudicium: pugnat consentientia: pugnant omnium

omnium verè sapientum suffragia. pugnant præstantissimorum virorum & excellentium fœminarum exempla laudabilia: vt interim taceam de doctrina cœlesti. Hæ rationes sua claritate facilè dispellunt fœtidos fumos, quos voluptatis Epicureæ misera & insana mancipia eructant. Quare porcis qui sunt de grege Epicuri, eos relinquamus.

Hactenus de obiectis sensuum iucundis, quæ vel expetere vel non expetere licet. Iam alia obiecta restant, quæ sensibus sunt aspera & molesta, & hæc non sunt vnius generis. Nam quædã naturæ inimica sunt, & properantes ad scientiam & virtutis decus impediunt: vt sunt, morbus, carcer, exilium, paupertas & huiusmodi alia: Hæc si vitari nequeunt, conandum est, vt in ys vel

scin-

scintillula virtutis luceat: quædam sunt sine quibus ad Palladis & virtutis arcem, hoc est, ad veri scientiam & virtutis iustam actionem nemini patet aditus, vt sunt studia, labores, summa diligentia, & cura in obeundo commisso munere. Hæc tametsi aspera sunt: Tamen non sunt fugienda, de quibus pulchrè Hesiodus, cum inquit: τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι, hoc est, Virtutem posuere Dij sudore parandam. Et illud Epicarmi apud Xenophontem: τῶν πονῶν πωλοῦσιν ἡμῖν τ' ἀγαθὰ πάντα οἱ θεοί. Laboribus nobis vendunt omnia bona Dij. Lucanus quoq; venustè ait: Serpens, sitis, ardor arena, dulcia virtuti, gaudet patientia duris. Hoc etiam pulcherrimè ostenditur in Sebetis tabula: Idem quoq; Xenophon ex prodigi commentarijs proposito

Hesiodus

para-

Colloquium Herculis

paradigmate testatur: Narrat enim Herculem, cùm iam pubesceret tacitè apud se cogitasse, quam nam viuendi viam & rationem sequeretur, voluptatem ne sectaretur an virtutem. Videbat enim voluptatis viam facilem admodum & valde tritam: contrà virtutis asperam & difficilem. Hæc cogitanti Herculi apparent duæ magnæ mulieres: quarum quidem 1 *mulier* *vna eleganti & honesta facie fuit & liberali ingenio, quam natura ipsa ornauerat. Erat enim corpore munda, oculis verecunda, gestu modesta, vestitu candida. Altera verò carno-* 2 *mulier* *sa & mollis apparebat, præterea accuratè compta & ornata, cutem quidem fuco nitidam habuit, vt candidior & rubicundior, quàm reuera esset, videretur, statum corporis composuit vt erectior appareret, quàm*

natura

natura ferret, oculis erat vagabundis & patentibus, vestis illi erat talis, vt ex ea venustas quædam reluceret, seipsam subinde respexit, & attendit etiam, num quisnam alius se contemplaretur, sæpenumero præterea ad propriam vmbram respexit.

Hæ duæ mulieres cùm propius Herculem accessissent, prior quidem illa eodem quo cœperat modo pergit. Altera verò præuenire cupiens, accurrit ad Herculem, quem hac oratione affatur:

Oratio Ἡδονῆς κακίας. *Video te, ô Hercules, dubitare ad quam viuendi viam te conuertas, si itaq; me diligas, ad dulcissimam facillimamq; te ducam viam: vt illis quidem quæ delectant abundes, duris verò & molestis in vita careas. Nam primùm quidem neq; bellorum neq; negotiorum curam habebis*

hebis vllam: Sed illud potius spectabis, vt cibum tibi gratum ac potum inuenias: vt quod visu, odoratu, tactu, delectabile sit percipias: quibus cupiditatibus vsus, quàm maximè oblecteris: quoq; pacto quàm mollissimè dormias, atq; adeò qua ratione hæc omnia obtinere possis absq; labore & molestia, quòd si quando deficere illa quibus hæc acquiruntur suspicio oboriatur, non erit timendum ne te ducam ad ista corporis animiq; labore & ærumnis paranda: Sed illis tu potius vteris, quæ aliorum laboribus sunt parta, à nullo abstinens, vnde lucrum aliquod sperari possit, Vndecunq; etenim captare commoda meis familiaribus permitto.

Hæc cùm audisset Hercules, ô mulier inquit, quod est tibi nomen? At illa, mei quidem amici, ait, fœ-

licitatem me appellant, at hostes inuidioso nomine me κακίαν nominant.

Intereà dum hæc dicerentur, altera mulier accedens, & ego, ait, ad te venio ô Hercules, noui tuos progenitores ac indolem in puerili instructione animaduerti, vnde spero, te, modo ad eam quæ ad me ducit viam, conuertaris, bonorum & honestorum operum fore sectatorem & cultorem, & me multò honorabiliorem, & bonorum expetendorum gratia videri illustriorem confido. Non fallam te voluptatis præmio, sed qualem rebus Dij contulêre naturam, tibi verè narrabo. Nihil enim eorum, quæ bona atq; honesta sunt, Dij dant hominibus sine labore & cura: Verùm si Deos tibi propitios esse velis, colendi sunt vtiq; Dij: si ab amicis diligi optes, ami-

cis

Oratio Virtutis

cis est benefaciendum: Si à quapiam ciuitate honorari desideres, ciuitati aliqua vtilitas adferenda est: Si à tota Græcia ob virtutem in admiratione esse velis, conaberis toti Græciæ benefacere: Si vt tibi terra fructus producat expetas, terra tibi colenda est: Si iumentis diuitias acquirere animus tibi sit, iumentorum tibi cura est habenda: Si rebus in bello gestis, clarus haberi cupias, amicos quidem à seruitute liberando, inimicos verò in seruitutem redigendo, bellicæ artes discendæ sunt ab illis qui sciunt, & exerceri in eis oportet, vt illis vti rectè scias. Si velis corporis valere robore, corpus assuefieri oportet vt animi consilio pareat, vtq; laboribus & sudoribus exerceatur.

Hic κακία interpellans, intelligis, ô Hercules, inquit, quàm asperam & longam viam ad voluptates & delitias, hæc mulier narret, & quàm facili ac breui via ego ad felicitatem te ducam. Ad hæc virtus respondens, ô misera inquit, quid boni tu habes? aut quid tibi suaue videri potest: quæ nihil horum gratia vis agere: nec suauium desiderium expectas, Sed anteq̃ te capit vllum desiderium omnibus istis plena es, vt quæ ante famem comedis, ante sitim bibis, vt autem cum voluptate comedas exquisitos paras tibi coquos: vt cum voluptate bibas, vina variaq́ & præciosa quæris, ac in æstate circumiens hinc & illinc niuem quæritas: vt cum voluptate dormias non solùm stratum molle substernis, sed etiam lectos & lecti

lecti subsellia paras: non enim labore defatigata, sed nihil quod agas habens, somnum expetis: vt Venerē, antequam opus est, exerceas, omnia excogitas, nec à viris, nec à fœminis abstinens: Sic enim tuos amicos instituis, vt nocte quidem omni turpitudini se dedant, diei verò vtilissimam partem stertendo absumant. Etsi autem immortalis es, à Dijs tamen es abiecta, & à bonis hominibus contemneris, Quod omnium auditu iucundissimum est, tuam nunquàm audisti laudem: nec quod omnium iucundissimum est spectaculum, præclara tua facta vidisti. Quis igitur tibi dicenti crediderit? Quis tibi indigenti opem tulerit? aut quis suæ compos mentis sustinuerit in tuo numerari sodalitio? Nam qui sunt in tuo sodalitio, iuuenes quidem,

debili sunt corpore, senes verò stulto sunt animo & mente capti. Nam postquàm adolescentiam in otio & delitijs transigerunt, senectutem multis laboribus & infirmitatibus confractam viuunt: quos vt pudet anteactæ vitæ, ita præsentibus onusti malis grauantur, In iuuentute voluptatem sectantur, sed in senectute molestiam sibi reponunt. At ego familiarem consuetudinem habeo, & cum Dijs, & cum hominibus bonis: opus præclarum & honestum, neq; à Dijs, neq; ab hominibus fieri potest sine me: in maximo sum honore cùm apud Deos, tùm apud homines, quibus conuenit. Nam desiderata quidem cooperatrix artificibus sum: fida domorum dominis custos: beneuola ministris socia: adiutrix bona in laboribus, pacis tempore: in bello firma

auxi-

auxiliatrix, optima amicitiæ conciliatrix: Adhæc, meis necessarÿs suauis, promptus cibi potusq; vsus est. Expectant enim quousq; illa desiderant, Somnus suauior illis, quàm otiosis contingit, quo somno si destituuntur, interdum haud molestè ferunt, neq; propter ipsum quæ facere oportet, negligunt. Iuniores gaudent, dum laudantur senes. Seniores lætantur cùm honorari vident iuniores. Vt cum summa voluptate, res gestas priscorum recolunt: Ita dum ipsi aliquid præclarè agunt, non parum oblectantur, propter me Dÿs chari, desiderati amicis, honorabiles patriæ sunt. Cæterum postquàm fatalis finis aduenerit, non obliuioni traditi sine honoribus iacent: Sed memoria hominum celebrati, æternum florent. In hunc modum ô Hercules, inquit,

ex bonis parentibus nate, qui se laborando exercet, beatissimam fœlicitatem consequi poterit.

Hunc pulcherrimum dialogum adscripsi, vt studiosi admoniti, collatis vtrinq; argumentis, se componant ad virtutis viam: ad quam vt nemo peruenit vnquàm sine laboribus: ita voluptas corporis quæ in virtutum choro est veluti meretrix in matronarum cœtu, ab eadem reuocat. Nõ ergo sensu brutorum præcipites ruere nos decet in ea quæ primo aspectu dulcia & iucunda videntur: Nam cùm cognitio sensitiua, quæ est opus animæ sentientis, tantum retinet nos in ijs quæ sensibus arrident, nos contra cogitare debemus, quo animæ gradu à bestijs distamus, non enim solùm cum stirpibus crescimus & vegetamur, & cum brutis animantibus

bus

bus sentimus, Verumetiam cum an-
gelis mente præditi sumus, Quare
quò mens nos vocet spectandum est.

Hæc de cognitione sensitiua &
appetitione illi ex aduerso responden-
te: iam de cognitione intellectiua, &
de appetitu rationis, qui illam natura-
liter comitatur, pauca adyciam.
Sunt enim hæc duo principia actio-
num virtutis: quorum alterum in-
tellectus dicitur, & est principium
dirigens: Alterum voluntas vo-
catur, & est principium imperans,
prius ad iudicium rerum, posterius
ad finem bonorum pertinet: quæ duo
maxima sunt, vt Cicero ait, in phi-
losophia bona.

Primum itaque tenendæ sunt dif-
ferentiæ, ne hæc duo genera cognitio-
nis confundamus. Cognitio sensitiua

opus est animæ sentientis tantum: Cognitio intellectiua opus est intellectus: Cognitio sensitiua est & in brutis & in hominibus, intellectiua tantùm in homine, illa semper ab obiecto externo & sensu, hæc interdum & non semper ab illis initium sumit: illius est finis rei expetitæ vsus, huius scientia & prudentia eorum quæ natura expetimus.

Priusquàm autem gradus subtilius distinguam, verba Ciceronis principis Philosophorum apud Latinos, asscribam: Mens, inquit, ipsa quæ sensuum fons atq; etiam ipse sensus naturalem vim habet, quam intendit ad ea quibus mouetur, atq; alia visa sic arripit, vt his statim vtatur: alia sic recondit, è quibus memoria oritur: Cætera autem similitudinibus construit: ex quibus efficiuntur

tur noticiæ rerum quas Græci tùm ἐννόιας tùm προλήψεις vocant, eò cùm acceßit ratio, argumentiq; conclusio, rerumq; innumerabilium multitudo, tum & perceptio eorum omnino apparet, & eadem hæc ratio perfecta his gradibus ad sapientiam peruenit. Ad rerum igitur scientiam vitæq; constantiam, aptißima cùm sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem, & ipsam κατάληψιν, quam, vt dixi, verbum è verbo exprimentes, compræhensionem dicemus, cùm ipsam per se amat, nihil est ei veritatis luce dulcius, tum etiam propter vsum. Quocirca etiam sensibus vtitur & artes efficit, quasi sensus alteros, & eò philosophiam coroborat, vt virtutem efficiat, ex qua re vna vita omnis apta sit, Hæc Cicero. Vide quàm pulchrè & eruditè

eruditè hîc Cicero quibus gradibus
perueniatur ad virtutem, ostendat,
qua parta mens nostra non vltrà pro-
greditur. Vt autem hæc à studiosis
distinctius intelligi possint, gradi-
bus certis ea distinguam.

Primus ergo gradus est notio
1 rerum simplicium, quas vt intelligen-
tia patibilis recipit, ità agens tra-
ctat & appræhendit: ac primum
quidem singulares, mox vniuersales
inde formas elicit. Facultas illa qui-
bus hæc efficiuntur simplex appræ-
hensio dicitur, hanc comitatur com-
2 positio, qua notiones multæ & variæ
componuntur in vnum: quarum aliæ
affirmantur aliæ negantur, hanc co-
mitatur ὑπόληψις, hoc est, æstima-
3 tio, quæ planum iudicium promit de
notionibus propositis, connectens cō-
iungenda & separans pugnantia, atq;
ideo

ideo diuisio à Physicis appellatur. Huc accedit postea ratiocinatio, quæ ex iudicatis notionibus alia atq; alia colligit, sed diuersimodè. Nam si ex euidentibus fit collectio, demonstratio dicitur: Si verò ex probabilibus tantum, conclusio texitur probabilis, Proinde ratiocinationis huius effectus aliàs est scientia, aliàs opinio. Sed hæc accommodemus ad nostrum propositum:

Notio itaq;, quam primo loco posui, est actus mentis & animi, quo contemplamur virtutum decus: hæc à simulacris virtutum elicita, vniuersalis fit norma honestatis, atq; hæc notio virtutis, simplex dicitur appræhensio.

Secundo loco compositio notionum accedit eadem mentis facultate, in hac compositione est veritas

&

& falſitas, Vt notio ſimplex eſt honeſti, iuſti, expetendi, turpis, iniuſti, fugiendi &c. Sed compoſitio hæc nectens, enunciationes facit. Honeſtum eſt expetendum: turpe eſt fugiendum: iuſtum eſt honeſtũ: quod turpe inhoneſtum eſt: iuſtum eſt in virtute: iniuſtum in vitio, ponendum.

Tertio loco accedit æſtimatio compoſitionis, qua mens de compoſitis planum profert iudicium, hoc vt verum affirmans, illud verò falſum pronuncians, iuſtum expetendum dictitans, iniuſtum fugiendum, hoc aiens bonum eſſe, illud inficians eſſe malum, vt iuſticia eſt bona, quod ſecundum rectam rationem fit non eſt malum.

Verum

Verum, si quæ mens ita composuit & iudicauit sunt euidentia, adeo vt ipsorum contraria appareant manifestè falsa, fiunt axiomata demonstrationum, quo cùm accesserit quarto loco argumentatio, plurima colliguntur.

Est autem argumentationis via duplex. Vna enim quæ ex pluribus hypothesibus vniuersale theorema colligit, & vocatur inductio. Altera quæ ex vniuersali pronunciato, plures extruit hypotheses, & vocatur syllogismus. Exempli causa: Iusticia expetenda est, similiter prudentia, fortitudo, temperantia. Igitur omnis virtus est expetenda. Ex hac rursus: Si omnis virtus est expetenda, certè amicitia, gratitudo, veritas, mansuetudo, & reliquæ particulares virtutes omnes

sunt

sunt expetendæ. Hic ratiocinationis effectus dicitur scientia, quam naturaliter sequitur vel expetitio, vel contemptio. Nam, si honestum vel vtile vel iucundum fuerit quod concluditur, mox homo naturali fertur impetu, vt eo potiatur, sin contra, turpe, inutile, iniucundū ratione depræhensum fuerit, vt mens illud non amplectendum iudicat, ita ab eodem abhorret voluntas. Mirandum proinde opificium dei est, qui ita hominem condiderit, vt in eo sint facultates, & γνωστικαὶ & ὀρεκτικαὶ, hoc est, quibus res cognoscantur & appetantur: quas intueri & admirari decet, vt simus grati opifici, qui adeò admirandis dotibus hunc μικρόκοσμον, id est, hominem, ornauit.

Quia autem harum facultatum obseruatio diligens, aperit nobis

prin-

principiorum noticiam, de illis non-
nulla adijciam. In hunc itaq; modū
de his veteres scripsēre Philosophi:
Amonius post Aristotelem quinq; *e quinq; cognitionis opifices*
cognitionis opifices facit, qui sunt:
νοῦς mens, διάνοια discursus, δόξα opi-
nio, φαντασία, imaginatio, & αἴσθησις
sensus: hi quinq; opifices & rerum
inuentioni, & perceptioni seruiunt.

Quoniam autem de cognitione
sensitiua superius satis dictum est, hic
tantùm agemus de cognitione intelle-
ctiua, cuius progreßio est duplex.

A sensu, infimo cognitionis
opifice vna: à mente, supremo cog- *T.*
nitionis opifice, altera. Cùm à sensu *A sensu*
fit progreßio sursum, colligitur vni-
uersale theorema, seu axioma, idq;
διανοίας beneficio per Inductionem.
Axioma ita extructum, postea vt
principium sumitur ad probandas hy-

E po-

pothefes, quæ in eo virtute continentur. Hinc generatur nunc ſcientia, nunc opinio. Hæc dum ratiocinatione concepta ſunt, mente retinentur, ex quo facilè intelligitur quòd ſola διάνοια ratiocinetur, & ſola mens quæ concluſa fuerint, conſeruet, & retineat, vt inde rurſus promantur vbi res poſtulauerit.

A" mente

Cum à mente ſupremo cognitionis opifice fit progreſſio, colliguntur hypotheſes, de quibus quæritur, idq; per ſyllogiſmum, vnde etiam nunc ſcientia, nunc opinio generatur. Scientia quidem vbi λήμματα (propoſitio & aſſumptio) ſunt neceſſaria: opinio verò, quando ſunt tantùm probabilia. Hæc exemplis declaranda ſunt:

Animaduerſum eſt, ſingularũ rerum peculiares quaſdã actiones eſſe,

quæ

quæ diuersæ naturæ rebus minimè cõueniunt: Vt hunc hominem esse capacem disciplinæ, & discernendi honesta & turpia, facultate præditũ, hoc ipsum postea quæsitum est, sigillatim in multis, & quia non occurrit vnq̃ in sanis hominibus contrarium exemplũ, hoc axioma seu theorema concluserũt: Omnem hominem capacem esse disciplinæ, & discernendi honesta & turpia facultate præditũ. Hæc progreßio incipit à sensu, & per inductionem colligit vniuersale pronunciatum: quod mens arripiens tanquàm fidelis custos, recondit & seruat: vt eo si quando opus fuerit vtatur, hac via vsi sunt primi Philosophi in omnibus artibus. Nam ea quæ nos per disciplinam accepimus, illi inuentione propria perceperunt, duæ enim sunt viæ quibus in rerum cognitionem perducimur: μάθησις & εὕρεσις.

 Porrò

Porrò, si hoc axioma tanquàm firmum principium arripis & ita colligis: Omnis homo est capax disciplinæ, & eligendi facultate præditus. Igitur Galli, Germani, Dani, Hispani &c. capaces sunt disciplinæ & eligendi facultate pollent, Progreßio est à mente, & concludit quæ sunt propiora sensibus.

Atq; ita apparet duplicem esse cognitionem intellectiuam, quarum vna à sensibus incipit & desinit in mentem: Altera contrà à mente sumit exordium & finit vel in sensibus, vel in ys quæ sunt sensibus proxima.

Ab hac Peripateticorum doctrina, non abhorrent quæ prius tradidit Plato, & postea Platonici quorum sententiæ summam huc ascribam: nam, non solùm Aristotelis sententi-

ſententiam illuſtrat, verum etiam haud dubiè grata futura eſt bonis ingenijs, & amantibus naturæ vim. Hæc enim nos deducit rectâ in opificis admirationem.

Faciunt itaq; Platonici quatuor cognitionis facultates, quas homines ſani perpetuò ſecum circumferunt, harum prima eſt, (ſi ab infima numerare placet) αἴσθησις, huic proxima eſt δόξα, hanc excedit διάνοια, ſuprema omnium eſt νόησις, ſeu νοῦς, hunc Plotinus regis, αἴσθησιν ſerui vices obtinere dicit. Cognitionis facultates.

Timæus Platonicus harum facultatum duas συζυγίας facit, in priori copulat νόησιν καὶ λόγον ſeu διάνοιαν: ſed τῇ νοήσει principem tribuit locum, cui adiungit λόγον, ὥσπερ ἐλάττονά τινα νοῦν, vt Procli verbis vtar: in poſteriori collocat τὴν δόξαν, καὶ τὴν αἴσθησιν.

hic priorem quidem locum occupat δόξα, tanquàm rationalis sensus, posteriorem verò ἄισθησις ἄλογος: in priori iugo ratio cum mente τὰ νοητὰ cernit, at ratio per se medias cōtemplatur rationes, in posteriori iugo δόξα cum sensu videt τὰ γενητὰ, per se verò quæ sunt in ea species omnes considerat, ἄισθησις particularis, & ἄλογος τὰ αἰσθητὰ, hoc est, sensilia percipit, ista autem sensilia dicuntur πάθη, propterea quòd τὰ ἀισθητήρια afficiant. Quare vt νοῦς quidem dicitur ὁλικῶς, λόγος verò καθολικῶς, φαντασία μορφωτικῶς: ita ἄισθησις dicitur παθητικῶς, sensibus subiecta percipere. Solus autem Deus dicitur ἡνωμένως res cernere, vt qui simplici intuitu res intueatur omnes, cùm presentes tùm absentes, præteritas & futuras. Sed de singulis sigillatim dicamus.

Sensus

Sensus sensorio suo τὰ πάθη rerum percipit: quod fit sane hoc modo: prolato in medium pomo, visu percipies quod rubrum sit aut flauum, idque ex ea affectione (id enim πάθος significat) quæ in αἰσθητήριον visus, quod est oculus, incurrit: Olfactu percipies, quod bene vel malè redoleat, idque similiter ex affectione quæ in nares incurrit: gustu præterea dulcedinem: tactu planitiem capies. Quæ autem ad istum modum singulis percipiuntur sensibus, αἰσθητὰ dicuntur, & sunt subiectorum quædam accidentia, eadem respectu sensoriorum quæ illis afficiuntur πάθη dicuntur. Sed quænam ea facultas est, quæ quod in medium allatum est, pronunciat esse pomum? an oculus? nequaquam. hic enim tantum colorem percipit: an auditus? an gestus? an olfactus? nullus sane horum,

 nam

nam quilibet in suo obiecto occupatur. An omnes sensus simul? nullo modo. Nō enim pertingunt ad rei substantiam, sed tantùm hærent in communibus quibusdam accidentibus. An fortè sensus communis? nequaquàm. Sensus enim communis tantùm actiones particularium sensuum discernit. Efficitur ergò hinc quod sensus nec οὐσίαν nec αἰτίαν, hoc est, nec τὸ ὅτι nec τὸ διότι rerum percipiat. Habemus quousque progredi posßit sensus in rerum cognitione, & vbi subsistat suo officio functus.

Δόξα opinio seu τὸ δοξαστικὸν, hoc est, facultas æstimandi res, rationibus sumptis ex ijs quæ in sensus incurrunt, τὰς τῶν αἰσθητῶν οὐσίας, hoc est, τὸ ὅτι rerum percipit. Hæc ergo pomum pronunciat quod in medium est prolatum, quod τὸ δοξαστὸν à Platoni-

tonicis dicitur, atq; ita πᾶν τὸ γεννητὸν *opinione & ſenſu eſt perceptibile, quorum hic* τὰ πάθη *tantùm percipit, illa* τὰς οὐσίας *ſpeculatur, neq; hæc facultas vlterius aſcendit, nam ad cauſas rerum non pertingit.*

Διάνοια *vlterius aſcendit, nam &* οὐσίας *& cauſas ſcrutatur, hoc eſt, non ſolùm* τὸ ὅτι, *verum etiam* τὸ διότι *cōſiderat &* τὰς τῶν ὄντων ἐννοίας *excipit, vnde poſtea mirabilem hypotheſeôn copiam extruit, atq; ideo Platonici dicunt* λόγον *coniunctam* τῷ νῷ μεταβατικῶς *res rerumq; naturas rimari. hic ſurſum ſpectat, deorſum deſpicit: ad latera reſpicit, atq; ita mirabilem rationum vim colligit, vt veritatem deprehendat. recte igitur definitur,* ἡ διάνοια αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν ψυχῆς διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος.

IIII
Νόησις. νόησις suprema in homine cognitionis est effectrix, quæ ἀμεταβάτως rerū notiones apud se tenet, sed ὁλικῶς
E.3.b. vt supra dictum est. Nam, quia νοῦς τὸ ἑαυτοῦ νοητὸν habet, propterea dicitur totum complecti, hoc est ὁλικῶς res & rerum ἐννοίας percipere.

Oratio. His facultatibus quibus Deus ornauit humanam naturam accedit oratio, quæ & ipsa λόγος græcè dicitur, propterea quòd rationis quasi riuulus quidam est, atq; ideo Platonici orationem definiunt: τὸ τῆς διανοίας ῥεῦμα διὰ τοῦ σώματος ἰὸν μετὰ φθόγγου ἢ φωνῆς, ab alio quodam dicitur τοῦ νοήματος ἄγγελος.

Porrò circa voces seu sonos tria spectantur. Primum nomina quæ sunt τῶν νοημάτων principaliter, minus autem principaliter etiam rerum subiectarum symbola. Deinde

inde spectantur in vocibus τὰ νοήματα, quæ sunt rerum subiectarum similitudines quædam & effigies, seu ut Græci loquuntur ὁμοιώματα καὶ ἐκτυπώματα, ex quo fit quòd apud omnes τὰ νοήματα sint eadem. Eadem est enim omnibus à subiectis rebus impressa figuratio, at nomina rerum non sunt eadem, quia dialecti in alijs nationibus aliæ sunt. Tertio spectantur in vocibus res subiectæ, hoc est, τὰ ὑποκείμενα πράγματα, ex quibus in nobis τὰ νοήματα informantur, idq; per abstractionem & comparationem, quemadmodum doctissimus DANIEL BARBARUS eleganter docet. Huc ergò Grammaticorum & Dialecticorum studia & contemplationes referre oportet.

Dixi

Dixi hactenus ex Aristotelis, Ammonij, Platonis, Procli & aliorum Platonicorum sententia, quinam sunt & quales opifices cognitionis, per quos natura tàm admirabilia edit opera: nunc pauca quæ eodem pertinebunt ex Reuclini schola adducam, spero enim & illa non ingrata futura philosophiæ & pietatis studiosis.

Reuclinus præceptor Melanthonis, scalæ cognitionis decem gradus facit, per hos dicit homines ad cognitionem omnium, quæ sunt verè, aut sensu, aut scientia, aut fide, ab imo ad summum ascendere posse. Gradus autem hi sunt: obiectum, diaphanon, sensus exterior, sensus interior, phantasia, iudicium inferius, iudicium superius, ratio, intellectus, & mens ipsa à cuius lumine recepto inferiores

inferiores virtutes dirigantur & gubernentur.

Deinde in aſcenſu horum graduum tres ordinantur regiones, infima, media, & ſuprema. Et in ſingulis regionibus vnus abſtractionis eſt ſtatus.

In prima ergo regione ſunt hi tres gradus: obiectum, diaphanon, ſenſus: atq; hic primus abſtractionis ſtatus eſt. Verbi gratia. Luculentiſsimum procul ignem exardeſcere video, intenditur forma eius per illuſtre medium vſq; ad oculum corporeum, hic primo ſtatur, vbi obiectum diaphanum & ſenſus inueniuntur.

In ſecunda regione ſunt hi tres gradus: ſenſus interior, phantaſia, iudicium: & ſecundo ſtatur: ſenſus interior accipit à ſenſu viſu formam

formam ignis oblati, sequitur imaginatio, & iudicium inferius: quo non secus atq; bruta de igne iudicamus.

In tertia regione est iudicium humanum, ratio & intellectus, & tertio statur: iudicio humano οὐσίαν ignis percipimus, ratione causas peruestigamus, & intellectu complectimur ista omnia: Horum omnium domina mens, recepto lumine superiori, hominis intellectum illustrat & perficit, Nam quod oculus est in corpore, id mens est in anima.

Nomina horum trium statuum sunt, sensus, iudicium, intellectus. In primo cessat corpus & incipit anima, vnde nominatur animal. In secundo cessat animal & incipit ratio, vnde nominatur homo. In tertio cessat intellectiua potentia, & incipit

incipit mens, quæ sola deforis aduenit, atq; ideo diuina cognominatur, & veluti quidam deus est.

Hæc pulchrè & verè dicuntur, & mirum in modum nobis opificis sapientiam commendant.

Cæterum quia dictum est quibus naturæ dotibus præditus homo, ad cognitionem rerum quasi manu ducatur, iam quædam adijciemus de partibus τῆς εὐμαθείας, hoc est, docilitatis. Sunt itaq; tres docilitatis partes, acumen, memoria, solertia.

Acumen ὀξύτης, est intelligentiæ celeritas, ad ea, quæ vel traduntur nobis ab alijs, vel quæ legimus ipsi, percipienda. Hoc acumen in alijs maius, in alijs minus est, in quibus autem nullum est, prorsus sunt ad discendum inepti, trunci potius quàm homines censendi.

Memoria

Memoria, quæ dicitur à Platonicis τῆς αἰσθήσεως σωτηρία, est conseruatrix & custos fidelis eorum quæ percepisti, vel à magistro vel ex lectione. Qui hac destituitur, etiamsi acumine valeat, operam ludit, hinc est quod μνημοσύνη dea dicitur, & Musarum mater appellatur apud Platonem.

Solertia ἀγχίνοια, est facultas quædam ex ijs quæ didicimus & percepimus, ea quæ nec didicimus nec percepimus, celeriter inuestigandi, ijs qui hac valent, modo cætera non defuerint, ad arcem Palladis, & eruditionis culmen facilis est aditus. Hæ tres docilitatis partes vt ignauia & otio torpescunt: ita diligentia & labore excitantur & crescunt.

Hactenus

Hactenus de cognitione intellectiua, iam de appetitu qui cognitionem intellectiuam comitatur, nonnihil adijciam.

Hic appetitus rationis est, & vocatur voluntas. Nam non sine deliberatione, vt appetitus animalis, impellitur ad agendum, Sed deliberatione eligit hoc vel illud. Habet proinde voluntas eligendi vim & consilij facultatem, quæ facultas Græcis ideo dicitur προαίρεσις, *quia pluribus propositis, rationis iudicio adhibito, alia præ alijs eligit: quam electionem sequitur conatus, vt re electa vti possimus.*

Alij subtilius gradus numerant, per quos venitur ad rei expetitæ vsum.

Primo enim loco ponunt βούλησιν,

id est, voluntatem finis, hoc est, eius rei quam volumus.

Deinde, subijciunt ζήτησιν καὶ σκέψιν, *hoc est, inquisitionem & considerationem.*

Tertio loco, si id quod expetimus obtineri potest, βουλὴ, *id est, consilium, adhibetur, consultamus enim an rem aggredi iuuet nec ne.*

Quarto, si id quod affectamus & amamus iudicio nostro approbatum fuerit, γνώμη, *hoc est, sententia accedit.*

Hinc quinto loco adiungitur προαίρεσις, *hoc est, delectus.*

Hanc sexto loco ὁρμὴ *sequitur, hoc est, prosequutio, qua ad agendum mouemur.*

Postremo loco est χρῆσις *vsus, atq; ita quiescimus, aut potius in vsu rei acquiescimus.*

Hæc

Hæc sint dicta de cognitione intellectiua & appetitu rationis, quæ illam natura comitatur. Nunc de principijs cognitionis, & actionis dicemus. Nam supra diximus, legem naturæ esse noticiam certam principiorum contemplationis & actionis, & quia de modo satis suprà dictum est, hîc tantùm de materia est agendum: vt inueniri poßint axiomata & hypotheses legis naturæ, quibus mores hominum regi oportet.

De princip. cognitionis & actionis

Vis contemplans seu τὸ θεωρητικόν, *considerat rerum habitudinem, & affectionem.*

Vis actionis seu τὸ πρακτικόν *definit rebus agendis rectam rationem, illa in ipsa mente residet, hæc in ratione: illa finem habet scientiam, hæc prudentiam moderatricem actionum virtutis.*

Proinde principia contemplationis sunt, ex quibus scientia rerum manat.

Principia actionis quæ πρακτικὰ vocantur, sunt ex quibus ratio morum, & actionum secundum virtutem petitur. Principia appellantur duabus de causis, quarum vna est, quòd non pendeant ex priori aliqua demonstratione: altera quòd omnes hypotheses legum honestarũ quibus mores gubernari par est, ex ipsis desumantur.

Principia contemplationis incomplexa, sunt notiones simplices: vt vnum, verum, aliquid, bonum, ens, non ens, affirmatio, negatio, causa, effectus. Complexa principia sunt notiones compositæ: vt esse aliquid, aliquid non esse, hoc esse, aliud esse. Huc axiomata plurima pertinent, qualia

qualia sunt hæc: Totum quodlibet est maius qualibet sua parte: nihil fit sine causa: natura nihil facit frustra.

Principia actionis, hoc est, Practica, sunt etiam duplicia, videlicet, simplices notiones & compositæ. Simplices, vt bonum, honestum, iustum, vtile, expetendum, fugiendum, malum, turpe seu inhonestum. Compositæ, vt iusta sunt expetenda, iniusta sunt fugienda, honesta amanda, turpia vitanda, virtus est laudabilis, vitium est vituperandum, & huiusmodi multæ quæ syllogismorum practicorum prima λήμματα & materia sunt.

Cæterum priusquàm accedamus ad finem hominis, ad cuius cõseruationem referenda est tota hæc doctrina, breuiter ostendam cur necesse sit fidem his primis principijs

 adhiberi,

adhiberi, tametsi superiori aliqua demonstratione concludi non possunt.

Certitudo itaq; immota principiorum hoc modo cernitur:

Primùm, principiorum noticia est lumen diuinitus impressum mentibus hominum. Vt enim omnes homines non cæci, vident hunc solem, & dum ipsum vident, necessariò vident (Non enim opinione errant, sed reuera solem aspiciunt & cernunt) ita omnes homines sani, naturæ lumine, quod Deus in natura hominum accendit, vident honestum expetendum esse & inhonestum fugiendum, quod qui negat cum ratione insanire censendus est, & stultior Anaxagora, qui niuem nigram esse contendit, contra omnium hominum vniuersalem & consentientem experientiam.

Deinde

Deinde principiorum certitudo oſtenditur ex contradicentium collatione. Omnes ſani intelligunt fieri non poſſe, vt duæ contradicentes enunciationes ſimul ſint vel veræ vel falſæ, Nam ſi vna vera eſt, altera neceſſariò falſa eſt, & contra, vt contradicentes ſunt: honeſta ſunt expetenda: honeſta ſunt non expetenda, qui adeò ſtultus eſt vt dubitet de priori enunciatione, quæ eſt, honeſta ſunt expetenda, ſumat eius contradictionem, ſcilicet, honeſta ſunt non expetenda. Hic nemo non niſi prorſus inops mentis, inficiabitur vt falſam hanc poſteriorem. Vnde ſequitur ex lege contradictionis priorem veram eſſe & immotam. Nam ſi falſa eſt hæc: honeſtum non eſt expetendum, vera erit eius contradicens, quæ eſt, honeſta ſunt expetenda.

111.

Huc accedit effectuum contrariorum collatio. Extra omnem controuersiam positum est, ea quæ conseruant naturam, naturam requirere, & ea quæ naturæ inimica sunt, eandem auersari. Quid enim sui destructionem appetit? Quid non potius in hoc incumbit totis viribus, vt se conseruet? Proinde cum quæ honesta sunt & iusta, naturam conseruant & contraria destruunt: Sequitur honesta & iusta secundum naturam esse, inhonesta verò & iniusta contra naturam. Quare vt illa natura duce, sunt expetenda: Ita hæc eadem monstrante, sunt repudianda. Hæc triplex ratio certitudinem principiorum practicorum immotam esse conuincit.

Cæterum, quia hæc omnia rectius intelliguntur, monstrato fine hominis,

minis, ad quem omnes actiones hominis referendas esse manifestum est, pauca de fine hominis adijciam, & axiomata ex lege naturæ proponam, ex quibus omnes aliæ hypotheses veræ de moribus extruuntur.

Est autem finis cuiusq; rei triplex, Vnus spectatur ex statu rei cuiusq; perfectissimo: Alter ex proprijs rei cuiusq; actionibus intelligitur: Tertius qui & finis bonorum existit, ex ordine rerum sumitur.

Verum hæc definitionibus & exemplis illustranda sunt. Primus finis, qui non egreditur extra rem: Sed manet in re, est status vniuscuiusq; rei in suo genere perfectissimus, hoc pacto, finis ignis est, esse maximè calidum & siccum, & aquæ esse maximè humidam & frigidam, hominis vt sit mens sana in corpore

ſano. Breuiter hoc modo: finis cuiuslibet rei eſt perfectiſsima illa abſolutiſsimaq; habere, quæ illi tribuit in ſuo genere rerum natura, ſeu potius Deus naturæ opifex, ad quæ & acquirenda & conſeruanda, bona, quæ Græci συμφέροντα, vocant. Deus in natura ordinauit: vt cibus, potus & medicina, incolumitati corporis humani ſeruiunt, recta ratio animæ confert, vt ipſa ſit ſana in corpore ſano.

Porrò hæc paulò altius expendamus. Ad vtriusq; itaq;, hoc eſt, corporis & animæ, atq; adeò totius hominis incolumitatem. Primus gradus eſt, vt corpus animæ imperio ſe ſubijciat. Natura enim ita ordinatum eſt, vt perfectiora imperfectioribus, meliora deterioribus, digniora indignioribus, imperent. Cum autem

tem

tem contrà fit, naturæ ordo peruertitur, & magnæ sequuntur confusiones naturam destruentes. Iam autem animam perfectiorem meliorem & digniorem corpore esse, ex eo manifestum est, quòd illa λογική, hoc ἄλογον: illa immortalis, hoc caducum: illa spiritualis & simplex, hoc ex varijs corporibus, ijsq; corruptibilibus, compactum sit. Quare dubium esse non potest, quin secundum naturam sit, vt anima imperet & corpus pareat. Atq; ita profectò res se habet in homine vt in republica, in qua cùm mali melioribus imperant, metuendum est, ne idem fiat, quod naui, amoto perito nauarcha, & in eius locum substituto rei nauticæ ignaro, accidere solet. Quid enim quæso hîc aliud fieri potest, quàm vt orta tempestate & nauis submergatur,

&

& pereant quæ in naui sunt, atque hoc est quòd grauissimè admonet Theognis his versibus:

φορτηγοὶ δ' ἄρχουσ' ἄνδρες καὶ ἀγαθῶν καθύπερθεν,
Δειμαίνω μή πως ναῦν κατὰ κῦμα πίῃ.

Hoc est, Cum baiuli bonis imperant, metuendum est, ne nauem fluctus absorbeat. Vt igitur status hominis absolutus sit, omnium primum requiritur, vt se animæ imperio corpus subijciat.

2. Grad. *Secundus gradus, ad conseruandum statum hominis necessarius est, vt facultates animæ sua tueantur officia, & nihil contra naturæ ordinem faciant.*

Sunt autem tres facultates huc spectantes: quarum nec similis est dignitas, nec æqualis in agendo authoritas. Facultates autem hæ sunt:

λόγος.

λόγος, θυμὸς, ἐπιθυμία, *hoc est, ratio, vis irascibilis & concupiscentia: quarum vt singulæ sunt menti viciniores aut à mente remotiores: ita earum æstimatur dignitas & indignitas.*

Λόγος *proinde qui est menti proximus* τῇ ἐπιθυμίᾳ, *quæ est proxima corpori, & remotissima à mente imperare debet. Hic ordo si turbatur, hominis status concutitur, & metuenda est hominis euersio. Nam cùm* ἐπιθυμία, *excusso rationis imperio, imperat, fieri non potest quin magnum aliquod malum sequatur. Est enim imperium concupiscentiæ contra naturam, vt feminæ in virum.*

Deinde θυμὸς *si vel rationi imperat, vel concupiscentiæ subijcitur, naturæ leges violantur. Nam vt*

θυμὸς

θυμὸς est infra λόγου dignitatis gradu, ita est supra concupiscentiam. Natura ergo monet vt θυμὸς rationi obtemperet, & concupiscentiæ imperet, sed ex rationis præscripto. Hinc sequitur quod solus λόγος imperare, sola concupiscentia parere, solus θυμὸς nunc parere, nunc imperare debeat. Vt enim rationi parere, ita concupiscentiæ imperare θυμὸν oportet. Hoc paulò clarius explicemus, vt imperandi & parendi modus intelligatur.

λόγος facultatem imperandi, seu vt Græci loquūtur, ἀρετὴν ἀρχικὴν habet, quæ vocatur φρόνησις, id est, prudentia, hæc ratio ipsa & sibi & alijs, nempe θυμῷ & concupiscentiæ, præfinit actionum modos: & hac de causa φρόνησις Platoni dicitur ἡγεμὼν τοῦ ὀρθῶς πράττειν.

Ἐπιθυμία

ἐπιθυμία concupiscentia, virtutem habet, iuxta quam, rationi parere debet, & hæc vocatur σωφροσύνη Temperantia, ad cuius præscriptum moderatur suas appetitiones, conuersa ad rationem cui in moderando obtemperat. Temperantia enim in omnibus affectionibus corporis & animi modum seruat, ne quid vel voluptate, vel dolore, vel alia perturbatione victi faciamus contra rectam rationem.

Restat θυμὸς medius inter λόγον & ἐπιθυμίαν, hic dum ad concupiscentiam respicit, imperandi facultatem habet, quæ ἀνδρεία, hoc est, fortitudo nominatur. Hac reprimit concupiscentiam ad imperatoris sui imperium: hac etiam seipsum conseruat ne à sese vulneretur. At si rationem respicit θυμὸς obtemperandi

facul-

facultatem habet, quæ etiã σωφροσύνη dicitur, hac à ratione instructus θυμὸς moderatur suas actiones, cùm autem θυμὸς consilia rationis spernit, fit quod ait Medea apud Euripidem:

θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων, ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς.

Porro cùm hæ tres facultates animæ, iuxta naturæ ordinem agunt, vt dictum est, iusticia emergit, virtus quæ veluti concentus quidam est suauissimus facultatum animæ in homine.

Ex his patet, in quibus rebus status hominis absolutissimus positus est, videlicet vt anima imperet, & corpus animæ imperio subsit, & deinde vt animæ facultates suum quæq; tueantur ordinem, vt ita sit anima sana in corpore sano.

Verum

Verum quoniam homo est veluti parua quædam respublica, fit vt virtutes illæ animæ, quibus incolumitas status hominis conseruatur, ad societatem hominũ & imperia transferantur. Istis enim quatuor, prudentia, temperantia, fortitudine & iusticia, conseruantur societates hominum, hoc est, Oeconomiæ & politiæ, de qua re paulò post plura dicenda sunt.

Secundus finis rei cuiuslibet, est quem ex proprijs actionibus quæ oriuntur ex proprijs facultatibus cuiusq; rei, spectandum dixi. Hic variat pro facultatum conditione, quas Deus rebus in natura contulit, ita vt pro facultatum ratione actionum gradus æstimentur. Hic autem finis, qui in actione cuiusq; rei est positus, hoc pacto colligitur: Natura inhil || Finis

 temerè

temerè aut frustrà facit, sed ad certum finem singula refert, (hoc axioma inductione collegerunt Physici, quod morales Philosophi à Physicis arripientes, inde Philosophiam de moribus extruunt). Proinde facultates peculiares cuiusq; rei, destinantur peculiaribus actionibus, & proprijs eius rei, id quod videre est in singulis rerum naturis. Nam vt communes rerum facultates destinantur communibus actionibus, pertinentibus ad communem naturæ conseruationem: ita propriæ rerum facultates destinãtur proprijs actionibus, quæ proprios rerum fines spectant: ex quo efficitur, cùm sint peculiares facultates in homine, quæ non sunt in alijs naturis, requiri peculiares actiones ab homine quæ sunt eius finis.

Sunt autem in homine, vt suprà

aliquo-

aliquoties admonuimus, facultates seu δυνάμεις γνωστικαὶ, προαιρετικαὶ, & πρακτικαὶ, quæ non sunt in alijs naturis: Proinde actiones harũ facultatũ sunt finis hominis, si modo eum finem spectes, qui in actionibus est positus, de quo nunc agimus. Iam γνωστικὴ facultas veritatis inquisitioni: προαιρετικὴ boni electioni: & πρακτικὴ virtutum actioni destinatur, Hinc talis conficitur demonstratio.

Actiones propriæ hominis, sunt finis hominis. *Inquisitio veri, electio boni & virtutis actio, sunt propriæ actiones hominis.*

Igitur hæ actiones sunt finis hominis.

Verum quia inter has actiones supremum gradũ occupat virtutis actio, cui inquisitio veri & προαίρεσις seruiũt, rectè collocârunt Philosophi finem hominis in actione virtutis.

Ex principio huius demonstrationis euertitur Epicureorum dogma de fine hominis, hoc modo:

Actiones propriæ hominis sunt finis hominis.

Voluptatis actio non est propria hominis actio. Est enim communis homini cum bestijs.

Non igitur est voluptas finis hominis. Proinde voluptatis modus is adhibendus est, qui non naturam corrumpit: sed qui legitimè naturam conseruat. Sed de voluptate supra
C. 5. *dictum est cùm ageretur de appetitione animali.*

III Finis. *Tertius finis est, qui ex rerum ordine spectatur, qua ratione omnia inferiora referuntur ad superiora tãquàm ad suos fines. Nam ita Deus naturam condidit, vt deteriora melioribus seruiant: ex quo efficitur*

quòd

quòd Deus sit vltimus omnium finis. Is enim solus absq; omni dubio, summè bonus est. Quare vt illi iustissimum in omnia imperium existit: ita omnia ipsi seruire naturali iure debent.

Quæ autem sunt in media rerum serie sita, eius sunt conditionis, vt alterum incumbat alteri, pro vt est cuiusq; magis minùsue consumata natura. Cùm itaq; videmus in rebus naturæ gradus multiplices, scire oportet quòd quæ minima sunt, ad ea quæ sunt illis proxima dignitatis gradu, immediatè referantur. Nunc autem quæcunq; fecit Deus (de visibilibus loquimur) aut habent esse solum, vt Philosophi loquuntur, vt ele- 1 *menta, mineralia & lapides: aut habent esse & viuere solum, vt grami-* 2 *na, herbæ, plantæ & arbores: aut* 3 *habent esse, viuere & sentire tan-*

tum, vt iumenta, pisces, volatilia, & omne brutum: Aut habent hæc omnia simul, & præterea intelligentiam, iudicium & arbitrium, vt homo. In his rerum gradibus prout consumatior natura, & eminentior aliqua forma specifica existit: ita ei res quæ minus sunt consumatæ destinantur, & ad eam suas facultates, actiones, adeoq; se totas referre debent. Proinde homini res omnes inferiorum graduum destinantur, eiusq; vsibus seruire debent. Iam quoniam Deus non solum est supra infimos & medios gradus, sed etiam supra hominem, vt ergo omnes inferiores gradus ad hominem: ita homo ad Deum immediatè refertur, vt is certus constituatur finis hominis, & vltimus: cùm rerum ordinem spectamus. Hinc apparet

paret veram esse Stoicorum sententiam, qui dicunt, omnia propter hominem esse, & hominem propter Deum. Huc & ille Nazianzeni versiculus pertinet: ἀρχὴν ἁπάντων καὶ τέλος ποίει θεόν.

Debent itaq; omnes actiones hominis ad DEVM referri, vt ei iusta reddatur obedientia, & honos præstetur debitus. Huc nos inuitat tota rerum natura: huc impellit naturalis sensus: huc omnium vel barbarißimorum exempla hortantur. Nemo enim tàm ferus est & rationis expers, quin statuat rerum opifici res creatas subiectas esse debere. Nemo tàm barbarus, quin intelligat summã gratitudinem reddendam esse optimè meritis. Hinc sequitur omnium actionum humanarum primum locum obtinere agnitionem Dei, ac agniti Dei celebrationem.

 Huius

NB

Huius rei demonstratiò, vel hæc sola esse poterit, ex ipsa natura sumpta.

Supremæ facultatis in homine suprema actio, versans circa supremum & nobilißimum obiectum, propria est actio hominis.

Agnoscere DEVM & agnitum colere, est supremæ facultatis in homine suprema actio, versans circa supremum & nobilißimum obiectum. Ergo,

Agnoscere Deum & agnitum colere, propriißima actio hominis est. Quare homo meritò fœlix & beatus est, quando in hac actione occupatur: contrà miser & infœlix cùm ab hac est alienus.

Huc illud Platonis in quarto de legibus:

ἁπάντων

ἁπάντων κάλλιστον, καὶ ἀληθέστατον οἶμαι λόγων, ὡς τῷ μὲν ἀγαθῷ θύειν, καὶ προσομελεῖν δεῖ τοῖς θεοῖς, καὶ εὐχαῖς, καὶ ἀναθήμασι, καὶ σύμπάσῃ θεραπείᾳ θεῶν, κάλλιστον καὶ ἄριστον, καὶ ἀνυσιμώτατον πρὸς τὸν εὐδαίμονα βίον, *hoc est, Omnium pulcherrimam & verißimã arbitror orationem esse, vt boni Dys sacrificent & adhæreant ipsis, & votis, & donarys, & vniuersa Deorum religione. Nam hoc pulcherrimum, & optimum & cõmodißimum ad beatam vitam. Hæc Plato.*

Ad præsentis demonstrationis conclusionem, homo natura duce, etiam in hac corrupta natura deducitur, ex qua cùm ad praxin descendere cœperit, mox vt cæcus palpitat, & proprys ratiocinationibus fallitur, adeò vt & à vero Deo aberret ad idola, & in locum veri cultus Dei

 prodi-

prodigiosas superstitiones substituat: quemadmodum & Paulus ad Romanos scribens testatur. Hinc fit quòd tametsi præclaras γνώμας Philosophi (quarũ posteà nonnullas referam) de Deo tradiderunt: non tamen rectà ad Deum & eius cultum peruenerint, Quare Deo agendæ sunt gratiæ, qui facem verbi sui accendit, qua nos in salutarem sui noticiam deducit, ac veram colendi se rationem demonstrat.

Hactenus ducem naturam sequuti proprias actiones hominis in genere inquisiuimus, & fundamenta iecimus firma & immota, ex quibus reliqua dependent. Verum quia actiones hominis variant pro vitæ generibus, sunt nobis genera vitæ distinguenda, & singulis suus proprius finis ex illis tribus compositus, accommodans

modans

modandus est: qua sanè contemplatione nulla erit iucundior, nulla suauior, nulla in vita communi vtilior, nulla deniq; dignior aut amplior.

Vitæ itaq; genus in vniuersum duplex est, quemadmodum ex superioribus intelligi potest, & Aristoteles in Ethicis testatur, theoreticum & practicum.

Theoreticum vitæ genus in contemplatione & in inquisitione veri occupatur. Hinc scientiæ & artes, in quibus maximum vitæ præsidium situm est. Huc illud Hyparchi: Multò est omnium rerum preciosissima omnibus ad viuendum, ars. Nam vt alius Poëta ait: Non est vllum humani infortunij solamen in vita dulcius, quàm ars, dum enim disciplinæ animus vacat suæ, infortunia præternauigat nescius. Quod autem Artes.

artes

artes debeant nos quasi manu ducere ad Deum ipsum, testatur Plato, qui dicit: artes dulcissimam Deorum famam continere. Verùm hîc cauendum, ne curiosis & inutilibus rebus simus addicti, magis quàm vtilibus vitæ præsidijs. De theoretico vitæ genere hæc admonuisse satis sit.

Practicum vitæ genus, actiones spectat, & in ijs occupatur propter finem aliquem in vita vtilem.

Est autem hoc vitæ genus triplex: Oeconomicum, politicum & spirituale. Hoc vniuersum genus, quod practicum appellamus, habet finem, qui est conseruatio ipsius per proprias actiones, Deum, vt vltimum scopum, respicientes. Nam in omni vitæ genere ita ordinandæ sunt

actio-

actiones, ne ab ipso bonorum fine seu à fine finium aberrent.

Vitæ proinde Oeconomicæ finis est conseruatio familiæ, & domus, per actiones Oeconomicas, Deum vt finem bonorum respicientes.

Et quoniam eadem est conseruandi totius ratio, quæ est partis, debet in hoc vitæ genere λόγος præesse, & sua prudentia domum administrare: Debet ἐπιθυμία modestia & temperantia quadam subesse rationi, ne quid affectus contra rectam rationem tentent. Debet θυμὸς rationi, vt παραστάτης adesse & affectus reprimere (si quando opus fuerit) sua fortitudine. His omnibus accedit iusticia temperatrix, quæ facit vt maritus & vxor, dominus & seruus, paterfamilias & materfamilias, coniuges & familiæ sibi officia debita

reddant

reddant, vt ita domus dulcissima harmonia composita conseruetur incolumis.

Verùm vt conseruandæ domus ratio melius intelligatur, proponamus nobis hanc demonstrationem, quæ suprà traditis fundamentis nititur.

Quicquid conseruat statum Oeconomium incolumem per se, præcipitur lege naturæ.

Coniuges mutuo amore se complecti, gignere, natos educare, tueri, instituere honestis moribus, regere disciplina, prospicere necessarys: & rursus natos revereri parentes, eis obedire & gratos esse & similia analoga officia, conseruant statum Oeconomicum.

Igitur hæc lege naturæ præcipiuntur.

Maior principium immotum est. Minor ex contrarys & consequētibus

tibus ostenditur. Nam, vt vbi hæc officia violantur, corruunt familiæ, quemadmodum multa tristia exempla docent: Ita his officijs videmus constare domos, florere & incolumes cõseruari, præsertim, quando hæc Oeconomica officia ad Deum referuntur vt finem vltimum, quemadmodum superius dictum est.

Ex hac demõstratione fluunt Oeconomica præcepta, quæ plurima apud Xenophontẽ, Aristotelẽ, Plutarchũ, & alios insignes Philosophos extant. Huc multæ sententiæ Philosophorum pertinent, quæ omnes quarto & sexto præcepto continentur: nos autem pauca exempli causa recitabimus.

De mutuo officio coniugum ex veteri Tragœdia hos versus adducit Clemens Alexandrinus.

οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς οὐ πλούτου χλιδὴ·
τοσοῦτον

τοσοῦτον ἔχειν διαφόρους τὰς ἡδονὰς
ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσε-
(βοῦς
γνώμην δικαία, καὶ φρονοῦσα τὰ ἀνδρικά.

Hoc eſt:

Tanta eſt nec auri nec tanta tyrannidis
Voluptas, nullus ſplendor eſt iucundior
Piorum amica coniugum concordia,
Qui mutuum fouent amorem fortiter.

Et Euripidis.

ὅστις δὲ τικόντας ἐν βίῳ σέβει,
ὅδ᾽ ἐστὶ καὶ ζῶν καὶ θανὼν θεοῖς φίλος.

Hoc eſt:

Quiſquis parentes in vita colit ſuos,
Hic charus eſt Dijs viuus atq; mortuus.

Et Menander.

βούλου γονεῖς πρὸ παντὸς ἐν τιμαῖς ἔχειν
ἱκανῶς βιώσῃς γηροβοσκῶν τοὺς γονεῖς.

Hoc eſt:

Honorem quiſquis exhibet parentibus
Abundè viuet, charus & ſuis erit.

Huius ſententiæ antitheſin habet Homerus, qui narrat quendam iuuenem occiſum in bello Troiano, *prop-*

propterea quòd parentibus τὰ θρεπτήρια non persoluerit.

Hactenus de Oeconomica vita dixi ex fontibus legis naturæ. Vnde moralis Philosophus qui de Oeconomico statu præcipere instituit, principia & demonstrationes petere debet.

Vitæ politicæ finis est politiarum tranquillus & pacificus status per actiones politicas: quæ omnes eò referri debent, vt maneat iusta ordinis politici harmonia, seruato inter homines iure anologo, & Deus in humana societate, tanquam finis vltimus societatis humanæ constituatur. Cauendum itaq; ne ab hoc fine bonorum, actiones politicæ aberrent. Verùm quoniam eadem ratio est totius conseruandæ, quæ est singularum partium, quantum quidem

H ad

ad genus actionum attinet: eædem virtutes hîc requiruntur, quas in singulis hominibus & deinde in singulis familiis requiri diximus. Requiruntur itaq; ad conseruationem politiarum prudentia, temperantia, fortitudo & iusticia: idq; hoc ordine, vt sola prudentia imperet, reliquæ autem queq; suo loco & ordine obtemperent, vt Plato docet. In harum enim harmonia consistit, quod est in vita difficillimum, videlicet: τὸ εὖ ἄρχειν καὶ τὸ εὖ ἄρχεσθαι, Hoc est, Rectè imperare & rectè parêre. Omnes ergo hæ virtutes requiruntur, cùm in eo qui imperat, tùm in eo qui imperio paret. Qui imperat, opus habet fortitudine, qua ciues in officio contineat & noxia à ciuibus auertat: opus habet temperantia, ne affectibus prauis indulgens

harmo-

harmoniam societatis humanæ dissoluat: Opus habet iusticia, quæ contractus regat, honores & operas distribuat, præmia conferat, supplicia ordinet, seruata in singulis debita proportione, hoc est, in alijs Geometrica, vt in officijs & præmijs: in alijs Arithmetica, vt in contractibus.

His omnibus prudentiam moderatricem adhibere necesse est. Nec minus ad benè & legitimè parendum requiruntur virtutes suprà commemoratæ, fortitudo, temperantia, iusticia, quibus moderatrix prudentia adhibenda est. Nam hæ virtutes vtrinq; seruatæ τὴν ἰσότητα Geometricam & Arithmeticam: sine quibus stare respublicæ nequeunt, conseruant.

Vt autem conseruandæ politiæ ratio manifestius constet, hanc demonstrationem quæ nititur fundamentis superius traditis intueamur.

Quicquid conseruat statum politicum, lege naturæ præcipitur. Hic autem nequaquàm conseruari potest, sine ordine superiorum & inferiorum, hoc est, magistratuum & subditorum. Proinde magistratuum & subditorum ordo, lege naturæ commendatur. Nam si laceratio humanæ societatis est contra naturam: & qui hanc efficit, ἀναρχία contra naturam erit. Natura igitur requirit superiorum & inferiorum ordinem.

Præterea, cùm non possit status politicus incolumis esse, nisi iustè cum socijs, fortiter contra hostes, modestè

destè & prudenter cum omnibus agatur: sequitur legem naturæ in politica societate istas quatuor virtutes requirere, quibus multæ aliæ vt species, subijciuntur, quæ ad politiarum incolumitatem requiruntur: de quibus Cicero eleganter & sapienter, naturam ducem sequutus, in libris de officijs scripsit: & nos postea earum catalogum quendam recitabimus, additis breuibus definitionibus & doctorum hominum sententijs.

Huc sententiæ plurimæ pertinent: Sed nos paucas quasdam exempli causa asscribemus. Apud Homerum extant dulcissimæ appellationes, quibus magistratuum & subditorum officia veluti pinguntur, quæ singulæ locum sententiarum supplere possunt, vt sunt:

ἤπιος πατὴρ, *blandus pater*, *qua appellatione, vt significatur affectus paternus magistratus erga subditos: ita in subditis requiritur similis storga.*

βασιλεὺς, *quasi* βάσις τοῦ λαοῦ, *id est, fulcrum seu fundamentum populi. Vt enim ædificium fundamento suo nititur, & eo subruto collabitur: Ita populus legibus & potentia magistratus, tanquàm fundamento incumbit: & sublatis legibus & magistratu, euertitur.*

Xenophon explicans versum Homeri de Agamemnone: Ἀμφότερον βασιλεύς τ᾽ ἀγαθὸς κρατερός τ᾽ αἰχμητής, *monet eum tandem Regem bonum esse, non qui suæ vitæ curam habet: sed qui eos beatos & felices reddit, quibus imperat. Ideo enim*

rex

rex eligitur inquit, οὐχ ἵνα ἑαυτοῦ καλῶς ἐπιμελῆται, ἀλλὰ ἵνα καὶ οἱ ἑλόμενοι διὰ τοῦτον εὐπράττωσι, *hoc est, non vt suam ipsius curam gerat: sed vt etiam qui illum elegerunt, propter ipsum bene habeant & felices sint.*

ἡγεμὼν *dux: quia sapientia & disciplina populum ducet rectà ad virtutem & fœlicitatem.*

κοσμήτωρ: *quia multitudini ordinem præfigit, quo nullum ornamentum pulchrius, nihil in republica vtilius. Quare rectè Ischomacus vxorem monet cum inquit:*

ἔστι δ' οὐδὲν οὕτως ὦ γύναι οὔτ' εὔχρηστον, οὔτε καλὸν ἀνθρώποις, ὡς ἡ τάξις, *hoc est, ô vxor, non est quicquam hominibus, neq; tàm vtile, neq; tàm honestum, quàm ordo.*

νόμων: propterea, quòd magistratus singulari cura & sollicitudine incolumitatem suæ reipublicæ tueri debet.

ποιμένα λαῶν, pastor populorum: Hac imagine qualisnam cura magistratui esse debeat pro ciuibus significatur. Vt enim pastor ouium suarum: Ita magistratus subditorum suorum curam habeat necesse est. Platoni interdum magistratus ἐπίσκοπος: & Xenophonti ἔφορος dicitur, id est, inspector, quia diligenter inspicere debet magistratus, quid singuli ciues agant: incitabit singulos ad sua officia præstanda, ad obedientiam duabus rebus, nempe præmijs & pœnis inuitabit. Non sufficit, vt ait Xenophon, ciues habere honestas leges, nisi sint etiam νομοφύλακες, qui sunt inspectores: laudantes

laudantes eos qui imperata faciunt: & contra punientes legum transgressores.

Præterea, quanta cura magistratui esse debeat pro salute ciuium suorum, indicatur Homerico versu: οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα, *Hoc est, Non oportet principem qui multis consulere debet, totam stertere noctem. Et Sophocles:* ὃν πόλις στήσειε, τοῦδε χρὴ κλύειν, *Hoc est: Quem respublica constituerit, huic obedire oportet. Idem:* καλῶς μὲν ἄρχειν, εὖ δ' ἂν ἄρχεσθαι θέλειν, *Hoc est: bene impera & bene pare. Huc addit rationem Poëta ex natura petitam. Dicit enim iustum imperium, in quo maiores rectè imperant, & subditi iustè obtemperant, conseruare rempublicam: & contrà, eandem perire funditus, vbicunque*

fuerit ἀναρχία. *Sunt autem hæc poetæ verba:*

ἀναρχίας γὰρ μεῖζον οὐκ ἔστι κακόν.
αὕτη πόλεις τ' ὄλλυσιν, ἥδ' ἀναστάτους
οἴκους τίθησιν, ἥδε σὺν μάχῃ δορὸς
τροπὰς καταρρήγνυσι· τῶν δ' ὀρθουμένων
σώζει τὰ πολλὰ σώματα ἡ πειθαρχία.
οὕτως ἀμυντέ' ἐστὶ τοῖς κοσμουμένοις.

Hoc est.

Anarchia maius non est malum,
Hæc ciuitates euertit, hæc funditus
Perire familias facit, hæc belli tempore
Ignauos in fugam conuertit. At contra
Parêre imperio multorum salus est,
Atq; ideò qui præsunt obedientiam tueri
(debent.

Verùm hic obseruandum est quod supra admonui de fine vltimo vitæ politicæ, qui est vt omnia in humana societate ad DEVM tanquàm vltimum scopum referantur. Cogitatio huius finis monet vtrumq;

cum

cùm eum qui imperat, ne quid contra DEVM mandet suis: tùm eum qui paret, ne in rebus illicitis, hoc est, pugnantibus cum lege naturali & diuina, obediat principi. Nam hîc Socratis responsum apud Platonem locum habet, qui cùm amici hortarentur, vt senatui Atheniensi cederet, quò mortis supplicium euaderet, respondet: ἐγὼ ὑμᾶς ἄνδρες ἀθηναῖοι ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν.

Hoc est:

Ego vos, ô viri Athenienses, veneror quidem & amo, at DEO potius quàm vobis obtemperabo. Huc & illud Thebanæ virginis apud eundem poëtam, quæ cùm iuberetur anteferre Regis edictum naturæ legibus, forti animo in hanc sententiam

respon-

respondit: Nequaquàm existìmo tua decreta tantum valere, vt, cùm homo sis, possis Deorum non scriptas, firmissimas tamen leges violare: Non enim ad breue tempus sed semper vigent valentq;. Ex his patet qui nam sint fontes, quæ metæ legum ciuilium, & quomodo ad sua principia reuocare omnia in ciuili gubernatione oporteat.

111 *Vitæ spiritualis finis est eius conseruatio per actiones huic vitæ congruentes quales sunt: Deum agnoscere, agnitum colere, timere, glorificare, &c. Ad hanc vitam spiritualem Oeconomicus status & politicus tanquàm ad vltimum scopum referri debent, à quo qui aberrat inuertit naturæ ordinem, & pœnas sibi accersit.*

Ad

Ad huius vitæ conſeruationem requiruntur ſuprà commemoratæ virtutes: prudentia, fortitudo, temperantia & iuſticia: licet differentiæ harum virtutum propter obiecti rationem modo quodam variant. Demonſtratio autem hæc eſt:

Quicquid conſeruat ſtatum vitæ ſpiritualis, lege naturæ præcipitur.

DEVM agnoſcere, & ad eum omnia referre tanquàm ad finem bonorum, conſeruant ſtatum vitæ ſpiritualis.

Proinde vt hæc lege naturæ præcipiuntur: ita quæ his contraria ſunt vetantur. Maior axioma eſt, pendens ex principijs anteà recitatis. Minor demonſtratur hoc modo:

Supremæ

Supremæ virtutis suprema actio versans circa nobilissimum obiectum, est finis hominis.

Deum agnitum colere est supremæ virtutis hominis suprema actio, versans circa nobilissimum obiectum. Ergò hæc est finis hominis, quantum quidem ad spiritualem vitam attinet.

Hanc minoris demonstrationem Philosophus colligit hoc modo: Status optimæ vitæ in fœlicitate positus est. Hæc fœlicitas in tribus consistit, in actu altissimæ potentiæ in homine, quæ est intellectus: in habitu nobilissimo, qui est virtutis: in obiecto dignissimo nempe Deo.

Huc vsq; humana ratio rectà progreditur. Verum cùm ex conclusione positæ demonstrationis, actiones huic vitæ congruentes, extruere

ere molitur, tota errat via. Sicuti cùm experientia Paulus testatur ad Rom: 1. Socrates clamat Deum colendum esse, & multis argumentis aduersarium, qui aliter sentit refutat: præterea addit Deum colendum esse, non alio cultu, quàm qui à Deo ipso institutus est. Verum, cùm hinc progredi incipit Socrates, tanquàm cæcus à vero Deo aberrat, & horrendis erroribus inuoluitur.

Porrò, cum demonstratione nostra congruunt multæ gnômæ, quæ passim apud Poëtas & Philosophos leguntur.

De vnitate Dei ex multis, has paucas asscribere placuit. Omnes Sybillæ vnum Deum prædicant. Erythæa vt refert Lactantius, ita canit:

Εἷς

εἷς θεός, ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hoc est:

Vnus Deus, qui solus est maximus & æternus.

Quòd hic omnia condiderit testatur eadem his versibus.

Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Hoc est.

Sed Deus solus vnus est super omnia, qui fecit cœlum Solemq; & stellas atq; lunam. Et cum his fertilem terram & fluctus maris.

Et alia Sybilla in persona Dei loquens, ita canit.

Εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς καὶ οὐκ ἐστὶν θεὸς ἄλλος.

Iustinus

Iustinus Martyr Pythagoræ versus de vnitate Dei hos asscripsit, in libro de Monarchia:

ει τις ἐρεῖ θεὸς εἰμι παρὲξ ἑνὸς οὗτος ὀφείλει,
κόσμον ἴσον τούτῳ στήσας εἰπεῖν, ἐμὸς οὗτος.

Hoc est:

Si quis præter vnum dicat, Deus sum: hic debet mundum similem huic conditum ostendere & dicere, hic meus est. Multæ huiusmodi sententiæ apud Platonem, Xenophontem, Sophoclem, Euripidem, Homerum, Menandrum & alios inueniuntur, quas breuitati studens omitto.

De prouidentia huius vnius Dei extant inter alias hæ sententiæ.

πάντῃ γὰρ ἐστὶ πάντα, καὶ βλέπει θεός.
Vbiq; adest & omnia cernit Deus.

Idem.

Ὀξὺς θεοῦ τ᾽ ὀφθαλμὸς εἰς τὸ πάντα ὁρᾷν.

Dei oculus acutus est, adeò vt omnia contempletur.

Xenophon DEVM vocat σοφὸν δημιουργὸν καὶ φιλόζωον, *Hoc est, sapientem & amantem animalium opificem. Idem ait: Noueris Deum esse tantum & talem, vt omnia simul videat, & omnia simul audiat, & vbiq; adsit, & simul omnium curam habeat. Hunc vnum colendum esse & alijs multis argumentis docet: & forma hominis erecta in cœlum idem significari astruit, quem imitatus latinus Poëta in hunc modum loquitur:*

Os homini sublime dedit, cœlumq; videre
Iußit & erectos ad cœlum tollere vultus.

De

De cultu Dei antiquissimus Poëta Philemon, vt Iustinus refert, ita ait: θεῷ δ᾽ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὤν: *Hoc est: Deo sacrifica iusticia. Idē: Si quis offerens sacrificium, ô Pamphile, taurorum multitudinem aut caprorum, aut per Iouem alia huiusmodi, aut structuras aureas præparans clamydas & purpureas, aut per elephanti aut Smaragdi animalia existimet se Dei sibi conciliare beneuolentiam, omnino errat & leuem mentem habet: Oportet potius vt virum bonum se præbeat, ne stuprator sit virginum, aut adulter, ne furetur & occidat, ne videat aliena & concupiscat, siue vxorem, siue domum, siue possessionem, puerum, ancillam, equos, boues, &c. Imo, mi Pamphile, ne aciculæ vnum funiculum concupieris.*

Deus enim præsens coràm te cernit, qui operibus iustis delectatur, non iniustis. Huiusmodi sententias de vnitate DEI, de creatione, prouidentia & cultu quales, multæ apud Philosophos & Poëtas extant, tenere admodum iucundum est.

Dixi de vita Oeconomica, politica & spirituali, & quæ sint cuiusq; propriæ actiones in genere, demonstraui: Iam quia lex DEI, quam vsitatè decalogum appellamus, dicitur legis naturæ epitome: quædam breuiter quomodò decalogi præcepta ad ea quæ dicta sunt, cõgruant, ostendam.

Ad statum itaq; vitæ spiritualis primam pertinere tabulam immediatè, non est dubium. Hæc enim in summa Deum colendum & celebrandum

brandum esse docet, & quomodò id fieri oporteat, ostendit.

DEMONSTRATIO PRIMÆ TABVLÆ.

DEVS *colendus est à toto homine quemadmodum suprà demonstratum est. Homo autem constat*

anima & corpore. Ergò DEVS colendus est animo & corpore, hoc est, corde, iuxta primum præceptum, ore & lingua iuxta secundum, vita & externis moribus iuxta tertium.

Modus cultus Dei pulcherrimo ordine hîc indicatur. Initium enim sumit à corde, deinde in ore & lingua se profert, Postea vita & externis moribus se declarat. Cordis appellatione intelligantur omnes animæ vires interiores, videlicet, vt mens illuminata quæ Dei sunt rectè intelligat, vt affectus ardeant amore Dei, vt voluntas ita sua sponte Deo sit addicta, vt nihil velit nisi quod in gloriam Dei cedat. Hunc cultum cordis quem natura, oris & externæ vitæ cultus sequitur, etiam ethnici naturali luce intellexerunt, etsi

postea

postea in conatu à vero Deo aberrârunt.

DEMONSTRATIO SECVNDÆ TABVlæ generalis.

QVicquid conseruat statum Oeconomicum & politicum, lege naturæ præcipitur: & quicquid turbat & euertit, eadem prohibetur.

Vt autem opera præcepta in secunda tabula conseruant Oeconomicum & politicum statum: ita in eadem prohibita turbant & euertunt.

Illa igitur mandantur, hæc vetantur.

Maior est principium, quod suprà est declaratum: Minorem confirmabimus singulorum secundæ tabulæ præceptorum demonstrationibus.

DEMONSTRATIO QVARTI Praecepti.

QVicquid conseruat Oeconomicum, & politicum statum iuris est naturalis: vt quæ contraria sunt cum natura pugnant.

Analoga officia superiorum, vt parentum & magistratus: & inferiorum.

feriorum, vt liberorum & subditorũ conseruant statum Oeconomicum & politicum.

Hæc igitur officia lege naturæ mandantur, & quæ his contraria sunt, prohibentur, vt humanæ societati inimica & noxia.

Ordo in hac tabula dignus est qui obseruetur, Vt enim in prima tabula initium fit à fundamento cultus Dei: ita hîc ab obedientia erga superiores, quæ est mater omnium officiorum quæ in sequentibus præceptis requiruntur.

DEMONSTRATIO QVINTI PRÆCEPTI.

QVicquid turbat humanam societatem siue in Oeconomico statu siue politico, lege naturæ interdictum est.

Odia, conuitia, rixæ, homicidia, turbant humanam ſocietatem. Igitur, Odia, conuitia & homicidia iure naturali vetantur. Et contrà: cùm amor mutuus, amica colloquia, beneuolentia, concordia, ſtudium conſeruandi ſe mutuò & defendendi, conſeruant humanam ſocietatem. Igitur à natura requiruntur.

DE.

DEMONSTRA-TIO SEXTI PRÆ-cepti.

QVicquid pugnat cum honestate in statu Oeconomico, & politico, lege naturæ interdictum est.

Vagæ libidines & incæstus pugnant cum honestate, quam natu-

ra in omni vitæ statu efflagitat. Prohibentur igitur vagæ libidines & incœstus lege naturæ. Et contrà: Honesta & legitima copula coniugalis seminarium est humanæ societatis. Coniugium igitur legitimum, lege naturæ commendatur.

De incœstu, hoc est, de copula personarum, quæ vel cognatione, vel affinitate coniunctæ copulari lege naturæ prohibentur, obscurior est in hac corruptione, ratio.

Plutarchus olim necessarias ducere prohibitum fuisse scribit, cuius rei honestißima est ratio ac rectißima, videlicet, vt quemadmodum sanguine iuncti se inuicem diligunt: ita necessitudinis vinculum in multos diffusis coniugijs, & non intra eosdem parietes manentibus, plures

res charitate connecteret. Sic enim serpere extendiq; charitatem generis humani manifestum est. Quod & Cicero in 5. de finibus docet. Quod cùm ita sit, lege naturæ prohiberi necessariorum, hoc est, cognatorum & affinium coniugia, quis non videt? Huc accedit naturale iudiciũ in omnibus sanis hominibus, quo iudicant omnes, abstinendum esse ab ijs personis quos vel cognatio vel affinitas arctißimè copulauit. Nescio (inquit Augustinus) quomodo inest humanæ verecundiæ quiddam naturale, atq; laudabile: vt cui debet causa propinquitatis verecundum honorem, ab ea contineat, quamuis generatricem tamen libidinem, de qua erubescere videmus, & ipsam pudicitiam coniugalem. Verùm quia in

hac

hac naturæ humanæ deprauatione, infirmior est in multis huius legis, de illicita necessariarum personarum copula, agendæ sunt Deo gratiæ, qui hanc legem Leuitici 18. repetit, & monet multas gentes fuisse exterminatas propter huius legis violationem.

Iam quæri etiam potest, an lege naturæ in vno coniugio, tantùm debeant copulari duæ personæ, nempe vnus masculus & vna fœmina, non vnus masculus & multæ fœminæ, præsertim cùm videamus quosdam ex sanctis patribus habuisse eodem tempore duas & aliquando plures vxores. Ad hanc quæstionem cùm non exemplis, sed lege naturæ sit iudicandum: clarè pronuncio violare legem naturæ, quicunque simul plures vxores habent.

Huius

Huius responsionis quatuor sunt rationes à natura petitæ.

Prima, societas coniugalis æqualem obligationem mariti & vxoris requirit, quantum ad vsum corporum attinet. Vbi autem maritus vnus habet plures vxores, vel vna fœmina plures maritos, seruari non potest in obligatione æqualitas. Nunc autem cùm inæqualitas sit contra naturam, est etiam contra naturam, si plures personæ in vno coniugio copulentur, quàm duæ, vnus masculus, & vna fœmina.

Secunda, dictat recta ratio, quòd nullus debeat se obligare ad aliquid impossibile. Iam autem fieri non potest, vt vnus vir peræquè obligatus sit pluribus vxoribus, sicuti vni soli. Quare cum natura pugnat copu-

copulatio vnius viri cum pluribus fœminis.

Tertia, pax domestica conseruari non potest, vbi vnus maritus plures habet vxores: fieri enim non potest, quin zelo quodam mulierculæ aduersus se inuicem inflammentur, vnde iurgia oriuntur, & ex his domus quædam perturbatio quæ cum natura pugnat.

Quarta, Ius naturæ est vt nemo faciat alij, quod sibi nolit fieri, maritus ergo cùm nolit vxorem suam pluribus nubere viris, debet vna contentus esse. Hoc ius ἀνάλογον cùm violatur, legi naturæ vis fit & iniuria alteri coniugum.

DEMONSTRATIO SEPTIMI Præcepti.

Quic-

QVicquid destruit humanam societatem, quicquid domos & politias euertit, cum natura pugnat.

Fraudes, furta, latrocinia, destruunt humanam societatem, euertunt domos & politias.

Hæc igitur lege naturæ vetantur. Et contra: Quicquid conser-

uat hnmanam ſocietatem cùm in Oeconomia tùm in politia, id iuris eſt naturalis:

Diſtinctio dominiorum, fides in contractibus & candor, conſeruant humanam ſocietatem. Igitur hæc lege naturæ mandantur.

DEMONSTRAtio Octaui Præcepti.

QVIcquid facit ad ſocietatem hominum conſeruandam, lege naturæ requiritur.

Certitudo in artibus & veritas inter homines facit ad conſeruationem ſocietatis humanæ. Igitur hæc requiruntur lege naturæ.

Minor

Minor illuſtratur antitheſi: Eſt enim manifeſtum, mendacia & incertitudinem in artibus deſtruere hominum ſocietatem. Atq; ideò lege naturæ interdicta eſſe.

DEMONSTRATIO NONI ET DECIMI *Præcepti.*

NEmo vult vt alius sua bona iniustè concupiscat. Igitur, nemo debet aliena bona iniustè appetere.

Probatur consequentia hac naturæ regula: Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.

Hæ sunt demonstrationes præceptorum Decalogi petitæ ex princi-

pijs

pijs immediatè pertinentibus ad conseruationem humanæ societatis. Verùm quia suprà sæpe dictum est, omnes vitæ status ad DEVM tanquã vltimum finem referendos esse: quærendæ sunt etiam rationes præceptorum à Dei voluntate, & natura, hoc modo:

DEVS est fons & dator omnium bonorum: Igitur Deus colendus est, & ei gratitudo est præstanda à sua creatura.

DEVS amans est ordinis atq; gratitudinis: ideo quartum edidit præceptum.

DEVS non vult suam imaginem destrui: Probibet igitur homicidium.

DEVS est purißimus & castißimus: Igitur puritatem &

 casti-

caſtitatem requirit à rationali creatura.

DEVS eſt iuſtiſſimus: Igitur malum, dolum, furtum, fraudem, homicidia abominatur, & virtutibus cum his vitijs pugnantibus delectatur.

DEVS eſt verax: Igitur offenditur mendacio & amat veritatem.

DEVS

DEVS est sanctus & purus: Non vult ergò animos nostros impuritate concupiscentiarum contaminari.

Potest etiam secunda tabula ex lege dilectionis proximi, quæ naturalis est, demonstrari hoc pacto:

Qui diligit proximum, ei debitum honorem præstat, et analogum reddit officium iuxta quartum præceptum: ei nullam iniuriam facit, nec in persona propria: quod prohibetur quinto præcepto, nec in persona coniuncta, iuxta interdictum sexti præcepti: nec in rebus, prout exigit septima lex: nec in dictis, iuxta prohibitionem octauæ legis: nec corde, quæ illius sunt, appetit; quod vetatur duobus postremis præceptis. Atq; ita leges secundæ tabulæ effecta sunt & propria dilectionis officia.

Quoniam autem homo animal sociale est, & virtutis est proprium conciliare sibi animos hominum & ad vsus suos adiungere (Cicerone teste): catalogum virtutum, cum definitionibus adiungam, vt in conspectu virtutis partes habeantur, quas in omni vita lucere oportet.

Sequamur autem in virtutum declaratione Ciceronem potissimùm, cùm propter breuitatem, tùm propter orationis perspicuitatem & proprietatem.

Virtus ἀρετή, *à Cicerone definitur hoc modo: Virtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Veteres autem sic: Virtus est ars benè recteq́ viuendi. Huic opponitur vitium* κακία, *habitus animi, naturæ iudicio cum recta ratione*

ne

ne pugnans. Vt autem virtus animos hominum sibi conciliat & ad vsus suos, vt dictum est, accommodat: ita vitium animos hominum alienat, & ab vsibus suis auertit. Quare vt illam expetendam natura dictat, ita hoc fugiendum eâdem magistra docemur.

Huc illa virtutis commendatio apud Menandrum.

ὅπλον μέγιστον ἐστὶ ἡ ἀρετὴ βροτοῖς.

Hoc est.

Virtus maxima armatura est mortalibus. Et Isocratis ad Demonicum:

τῆς ἀρετῆς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον οὐδὲν βεβαιότερον: Hoc est: Virtute nulla possessio venerabilior neque firmior. Et Menander:

καρπὸς τῆς ἀρετῆς ἐστὶν εὔτακτος βίος,

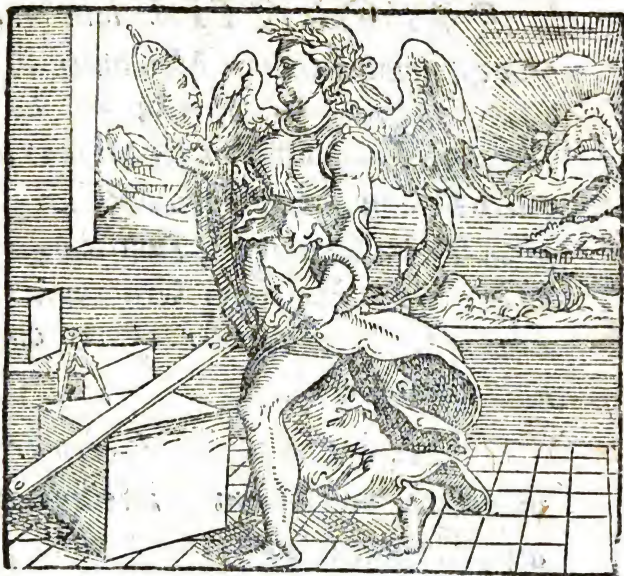
K 5 fructus

Fructus virtutis est bene composita vita. Quid de vitio, quod virtuti aduersatur, sentiendum sit, ex contrarijs effectibus facile colligi potest.

Virtutis partes iuxta Platonem & Ciceronē sunt quatuor, Prudentia, Iusticia, Fortitudo & temperantia. Has quatuor virtutis partes, suprà admonui requiri ad conseruationem naturæ humanæ, & societatis inter homines conciliandæ, de quibus nunc ordine dicendum est.

DE PRVDENTIA & eius Partibus.

PRVDENTIA φρόνησις. *est rerum bonarum & malarū & vtrarumq; scientia, Seu vt Aristoteles definit: Prudentia est habitus*

bitus vera ratione ad ea agenda idoneus, quæ vitæ hominum conducunt, vel obſunt. Huic opponitur ἀφροσύνη *quæ eſt inſcitia, qua quis ineptus eſt ad agenda ſingula ſuo loco & tempore quæ oportet. Hanc prudentiam naturæ lege requiri, ex eo liquet, quòd ſine ea nihil rectè agi poteſt.*

Pru-

PRUDENTIÆ laus magna est apud Poëtas. Menander ait: ἀγαθὸν μέγιστον ἡ φρόνησις ἐστὶ ἀεί. *Id est, Prudentia semper est maximum bonum. Causam huius laudis idem Poëta subiungit, cum ita ait:* ἂν εὐφρονῇς, τὰ πάντα γε εὐδαίμων ἔσῃ, *Hoc est: Si prudenter egeris omnino beatus eris.*

Prudentiæ partes Cicero tres numerat, memoriam, intelligentiam, prouidentiam.

Memoria μνήμη, *est per quam animus repetit illa quæ fuerunt. Hæc ideo prudentiæ pars censetur, quia ad prudenter agendum requiritur multorum experimentum, quod haberi nequit absque memoria præteritorum. Nam experimentum, ut inquit Aristoteles, est ex pluribus, ut ita dicam, memorijs. Cum memoria pu-*

gnat

gnat obliuio λήθη, cui succurrit reminiscentia ἀνάμνησις, quæ est inquisitio eius quod memoria excidit.

Laus memoriæ est quod rerum omnium sit thesaurus, & custos cæterarum ingenij partium. Huic maximum lumen ordo adfert, teste Simonide.

Intelligentia νόησις, est per quam ea perspicit animus quæ sunt, seu, est ipsa mentis perceptio. Huius duplex munus est. Vnum quo res simplices absolutè tenemus seu percipimus: Alterum quo res intellectas comparamus inter sese & æstimamus, vnde alia componimus in affirmando, alia diuidimus in negando, alia ex alijs colligimus ratiocinando. Huic ancillantur, mens, sensus, imaginatio, & experientia, de quibus supra diximus.

mus. Sine hac intelligentia suum nomen prudentia tueri nequit. Nam eius pars est, ut ita dicam, substantialis, quæ circa præsentia versatur, ut memoria præteritorum est.

Huic opponitur hebetudo ἀσυνεσία, *acuminis & perspicaciæ priuatio, qua præditi inepti sunt ad omnem humanitatem & disciplinam, bestiæ potius quàm homines censendi. Hinc facile intelligere est magnas intelligentiæ laudes esse, ut quæ omnium artium & actionum honestarum mater est.*

Prouidentia πρόνοια, *est per quam futurum aliquid videtur antequam factum sit.*

Huic opponitur ἀπρονοησία, *qua fit ut futura non prospiciamus consilio, quod est iuxta Senecæ sententiam, oculus futurorum. Prouidentiæ*

dentiæ officium est ex præteritis & præsentibus futura perpendere et æstimare, atq; consilio maturo præmunire animum, priusquàm quis rem aggrediatur.

Ad prouidentiam quoq; referenda est diligentia ἐπιμέλεια, quæ est prudentia in prospiciendo fine & medijs ad finem, & intentio animi in medijs illis parandis & tuendis. Seu, est deliberatio de fine & de medijs, & quædam voluntatis contentio, & cōstantia in tuendis medijs. ἐπιμελει

Huic opponuntur ignauia & πολυπραγμοσύνη, Illa facit vt nostrū munus negligamus: Hæc vt aliena curemus: de qua hic versus vulgo fertur;

τῆς πολυπραγμοσύνης οὐδὲν χερειώτερον ἄλλο, Hoc est: Nihil curiositate peius.

Diligen-

Diligentiæ elogia multa paßim oc-currunt, quale est hoc Menandri:
τῆς ἐπιμελείας δοῦλα πάντα γίγνεται,

Hoc est:

Omnia diligentiæ subijciuntur: & illud Demosthenis: Nihil est cautis hominibus & circumspectis adeò formidabile, quin diligentia præcaueri poßit, neq; vllum malum est, quin incautis & pigris euenire queat.

DE IVSTICIA & eius partibus.

IVSTICIA δικαιοσύνη, *est habitus animi communi vtilitate conseruata, suum cuiq; tribuens, seu vt Aristoteles definit, Iusticia est ea animi affectio qua apti homines sunt ad res iustas gerendas, quaq; res iustas & faciunt & cupiunt facere.*

Huic

Huic opponitur iniusticia ἀδικία, *qua homines inepti sunt ad res iustas gerendas, quaq; res iustas nec faciunt nec cupiunt facere, imò contraria moliuntur.*

IVSTICIÆ præclara sunt apud omnes authores Græcos & Latinos encomia. Theognis ait: ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ᾽ ἀρετή 'στι.

 Iusticia

Iusticia in sese virtutes continet omnes. Et Cicero: Iusticia hæc vna virtus sola domina omnium & regina virtutum. Hanc Aristoteles Hespero & Aurora formosiorem pronunciat, Cuius fundamentum est fides, id est, dictorum conuentorumq; constantia & veritas.

Huius primum munus est, ne cui quis noceat. Secundum, vt sua singulis reddamus. Tertium, vt omnia ad communem vtilitatem referamus.

Fructus huius vberrimus est, fœlicitas & bona fama. Vnde Menãder:
δίκαιος ἴσθι ἵνα καὶ δικαίων δὴ τύχοις,
Id est: Iustus esto, vt & iusta consequaris, Idem:
ἀνδρὸς δικαίου κάρπος οὐχ ἀπόλλυται:
Hoc est, Viri iusti fructus non perit.

Iusticiæ

Iusticiæ partes in duplici sunt discrimine. Quædam enim subiectæ, quædam cognatæ dicuntur. Subiectæ sunt: Religio, Pietas, Gratitudo, Innocentia, Vindicatio, Beneuolentia, Liberalitas, Comitas, Ciuilitas, Fides, Obseruantia & Ius. His addo æquum & bonum. Cognatæ sunt: Gloria, Dignitas, Amplitudo, Amicicia. Has partes eo quo propositæ sunt ordine, definitionibus illustrabimus.

RELIGIO θρησκεία, Ciceroni iusticiæ pars est, quæ superioris cuiusdam naturæ quam diuinam vocant curam cæremoniamq; adfert. Hac sublata, vt idem Cicero inquit, fides etiam & societas generis humani & vna excellentissima virtus iusticia tollatur, necesse est.

DEVM autem religioſè colendum eſſe ſuprà ex lege naturæ demonſtratum eſt, Verum huc adſcribendas duxi leges quas Cicero in ſecundo de legibus, de cultu Deorum recitat.

Ad diuinos adeunto caſtè.
Pietatem adhibento.
Opes amouento.

Primam legem interpretatur hoc modo, Caſtè iubet lex adire Deos, animo videlicet, in quo ſunt omnia, Nec tollit caſtimoniam corporis, ſed hoc oportet intelligi cùm multùm animus corpori præſtet, obſerueturq; vt caſto corpore adeatur, multò eſſe in animis id ſeruandum magis. Nam illud & aſperſione aquæ vel dierum numero tollitur, animi verò labes nec diuturnitate euaneſ-

cere

cere, nec manibus vllis elui poteſt. Quòd autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, ſignificat pietatem gratam eſſe DEO, ſumptum eſſe remouendum. Quid eſt enim cùm paupertatem diuitijs etiam inter homines æqualem eſſe velimus? cùm eam ſumptu ad ſacra adhibito Deorum aditu arceamus. Præſertim cùm ipſi DEO nihil minus gratum futurum ſit, quàm non omnibus patêre ad ſe placandum & colendum, viam.

Cum religione pugnat ſuperſtitio δυσιδαιμονία & ἀθεότης *Epicuræa, illa ſupra modum cultus genera excogitat, hæc omnem religionis curam abijcit: Sicuti Cyclops apud Euripidem facit, qui nullum aliud numen agnoſcit quàm ventrem ſuū,*

cui soli se munera offerre fatetur, alia dicit esse κόμπους καὶ εὐμορφίας λόγων, quem non pauci ἄθεοι hodie imitantur, quos olim iusta vindicta rectius docebit.

PIETAS στοργὴ, *iusticiæ pars est, per quam sanguine coniun-*

diligens

ctis, patriæq; beneuolis, officium & diligens tribuitur cultus. Huic opponitur, ἀστοργία vitiorum omnium radix. Quare non satis laudari potest pietas, sine qua religio esse nequit. Nam religionis causa pietate inter se deuincti sunt homines, quemadmodum eleganter vir optimus Stigelius, his verbis cecinit:

Vtq; alios alij de relligione docerent,
Contiguas pietas iussit habere domos.

GRATIA χάρις, iusticiæ pars est, in qua amiciciarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas, continetur.

Huic opponitur ingratitudo ἀχαριστία, quo vitio nullum grauius iudicarunt Persarum leges, & con-

contrà Poëtæ & Philosophi omnes, gratiam maximis extulêre encomijs. Hesiodus in Theogonia gratiæ partes pulcherrima prosopopœia depingit: cum ait:

τρεῖς δὲ οἱ εὐρυνόμη χάριτας τέκε καλλιπα-
ρήας,
Ἀγλαΐην καὶ εὐφροσύνην θαλιάν τ' ἐρατε-
νήν.

His versibus Hesiodus, vt Iouem patrem gratiarum facit: Ita matrem Eurynomam: quibus verbis significatur, quòd lex quædam diuinitus insita sit mentibus hominum de gratitudine.

Charitum, id est, gratiarum numerus significat tres actus distinctos in beneficijs, quæ vltrò citroq́ dantur, vt sunt dare, accipere, referre.

Cha-

Charitum nomina, affectus eorum qui vltrò citroq; certant beneficijs, notant, Ἀγλαΐα enim, latinè splendor & dignitas, monet vt qui accepit beneficium, illud agnoscat & prædicet, εὐφροσύνη hilaritas, monet datorem hilaritatis, vt sine morositate & mora beneficium conferat, Iuxta illud Euripidis: Qui citò præstat gratiam dulcissimus mortalium est. Et illud: qui citò dat, bis dat. θαλία florida, monet ne beneficiorũ acceptorum memoriam sinamus senescere, Huc illud Theocriti:

χρύσειοι πάλαι ἄνδρες ὅτ' ἀντεφίλησ' ὁ φιληθείς.

Hoc est, Aurei quondam homines fuêre, quando is qui beneficia acceperat, gratiam vicissim rependit.

Hæ tres gratiæ apud Poëtas

virgines, eæq; nudæ & connexæ pinguntur. Nuditas & virginitas Symbola sunt simplicis candoris, ne quis donationis prætextu cuiquam insidias struat. Dona enim quæ ita conferuntur rarò prosunt accipienti, vnde Aiax apud Euripidem, ἄδωρα τῶν ἐχθρῶν δῶρα, *Id est, Inimicorum dona minimè dona sunt. Qui ita hostili animo alijs largitur dona, perinde facit, ac si linguam exereret de serpentis ore, ac munera porrigeret veneno tincta, sicuti Medea apud Euripidem fecit.*

Innocentia ἀκακία, *est puritas animi, omnem iniuriæ illationem abhorrens. Seu, est iusticiæ pars qua integritas vitæ & morum seruatur. Huius magna laus est apud Ciceronem. Vitam, inquit, beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ, & se-*

curitas

curitas innocentiæ. Huic opponitur nocendi cupiditas κακότης, qua quis ad iniuriam & malitiam committendum est paratus, vitium planè Sathanicum, & humana natura indignissimum.

VINDICATIO, ἐκδίκησις est per quam vis & iniuria, & omnino omne quod obfuturum est defendendo, aut vlciscendo propulsatur.

Huic opponitur ab vna parte sæuitia seu crudelitas ὠμότης: ab altera remissio ἄνεσις.

BENEVOLENTIA εὔνοια, iusticiæ pars est qua alijs benè volumus. Huic opponitur Maleuolentia κακόνοια, odium μῖσος, & inuidia φθονὸς, quæ tristatur de alienis bonis. Vnde autē proficiscatur inuidia, Titus

TITVS LIVIVS his verbis ostendit: Nulla ingenia tàm prona ad inuidiam sunt, quàm eorum qui genus ac fortunas suas animis non æquant, quia virtutem ac aliorum bona oderunt. Aduersus hoc vitium plurimæ Poëtarum celebrantur sententiæ, sed ego ex multis paucas ascribam. Epigramma Græcum est.

Ὁ φθόνος ἐστὶ κάκιστον, ἔχει δέ τι καλὸν ἐν αὐτῷ,
τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίαν.

Inuidia pessimum quid est, habet tamen in se aliquid boni, nam cōsumit inuidentium oculos & cor.

Huc illud Horatij:

Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum. Et hoc Ouidij.
Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, liuent rubigine dentes,

Pectora

Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno.
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores.
Nec fruitur somno vigilantibus excita curis,
Sed videt ingratos, intabescitq; videndo
Successus hominū, carpitq; & carpitur vnà
Suppliciumq; suum est. Et Horatius: lib. 1 Epist. 2
Inuidus alterius rebus marcescit opimis.

LIBERALITAS ἐλευθεριότης, iusticiæ pars est quæ in beneficijs conferendis mediocritatē seruat. Liberalitatis comites facit Valerius, humanitatem & clementiam, quibus homine nihil dignius testatur Cicero: Martialis liberalitatis fructū expreßit his versibus:

Extra fortunam est, quicquid donatur amicis,
Quas dederis, solas semper habebis opes.

Hæc vt Claudianus ait:

Nil negat, & sese vel non poscentibus offert.

Huic

Huic opponitur in excessu quidem prodigalitas ἀσωτία, in defectu verò illiberalitas ἀνελευθερία. Huius tria sunt genera: turpis quæstus, tenacitas, & κιμβεία, Turpis quæstus αἰσχροκέρδεια est cùm quis ditescere quærit vndecunque, & lucrum quàm pudorem pluris facit. Tenacitas φειδωλία est cùm quis in re honesta sumptui & impensæ parcit. κιμβεία est quasi cucumini sectio, hoc fit cùm quis quidem expendit, sed minutatim & malè, nullo temporis delectu habito, vnde fit vt plus iacturæ faciat.

COMITAS φιλοφροσύνη, *est morum quædam humana & ornata suauitas, à como quod est orno.*

Hæc amiciciæ coniuncta est, Ita enim Cicero ait: Amicicia remis-

sior

sior esse debet & dulcior, & ad omnem comitatem facillitatemq; procliuior. Qui enim hac sunt virtute præditi, benignè & haud grauatè alijs inseruiunt, quod est amicorum proprium. Huic opponitur ab vna parte seueritas, ab altera scurrilitas: illa ne punctum quidem à virtute discedendum statuit, hæc nimis remissa liberioribus iocis delectatur: illa græcè ἀποτομία, quasi resectio, qua res ad viuum exigitur. Hæc εὐτραπελία, quæ se flectit ad ingenia hominum, vt lepôre & vrbana dicacitate oblectentur, dicitur.

CIVILITAS τὸ πολιτικόν, est ciuilis quædam moderatio ac modestia homini politico maximè conueniens. Huic opponitur inciuilitas ἀγριότης, quæ est morũ quædã ruditas

&

& rusticitas, & petulantia ὕβρις quæ alios per contumaciam petit.

FIDES πίστις, *est dictorũ & conuentorum constantia & veritas, dicta, quòd fiat quod dictum est. Hanc Seneca sanctissimum humani pectoris bonum appellat. Et à Cicerone fundamentum iustitiæ dicitur.*

citur. Rectè igitur monet Plautus: fac fidelis sis fideli, caue fidem flexam geras. Quod autem Theon Sophista dicit: μέμνησο ἀπιστεῖν, vult ne quis sinat se facile persuaderi à quouis, nisi euidentes appareant rationes. Huic opponitur vanitas ματαιότης & inconstantia ἀστασία.

OBSERVANTIA θεράπεια, est per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam & honore dignamur: seu, per quam honorantur personæ in digniori gradu constitutæ. Huic opponitur Despicientia ὑπεροψία, quæ in animi quadam auersione posita est.

VERITAS ἀλήθεια, est per quam immutata ea quæ sunt, aut fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Huic opponitur mendaciũ ψευδολογία.

M Veritas

Veritatis commendatio apud Philemona, Hæc est:

οὐκ ἔστιν οὔτε ζωγράφος, μὰ τοὺς θεούς, οὔτε ἀνδριαντοποιός, ὅστις ἂν πλάσαι κάλλος τοιοῦτον, οἷον ἡ ἀλήθει' ἔχει.

Hoc est.

Non est aut pictor, per Deos, aut statuarius qui fingere posset pulchritudinem talem, qualem habet veritas.

IVS τὸ δίκαιον, nihil aliud est quàm quod vel natura, vel ciuitas, aut populus, aut gens, vel consuetudo iubet. Diuiditur in ius naturale, gentium & ciuile.

NATVRALE quod est commune omni nationi, eò quòd vbique instinctu naturæ habetur, non aliqua constitutione facta ab homine, sed ab ipso naturæ conditore: vt maris & fœminæ

fœminæ coniunctio, natorum educatio, liberorum successio in bonis parentum.

IVS gentium, est quo gentes humanæ vtuntur, hoc Deo, religioni, patriæ paremus.

IVS ciuile, est quando aliquid communi iuri vel additur vel detrahitur, hoc est, Cùm populus sibi quasi proprium ius ciuitatis facit. Hæc tria iuris genera tum demum approbanda sunt, quando ex primis naturæ axiomatis fluxisse demonstrantur.

ÆQVVM & BONVM, æquitas ἐπιείκεια, *hæc triplex est, Nam aut est congrua legis ad opus applicatio, in qua spectatur voluntas & mens legis & non* τὸ ἀκριβοδίκαιον, *seu est tẽperatio ac emẽdatio iuris, quæ fit ex prudentia iudicis accõmodantis*

se rationi causæ, & flectentis legem ad causam, non causam ad legem. Aut est rerum iusta commutatio seruata æqualitate. Aut est iuxta proportionem debitam, & officiorum conditionem, bonorum & præmiorum atq; etiam pœnarum distributio.

Hinc oriuntur iusticiæ species, distributiua & commutatiua.

Distri-

DISTRIBVTIVA iusticia est personarum & officiorum ordinatio in omni vita publica & priuata. Hæc secundum proportionem Geometricam tribuit personis apta officia. Vt enim Geometrica proportio (quam Aristoteles διῃρημένην, & Cicero deiunctam vocat) non numerorum interualla simpliciter considerat, sed æqualitatem proportionum rerum & personarum spectat: Ita hæc distributiua iusticia non indifferenter iuxta personarum numerum distribuit functiones, Sed personarum & functionum proportionem attendit, & tribuit personis aptas functiones. Vt ædificaturus domum non lignum quodlibet quod casu offertur substernit, vt sit basis domus, Sed deligit ex magno aceruo quod congruit: Ita in re publica non

cuiuis munus magistratus imponitur, sed idoneo. Vbi hæc iusticia non seruatur, actum est de salute Reipublicæ:

IVSTICIA commutatiua συναλλακτική, est ordinatio commutationis rerum in contractibus. Hæc secundum proportionem Arithmeticam seruat æqualitatem in commutatione rerum: In hac rerum æqualitas quæritur, personarum nulla facta collatione: Vt enim Arithmetica proportio numerorum æqualia interualla considerat, exempli gratia, 3. 6. 9. 12, 15. hic semper proximus à proximo distat ternario: Ita Iusticia commutatiua citra personarum respectum simpliciter æqualitatem rerum quæ commutantur spectat, vt tantus sit numerus emptoris quantus est venditoris, vt res empta & precium

precium ſint æqualia. Sine hac iuſticia nulla domus, nulla ciuitas, nulla reſpublica ſtare poteſt.

Porrò hæc commutatiua iuſticia accommodatur ad genus, hoc eſt, ad quamlibet rerum æſtimationem ſeu compenſationem, & non ſolùm vbi damnum & lucrum, ſed etiam vbi delictum & pœna æſtimantur. Vt in pœna talionis, homicidium nece punitur. Verum interim diligenter obſeruandum eſt, quòd propter circumſtantias perſonarum & occaſionum, debeat iudex interdum proportionem Geometricam adhibere in conſilium, qua grauius punit ebrietatem in Senatore quàm in milite: Sic paterfamilias grauius puniet filium ſcortantem quàm famulum.

Cicero pro Marcello

GLORIA κλέος, est frequens de aliquo fama cum laude, vel, est illustris & peruagata multorum & magnorum virorum vel in suos ciues, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum. Vel sicut alibi definitur: Est consentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti resonat & eius veluti imago existit.

Huius fundamentum est virtus seu quælibet res præclarè gesta dignaq́; laude: vt Musarum gloria carmen est teste Hesiodo. Vbi autem fundamentum non solidum est, sed fictum potius, inanis est gloria, vt militis apud Comicum, qua nihil iuxta Menandri sententiam, est miserius. Huius inanis gloriæ partes sunt iactantia, præsumptio, hypocrisis.

Iactan-

IACTANTIA ἀλαζονία, est inanis de se & stulta prædicatio, qua quis plura promittit quàm præstare potest.

PRÆSVMPTIO τόλμημα, est cùm quis ob facta sua quæ aliquam admirationem merentur, gloriam venatur immodico studio.

HYPOCRISIS cùm quis gloriam quærit ex eo quod non habet, cuius tamen veluti larua quædam foris apparet, vt si Histrio aliquis sustinens personam Herculis in fabula mox Herculem aliquem se iactaret.

Porrò vt inanis gloriæ mater est superbia & φιλαυτία: ita procreat inertes soboles, pertinaciam, discordiam, contentionem, inobedientiam & alia huius generis vitia.

DIGNITAS ἀξιοπρέπεια, est alicuius honesta & cultu, & honore, & verecundia, digna authoritas. Huic opponitur indignitas ἀναξία conditio vitæ obscura.

AMPLITVDO τὸ πληρωματικὸν, aut potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Huic opponitur ignobilitas & egena obscuritas.

AMICICIA φιλία, est voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit cum eius pari voluntate. Huius proprium est retinere & alere beneuolentiam, beneficentiam & συμπάθειαν, qua cum afflicto pateris.

ἡ γὰρ συμπάθεια ἐστι πάθος τινὸς διὰ πάθος ἑτέρου.

Tria

Tria genera amicicię faciunt Philosophi.

Primum & optimum dicunt eorum esse, quos virtus copulauit. Solida enim est ex ratione dilectio.

Secundum & medium genus ex gratię relatione est. Est enim hoc genus in mutua remuneratione positum in tota vita admodum vtile, Nam communis est ex gratia amicicia.

Postremum & tertium genus ex familiari consuetudine ortum habet. Hypodamus Pythagoræus admodum pulchrè amicitię genera tradit his verbis: ἃ μὲν ἐξ ἐπιστήμας θεῶν, ἃ δὲ ἐκ παροχᾶς ἀνθρώπων, ἃ δὲ ἐξ ἁδονᾶς ζώων.

Hoc est:

Alia quidem amicicia est ex scientia Deorum, alia est ex largitione homi-

hominum, alia ex voluptate animalium. Et addit: Quod prima sit Philosophi amicicia, media hominis, vltima animalis.

DE FORTITVDINE
& eius Partibus.

Fortitudo

FORTITVDO ἀνδρεία, est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Hæc iusticiæ propugnatrix est, quæ finem conseruationem humanæ societatis seu defensionem ornamentorum omnium virtutum habet, aduersus omnia vitia decertat, inuicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior aduersus voluptates vt auaritiam fugiat, tanquã labem quandam, quæ virtutem effœminat. Cicero hanc Stoicorum definitionem etiam probat: Fortitudo est virtus pugnans pro æquitate, atq; ideo fortes & magnanimos habendos pronunciat, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam.

Est autem obseruandum, quòd quemadmodum virtus à viro apud Latinos dicitur, teste Cicerone, ita fortitudo apud Græcos à viro: propterea

terea quòd viri propria maximè est fortitudo. Cuius munera duo sunt maxima: mortis dolorisq; contemptio. Vtendum est igitur, vt idem Cicero dicit, fortitudine, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse. Quoniam à viris hæc virtus nomen est mutuata. Versatur autem fortitudo inter duo extrema, audaciam & timiditatem.

AVDACIA θράσος, est inconsiderata confidentia res arduas aggrediendi. Hanc tamen Cicero interdum agnatam esse dicit fortitudini.

TIMIDITAS δειλία, animi est angustia, qua quis præ animi paruitate formidat res arduas aggredi, hoc qui laborant vitio, effœminati appellantur.

Aduer-

Aduersantur quoq; fortitudini ignauia & nequitia, Ignauia ῥαθυμία, est quæ quod ratio aggredi fortiter suadet, dissuadet.

NEQVITIA ἀχρεότης, quæ non solùm fortitudini, Verum etiam omnibus opponitur virtutibus. Hæc à nihilo, id est, sterilitate nominata est, vt quæ nihil recti aut boni, sed quicquid potest mali contumaciter facit. Atq; ideo qui hac laborant perditi appellantur & indies in suam perniciem properant. Quibus opponuntur frugales à fruge, hoc est, fertilitate dicti.

Partes subiectæ fortitudini sunt, Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perseuerantia.

MAGNIFICENTIA μεγαλοπρέπεια est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam

se rationi causæ, & flectentis legem ad causam, non causam ad legem. Aut est rerum iusta commutatio seruata æqualitate. Aut est iuxta proportionem debitam, & officiorum conditionem, bonorum & præmiorum atq; etiam pœnarum distributio.

Hinc oriuntur iusticiæ species, distributiua & commutatiua.

Distri-

DISTRIBVTIVA iuſticia eſt perſonarum & officiorum ordinatio in omni vita publica & priuata. Hæc ſecundum proportionem Geometricam tribuit perſonis apta officia. Vt enim Geometrica proportio (quam Ariſtoteles διηρημένην, *& Cicero deiunctam vocat) non numerorum interualla ſimpliciter conſiderat, ſed æqualitatem proportionum rerum & perſonarum ſpectat: Ita hæc diſtributiua iuſticia non indifferenter iuxta perſonarum numerum diſtribuit functiones, Sed perſonarum & functionum proportionem attendit, & tribuit perſonis aptas functiones. Vt ædificaturus domum non lignum quodlibet quod caſu offertur ſubſternit, vt ſit baſis domus, Sed deligit ex magno aceruo quod congruit: Ita in re publica non*

cuiuis munus magistratus imponitur, sed idoneo. Vbi hæc iusticia non seruatur, actum est de salute Reipublicæ:

IVSTICIA commutatiua συναλλακτική, est ordinatio commutationis rerum in contractibus. Hæc secundum proportionem Arithmeticam seruat æqualitatem in commutatione rerum: In hac rerum æqualitas quæritur, personarum nulla facta collatione: Vt enim Arithmetica proportio numerorum æqualia interualla considerat, exempli gratia, 3. 6. 9. 12, 15. hic semper proximus à proximo distat ternario: Ita Iusticia commutatiua citra personarum respectum simpliciter æqualitatem rerum quæ commutantur spectat, vt tantus sit numerus emptoris quantus est venditoris, vt res empta & precium

precium sint æqualia. Sine hac iusticia nulla domus, nulla ciuitas, nulla respublica stare potest.

Porrò hæc commutatiua iusticia accommodatur ad genus, hoc est, ad quamlibet rerum æstimationem seu compensationem, & non solùm vbi damnum & lucrum, sed etiam vbi delictum & pœna æstimantur. Vt in pœna talionis, homicidium nece punitur. Verum interim diligenter obseruandum est, quòd propter circumstantias personarum & occasionum, debeat iudex interdum proportionem Geometricam adhibere in consilium, qua grauius punit ebrietatem in Senatore quàm in milite: Sic paterfamilias grauius puniet filium scortantem quàm famulum.

Cicero pro Marcello

GLORIA κλέος, est frequens de aliquo fama cum laude, vel, est illustris & peruagata multorum & magnorum virorum vel in suos ciues, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum. Vel sicut alibi definitur: Est consentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti resonat & eius veluti imago existit.

Huius fundamentum est virtus seu quælibet res præclarè gesta dignaq́; laude: vt Musarum gloria carmen est teste Hesiodo. Vbi autem fundamentum non solidum est, sed fictum potius, inanis est gloria, vt militis apud Comicum, qua nihil iuxta Menandri sententiam, est miserius. Huius inanis gloriæ partes sunt iactantia, præsumptio, hypocrisis.

Iactan-

IACTANTIA ἀλαζονία, est inanis de se & stulta prædicatio, qua quis plura promittit quàm præstare potest.

PRÆSVMPTIO τόλμημα, est cùm quis ob facta sua quæ aliquam admirationem merentur, gloriam venatur immodico studio.

HYPOCRISIS cùm quis gloriam quærit ex eo quod non habet, cuius tamen veluti larua quædam foris apparet, vt si Histrio aliquis sustinens personam Herculis in fabula mox Herculem aliquem se iactaret.

Porrò vt inanis gloriæ mater est superbia & φιλαυτία: ita procreat inertes soboles, pertinaciam, discordiam, contentionem, inobedientiam & alia huius generis vitia.

DIGNITAS ἀξιοπρέπεια, *est alicuius honesta & cultu, & honore, & verecundia, digna authoritas. Huic opponitur indignitas* ἀναξία *conditio vitæ obscura.*

AMPLITVDO τὸ πληρωματικόν, *aut potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Huic opponitur ignobilitas & egena obscuritas.*

AMICICIA φιλία, *est voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit cum eius pari voluntate. Huius proprium est retinere & alere beneuolentiam, beneficentiam &* συμπάθειαν, *qua cum afflicto pateris.*

ἡ γὰρ συμπάθεια ἐστὶ πάθος τινὸς διὰ πάθος ἑτέρου.

Tria

Tria genera amicitiæ faciunt Philosophi.

Primum & optimum dicunt eorum esse, quos virtus copulauit. Solida enim est ex ratione dilectio.

Secundum & medium genus ex gratiæ relatione est. Est enim hoc genus in mutua remuneratione positum in tota vita admodum vtile, Nam communis est ex gratia amicicia.

Postremum & tertium genus ex familiari consuetudine ortum habet. Hypodamus Pythagoræus admodum pulchrè amicitiæ genera tradit his verbis: ἅμιον ἐξ ἐπιστήμας θεῶν, ἄδε ἐκ προχᾶς ἀνθρώπων, ἄδε ἐξ ἁδονᾶς ζώων.

Hoc est:

Alia quidem amicicia est ex scientia Deorum, alia est ex largitione

homi-

hominum, alia ex voluptate animalium. Et addit: Quod prima sit Philosophi amicicia, media hominis, vltima animalis.

DE FORTITVDINE *& eius Partibus.*

Fortitudo

FORTITVDO ἀνδρεία, est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Hæc iusticiæ propugnatrix est, quæ finem conseruationem humanæ societatis seu defensionem ornamentorum omnium virtutum habet, aduersus omnia vitia decertat, inuicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior aduersus voluptates vt auaritiam fugiat, tanquã labem quandam, quæ virtutem effœminat. Cicero hanc Stoicorum definitionem etiam probat: Fortitudo est virtus pugnans pro æquitate, atq; ideo fortes & magnanimos habendos pronunciat, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam.

Est autem obseruandum, quòd quemadmodum virtus à viro apud Latinos dicitur, teste Cicerone, ita fortitudo apud Græcos à viro: propterea

terea quòd viri propria maximè est fortitudo. Cuius munera duo sunt maxima: mortis dolorisq; contemptio. Vtendum est igitur, vt idem Cicero dicit, fortitudine, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse. Quoniam à viris hæc virtus nomen est mutuata. Versatur autem fortitudo inter duo extrema, audaciam & timiditatem.

AVDACIA θάρσος, *est inconsiderata confidentia res arduas aggrediendi. Hanc tamen Cicero interdum agnatam esse dicit fortitudini.*

TIMIDITAS δειλία, *animi est angustia, qua quis præ animi paruitate formidat res arduas aggredi, hoc qui laborant vitio, effœminati appellantur.*

Aduer-

Aduersantur quoq; fortitudini ignauia & nequitia, Ignauia ῥαθυμία, est quæ quod ratio aggredi fortiter suadet, dissuadet.

NEQVITIA ἀχρεότης, quæ non solùm fortitudini, Verum etiam omnibus opponitur virtutibus. Hæc à nihilo, id est, sterilitate nominata est, vt quæ nihil recti aut boni, sed quicquid potest mali contumaciter facit. Atq; ideo qui hac laborant perditi appellantur & indies in suam perniciem properant. Quibus opponuntur frugales à fruge, hoc est, fertilitate dicti.

Partes subiectæ fortitudini sunt, Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perseuerantia.

MAGNIFICENTIA μεγαλοπρέπεια est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam

quadam & splendida propositione, agitatio atque administratio.

Hæc inter duo extrema versatur βαναυσίαν & paruificentiam.

ΒΑΝΑΥΣΊΑ ob animi paruitatem, seruilia & contempta artificia sectatur.

PARVIFICENTIA μικροπρέπεια est paruitas animi & abiectio indigna viro.

FIDENTIA παῤῥησία est per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Seu vt alibi Cicero definit: est firma animi confisio.

Huic opponitur ab vna parte θάῤῥη, ab altera diffidentia: quæ metu mali, quod videtur impendere, nihil audet aggredi.

Patientia

PATIENTIA ἀνεξικακία, eſt honeſtatis aut vtilitatis cauſa, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpeſſio. Huc placet aſcribere cauſas patientiæ ex primo faſtorum Ouidij, vbi Nicoſtrata filium Euandrum exulem ad patientiam hortatur his verbis:

Fortiter exilium ferre memento tuum.
Sic erat in fatis, nec te tua culpa fugauit,
Sed Deus, offenso pulsus es vrbe Deo.
Nec meriti pœnam pateris, sed numinis iram,
Est aliquid magnis crimen abesse malis,
Conscia mens vt cuiq; sua est, ita concipit intra
Pectora pro facto spemq; metumq; suo.
Nec tamen vt primus mœres mala talia passus,
Obruit ingentes ista procella viros.
Passus idem Tyrijs, qui quondam pulsus ab (oris
Cadmus in Aonia constitit exul humo.
Passus idem Tydeus & idem Pegasæus Iason
Et quos prætereà longa referre mora est.
Omne solum forti patria est, vt piscibus æquor,
Vt volucri vacuo quicquid in orbe patet.
Nec fera tempestas toto tamen horret in anno,
Et tibi (crede mihi) tempora veris erunt.

Hîc Poëta causas patientiæ enumerat: prouidentiam Dei, innocentiam, bonam conscientiam, exempla, fortitudinem & spem melioris fortunæ. Porrò pacientia versatur inter extrema, impatientiam & indolen-

dolentiam: Illa fugit omnem laborem & dolorem, Hæc omnem laboris & doloris sensum abiecit, græcè ἀπάθεια, vt illa φόβος generali nomine, quæ fortè proprium non habet, dicitur.

Perseuerantia καρτερία, est in ratione benè constituta, stabilis & perpetua permansio. Versatur autem inter duo extrema, pertinaciam & leuitatem.

PERTINACIA αὐθάδεια, quæ sane deliberationi est inimica, nimis enim insistit in suis persuasionibus. Oritur autem ex amore sui & honorifica de se persuasione: quo vitio laborantes, sibi nimis placent, & de suis elatius sentiunt, & inde ferè sunt ἰδιογνώμονες, non enim admittunt aliorum iudicia & sententias.

N 2 Æschylus

Æschylus opponit αὐθάδειαν εὐ-βουλίᾳ, *ita enim ait:* μήδ᾽ αὐθάδειαν εὐβουλίας ἀμείνον᾽ ἡγήσῃ ποτε.

Hoc est:

Neq; peruicatiam vnquam existimes meliorem prudenti deliberatione.

LEVITAS κουφότης, *qua quis nunc in hanc, nunc in illam temere fertur sententiam, non secus atq; pluma quæ facillimè leuißima aura nunc huc impellitur.*

DE TEMPERANTIA & eius partibus.

TEMPERANTIA σωφροσύνη, *est rationis in libidinem atq; in alios non rectos impetus, animi firma & moderata dominatio. Latinum nomen sortita est à temperando,*

rando, hoc eſt, moderando, videlicet, quòd affectus moderetur & actiones & geſtus, vt in eis quædam appareat ſuauitas & veluti iucunda quædam harmonia. Græca appellatio σωφροσύνη *ſecundum Ariſtotelem dicitur quaſi* σώζουσα τὴν φρόνησιν, *hoc eſt, conſeruatrix prudentiæ. Secundum Platonem* σωτηρία τῆς φρονήσεως *ſalus*

prudentiæ: *Vtraq; etymologia eodem pertinet, videlicet quòd temperantia faciat vt salua sit prudentia, hoc est, ne quid contra prudentiam cuius regula est recta ratio, fiat: Et quoniam impetus animorum sæpe insurgunt contra hanc regulam, accedit temperantia, vt eos moderetur, ne quid fiat indecorè, & vt salua maneat prudentia. Huius laudes meritò sunt plurimæ apud scriptores, de hac quidam Græcè dixit.*

τῆς δὲ σωφροσύνης οὐδὲν τιμιότερον ἄλλο. *Hoc est: Temperantia nihil preciosius, sine enim hac cætera nullius sunt precij. Quæ autem hac sunt temperata, dulcißima & precioßißima sunt. Menander temperantiam penu virtutis appellat, cum ait,* ταμιεῖον ἐστὶν ἀρετῆς ἡ σωφροσύνη. *Xenophon*

phon eandē appellat, θεμέλιον σοφίας fundamentū sapientiæ. Et addit: Nihil mali in eo viro nasci posse, qui hoc iecerit fnndamentum. Et quidam de septem Græciæ sapientibus ita monet: Sis in adolescentia temperans, in media ætate iustus, in senecta prudens, quo moriaris absq; tristicia. Cicero asserit temperantiam facere vt rationem sequamur, eandem dicit animis pacem adferre, & eos quasi quadam concordia placare & lenire. Hæc inter extrema versatur, intemperantiam & insensibilitatem.

INTEMPERANTIA ἀκολασία, est effrenis quædam à tota mente & à recta ratione deflectio, Sic auersa à præscriptione rationis, vt nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant.

Græca appellatio , ἀκολασία dicitur ab à priuatiua particula, & κολάζω quod significat frenare & temperare, Nam qui hoc vitio laborat, veluti frenis excußis quocunq; impetus animi ferunt, ruit. De hac Cicero. Quemadmodum temperantia sedat omnes appetitiones, & efficit vt hæ rectæ rationi

tioni pareant, conseruatque considerata iudicia mentis: Sic huic inimica intemperantia, omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. Vitia quae coniuncta sunt intemperantiae enumerat Aristoteles his verbis: ἀκολασίαν comitantur ἀταξία, ἀναίδεια, ἀκοσμία, τρυφή, ῥᾳθυμία, ἀμέλεια, ὀλιγωρία, ἔκλυσις, hoc est, Ordinis perturbatio, impudentia, confusio, delitiae, ignauia, incuria, negligentia, dissolutio. Idem affirmat malum intemperantiae, hydropi & tabi simile esse, propterea quòd cùm radices egerit, incurabile malum sit.

INSENSIBILITAS ἀναισθησία, stupor est, quo fit vt nullae animi aut corporis cogitationes suboriantur. Qui hoc laborant vitio nō admodum multi reperiuntur. Vnde factum est, vt ait Aristoteles, vt ne

nomen quidem habuerint. Appellentur autem ἀναίσθητοι, *hoc est, omnis sensus expertes. Vox* ἀναισθησίας *in Philebo Platonis est, cùm inquit, anima est* ἀπαθὴς *motuum, corporis* ἀναισθησίαν *nominant.*

Temperantiæ partes sunt plures, vt sunt: Verecundia, Honestas, Continentia, Sobrietas, Castitas, Pudicitia, Humilitas, Clementia, siue Mansuetudo, Modestia, εὐταξία, *decorum,* αὐτάρκεια, *moderatio.*

VERECVNDIA αἰδὼς, *cùm modum seruat, virtutibus annumeratur, & virtutis tinctura quædam à Cicerone dicitur, & ab eodem custos omnium virtutum appellatur dedecus fugiens. Hæc maximè in virginibus & adolescentibus laudanda est, iuxta illud Plauti.*

Decet

Decet verecundum esse adolescentem, & de adolescente in Adelphis dicitur: Erubuit, salua res est. Pytagoras hoc de verecundia tradidit præceptum.

πρήξεις ἢ αἰσχρόν ποτε μήτε μετ᾽ ἄλλου μήτ᾽ ἰδίῃ·
πάντων δὲ μάλιστα, αἰσχύνεο σαυτόν.

Versatur autem hæc verecundia inter viciosum pudorem & impudentiam. Viciosus pudor δυσωπία *est, immodicus pudor, atq́ ideò viciosus & turpis.*

IMPVDENTIA ἀναίδεια *vitium pessimum, videlicet cùm quis perfricta fronte, & omni exhausto pudore, quiduis audet. Hoc vitio laborantes, viri quidem* κυνῶπες, *mulieres verò* κυνώπιδες *ab Homero appellantur, vt qui canino aspectu absq́ omni verecundia præditi sint. De hac Menander in hunc modum conqueritur:* ὦ μεγίστη

ὦ μεγίστη τῶν θεῶν-
Νῦν οὖσ᾽ ἀναίδει εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ,
Δεῖ δὲ, τὸ κρατοῦν γὰρ νῦν νομίζεται θεός.
ἐφ᾽ ὅσον βαδίζεις; ἐφ᾽ ὅσον ἥξειν μοι δοκεῖς.

Hoc est: ô maxima Deorum, Quæ nunc es impudentia, si Deum te vocare licet, Sed oportet. Nam quod imperat pro Deo nunc habetur. Quousq; progederis? quousq; peruentura mihi videris?

Idem.

κακὴ ἡ αἰδὼς ἔνθα γε ἀναιδὲς κρατεῖ.
Malus pudor vbi vincit impudentia. Pollux ait: canis oculum habere dicitur is, qui nimio plus impudens est, cui si etiam importunitatem adieceris, κυνομυῖαν *feceris: qua voce significatur impudentißimus, in quo scilicet muscæ & canis ingenium copulatum est.*

De hoc vitio ita ait Euripides: ἡ μεγίστη τῶν ἐν ἀνθρώποισιν νόσων ἡ ἀναίδεια.
hoc

Hoc est:

Omnium vitiorum, quæ in hominibus sunt, maximum est impudentia. Hanc Xenophon maximam ducem ad omnem turpitudinem esse testatur. De qua hæc Theognidis est querela:

ἤδη νῦν αἰδὼς μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ὄλωλεν,
Αὐτὰρ ἀναιδείη γαῖαν ἐπέρχεται ὅμως.

Inter mortales perijt pudor omnis honestus,
Osq; pudore vacans aspicit omne solum.

HONESTAS σεμνότης; *hac cauetur nequid indecorè, effœminatè, libidinosè & turpiter fiat cogiteturq;. Verum hîc honestatem vocari eam, quæ à sapientibus & bonis illud nomen meretur, meminerimus: non quæ in multitudine conspicitur ficto nomine:* αἰσχρὸν γὰρ κρίνειν τὰ καλὰ τῷ πολλῷ ψόφῳ. *Cicero: Cùm id quod vtile videtur in amicicia, cum eo quod honestum*

honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Idem: Honestati dirigenda vtilitas est. Idē: Illud honestum (quod sæpe diximus) etiamsi in alio cernimus, tamē nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Idem: In officio colendo sita est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Opponitur ergò turpitudo honestati.

CONTINENTIA

ἐγκράτεια, *est per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Hæc enim maximè voluptates corporis, cibi & potus, & rerum venerearum moderatur. Continentiæ autem nomen ex eo est, quòd ita teneat cupiditates cibi potusq; & rerum venerearum sub imperio rationis, vt ab ijs se vinci minimè patiatur. Huc illud Pytagoræ Præceptum.*

κρα-

κρατεῖν δὲ ἐθίζεο τῶνδε·
γαστρὸς μὲν πρώτισα καὶ ὕπνου λαγνείης τε, καὶ θυμοῦ. *Hoc est. Imperare assuesce ventri quidem primum, somno, libidiniq; & iræ. Et Anacharsis:* γλώσσης, γαστρὸς, αἰδοίων κρατεῖν, *Hoc est, Linguam, Ventrem, Venerem compesce. Et Menander:* γαστρὸς πειρῶ πᾶσαν ἡνίαν κρατεῖν: *Hoc est: Conare omnem ventris habenam comprimere. Huc etiã Virgilij versus asscribere placuit:*

Nec Veneris, nec tu vini capiaris amore:
Vno namq; modo vina Venusq; nocent.

Et rursus.

Compedibus Venerem vinclis constringe Liæũ,
Nec te muneribus lædat vterq; suis.
Vina sitim sedent, natis Venus alma creandis
Seruiat, hos fines transiliisse nocet.

Sequamur itaq; Ciceronis consiliũ, qui ait: tantum cibi & potionis adhibendum est, vt reficiantur vires, non opprimantur. Esse enim, vt alibi ait, oportebit vt viuas, non viuere vt edas. Conti-

Continentiæ opponitur incontinentia ἀκράτεια, quæ eſt cùm aliquis non imperat voluptatibus: Sed ab illis ſuperatur, eiſq; ſe ſeruum facit.

SOBRIETAS νηφαλιότης *ſpecialius nomen eſt quàm continentia. Eſt enim mediocritas potus, & opponitur ebrietati. Latinæ vocis ratio eſt, quod dicatur ſobrietas, quaſi ſine ebrietate. Commoda ſobrietatis perpulchrè complectitur. Horatius.*

Accipe nunc victus tenuis, quæ quantaq; ſecum
Adferat, in primis valeas bene.

Idem.

Alter (ſcilicet ſobrius) vbi dicto citius curata ſopori
Membra dedit vegetus præſcripta ad munia ſurgit.

Verùm ſobrietatis laudes aliunde rectius æſtimari non poſſunt, quàm ex ebrietatis turpitudine & incommo-

commodis. Mente, inquit Cicero, rectè vti non possumus multo cibo & potione completi. Et Poëta Græcus: οἰνωθεὶς ἀνὴρ ἥσσων μὲν ὀργῆς ἐστὶ, τοῦ δὲ νοῦ κενὸς φιλεῖ τε πολλὴν γλῶτταν ἐκχέας μάτην ἄκων ἀκούειν, ἅπερ ἑκὼν εἶπεν κακῶς.

Vinosus vir ab ira quidem superatur, mente verò est vacuus, soletq; vbi multa verba effuderit temerè, inuitus audire quæ volens dixit, huc prouerbium πολλάκις ἐν οἴνου κύμασι τὶς ναυαγεῖ. Hoc est: Plerumq; in vini fluctibus aliquis naufragium facit.

Aristophanes vinum lac Veneris esse dicebat, his verbis: ἡδύς τε πίνειν οἶνος ἀφροδίτης γάλα. Suaue ad bibendum vinum, Veneris lac. Atq; ideò Plato legem statuit, ne quis gustaret vinum ante completum 18.

O ætatis

ætatis annum. Deinde vsq; ad 23. mediocriter gustandum esse: Huius legis rationem addit hanc: οὐ γὰρ χρὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχετεύειν, hoc est, non oportet ignem super ignem equitare. Sunt & hi versus apud Clementem Alex:

οἶνος δ᾽ ὅς πυρὶ ἶσον ἔχει μένος εὖτ᾽ ἂν εἰς ἄνδρας
ἔλθῃ: κυμαίνει δ᾽ οἷα λίβυσσα ῥ᾽ ἅλα
βορέης ἠὲ νότος. τὰ δὲ κεκρυμμένα πάντα φαίνει.

Et Ausonius.

Ense cadunt multi, perimit sed crapula plures.

Notetur & versiculus Propertij:

Vino forma perit, vino corrumpitur ætas.

Huc & illud Menandri pertinet:
πολὺς γὰρ οἶνος πόλλα ἁμαρτάνειν ποιεῖ.
Multum vinum multa facit peccare.
Et latinus Poëta:

Et Venus in vinis, ignis in igne fuit.

Castitas

CASTITAS, ἁγνεία, *est religiosa quædam mundicies & puritas, qua & animus mundus ab impura libidine & corpus purum seruatur. Corporis mundiciem sine puritate animi etiam Aristoteles paruifecit: qui cùm videret Zenocratẽ mingentẽ & non admouentẽ manũ* τῷ αἰδοίῳ,

 ridens

ridens dixit, χεῖρες μὲν ἁγναὶ, φρὴν δὲ ἔχει μιάσματα: manus quidem casta, sed mens inquinata est. Neq; est tantùm in virginibus castitas de qua loquor, sed etiam in coniugibus honestis: Vnde Horatius: Dos est magna parentium & metuens alterius viri certo fœdere castitas. Ausonius:

Quæ dos matronis pulcherrima? vita pudica.
Quæ casta est? de qua mentiri fama veretur.

Huic opponitur impuritas φιληδονία.

Pudicicia ἁγνία, *est qua abstinetur non solùm ab illicita Venere, verum etiam à signis Veneris. Non enim solummodò corpus castum esse oportet: Verum etiam oculos. Atq; ideò pudicicia Romanis velata facie pingi sculpiq; solita est. Et apud alios testudini æquiparata, quòd pudica-*

dicarum est sese domi continere, & frequentia loca omnia declinare.

Opponitur pudiciciæ ἀσέλγεια, *quæ externis signis libidinosum animum testatur. Virgines igitur & mulieres, quæ nimio ornatui student, produnt animi libidinem. Quare Tibullus vetat, ne auro polluatur forma, ita enim ait:*

> *Admonui quoties auro ne pollue formam.*
> *Sæpe solent auro multa subesse mala.*

Quidam admodum venustè καινοσπουδίαν *muliebrē taxauit hoc dilemmate: Si pulchræ sunt mulieres, sufficit natura, non contendat ars contra naturam, hoc est, non litiget fucus cum veritate. Si turpes sunt natura: id quod apponunt, magis deformitatem arguit. Oportet igitur simplicitatem amplecti. Et*

merito Apelles pictor repræhendit discipulum pingentem Helenam auro ornatam, ô adolescens inquit, quia non potuisti pulchram pingere, diuitem fecisti.

HVMILITAS ταπεινοφροσύνη, *continet & refrenat motus audaces, ne plura nobis polliceamur quàm par est: De hac notentur hi Menandri versus:*

ἄνθρωπον ὄντα σαυτὸν ἀναμίμνησκ᾽ ἀεί,
βούλου δ᾽ ἀρέσκειν πᾶσι, μὴ σαυτῷ μόνον,
εἰ θνητὸς εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρόνει.
θνητὸς πεφυκὼς μὴ φρονῇς ὑπέρθεα,
ἐν δὲ εὐπροσηγόροισιν ἐστί τις χάρις
ἴσος μὲν ἴσθι πᾶσι, κἂν προὔχῃς βίῳ.

Hoc est:

Hominem te esse fac semper memineris,
Stude omnibus placere non tibi soli.
Si mortalis es, optime, mortalia quoq; cogita.
Mortalis natus ne sapias supra diuinum numen.

In

In comiter salutantibus inest quædam gratia.
Æquabilem te omnibus præsta, etiamsi vita excellas.

Ouidius itidem humilitatem commendat his versibus:

Vsibus edocto si quicquam credis amico,
Viue tibi, & longè nomina magna fuge.
Viue tibi quantumq; potes prælustria vita,
Sæuum prælustri fulmen ab arce venit.
Effugit hybernas demissa antenna procellas,
Lataq; plus paruis vela timoris habent.
Aspicis vt summa cortex leuis innatat vnda,
Cum graue nexa simul retia mergat onus.

Et rursus.

Quid fuit vt tutus agitaret Dædalus alas?
Icarus immensas nomine signat aquas?
Nempe quòd hic altè, demissius ille volabat,
Nam pennas ambo non habuere suas.
Crede mihi benè qui latuit, bene vixit, & intra
Fortunam debet quisq; manere suam.

Pulchrum exemplum proponit Ausonius in Agathocle Rege Syracusano.

Fama est fictilibus cœnasse Agathoclea Regem
Atq; Abacum Samio sæpe onerasse luto:
Quærenti causam, respondit, rex ego qui nunc
Sicaniæ figulo sum genitore satus.
Fortunam reuerenter habe, quicunq; repente
Diues ab exili progrediere loco.

Propertius.

Alter remus aquas, alter tibi radat arenas
Tutus eris, medio maxima turba mari est.

Huic opponitur superbia ὑπερηφανία: superbia cæcum vicium est & pessimum: facit enim vt τὸ γνῶθι σεαυτὸν nemo videat, & multorum malorum causa, tandem sibi ipsi pernitiem affert. Contra hanc bestiam, & Græci & Latini authores multa scripserunt, è quorum monumentis pauca ascribam.

Primo loco producamus Menandrum, qui ita ait:

ὦ τρισάθλιοι

ἄπαν-

ἅπαντες οἱ φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα,
οὗτοι γὰρ οὐκ ἴσασιν ἀνθρώπου φύσιν.

ô ter miseri

Omnes inflati, qui de sese magnificè sentiunt, Ignorant enim illi hominis naturam.

Idem.

ἀλαζονίας οὔτις ἐκφεύγει δίκην,

Hoc est:

Arrogantiæ nemo effugiet pœnam.

Idem.

ἐφ' ᾧ φρονεῖς μέγιστον, ἀπολεῖ τοῦτό σε.

Ob quod maximè superbis, id te pessumdabit.

Alius quidam Comicus græcus.

εἰ καὶ βασιλεὺς πέφυκας, ὡς θνητὸς ἄκουσον,
ἂν μακρὰ πτύῃς, φλέγματι ᾧ κρατῇ περισσῷ,
ἂν ἐνιματῆς, ταῦτα πρὸ σοῦ προβάλλον εἶχεν

ἂν χρυσοφορῇς, τοῦτο τύχης ἐστὶν ἔπαρμα.
ἂν πλούσιος ᾖς, τοῦτο χρόνου ἄδικος ἰσχὺς
ἂν ἀλαζονῇς, τοῦτ' ἀνοίας ἐστὶ φρύαγμα.

Hoc est:

Et si Rex es, vt mortalis audito,
Si longum excrees, pituita id fit, quæ nimia teneris.
Si vestem bonam geris, hanc ante gestauit ouicula.
Si geris aurum, id fortunæ fastus est.
Si diues es, id temporis iniusta vis.
Si superbis, id amentiæ fremitus est.

Hæc fœda bestia ingratissima est virtutum comes, & quicquid attingit turpiter fœdat: iuxta versus vulgares:

Si tibi copia, si sapientia, formaq; detur,
Sola superbia destruit omnia si comitetur.

Et Claudianus.

Inquinat egregios adiuncta superbia mores.

Et rursus.

quia ipsa superbia longe.

Discessit

Discessit, vitium rebus solenne secundis,
Virtutumq; ingrata comes.

Seneca.

Dominare timidus, spiritus altos gere:
Sequitur superbos vltor à tergo Deus.

Clementia siue mansuetudo πρᾳότης, est per quam animi temerè in odium alicuius concitati, comitate retinentur. De hac Cicero ita ait: Nihil est laudabilius, nihil magno ac præclaro viro dignius placabilitate atq; clementia, quæ ita probanda, vt adhibeatur reipublicæ causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Et rursus, omnibus est odio crudelitas, & amori pietas & clementia. Terentius: re ipsa comperi nihil esse homini melius facilitate atq; clementia.

Ouidius.

Regia crede mihi res est succurrere lapsis.

Idem

Idem libro 3. de tristibus:

Quo quisq; est maior magis est placabilis iræ,
Et faciles motus mens generosa capit.
Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni,
Pugna suum finem cùm iacet hostis, habet.
At lupus & turpes instant morientibus vrsi,
Et quæcunq; minor nobilitate fera est.

Hanc Claudianus commendat Honorio Consuli his verbis:

Sis pius in primis. Nam cum vincamur in omni
Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Huius commoda idem recitat hisce versiculis:

Hæc & amicicias longo post tempore firmat.
Mansuroq; adamante ligat, nec mobile mutat
Ingenium, paruo strepitu, nec vincula noxæ
Dissolui patitur, nec fastidire priorem
Allicitur veniente nouo, benefacta tenere,
Respuere offensas facilis, pariterq; minoris
Officij magniq; memor, superare laborat:
Vtq; hostes armis, meritis sic vincit amicos.
Hæc fouet absentes, hæc longè sola remotis
Consulit, hæc nullis auidam rumoribus aurem
Pandit, vt ignauum nunquàm læsura clientem

Insidiosa

Insidiosa tuos alienent murmura sensus.
Non viuis annexus amor meminisse sepultos
Desinit, in prolem transcurrit gratia patrum.

Huic opponitur inclementia ἀπήνεια *crudelitas quædam & feritas aduersus vel victos, vel subiectos seu reos.*

MODESTIA κοσμιότης, *est per quam pudor honestus claram & stabilem comparat authoritatem. Hæc in opinione, sermone, gestu, actione, negotiorum seruat conuenientiam. Cum hac pugnat superbia Thrasonica, vanitas seu iactantia, garrulitas, futilitas, scurrilitas, petulantia, obscœnitas, item luxus & ineptiæ in vestitu & multo maximè curiositas seu* πολυπραγμοσύνη, *de qua hic fertur versiculus:*

τῆς πολυπραγμοσύνης οὐδὲν χερειότερον ἄλλο.

Hoc

Hoc est, Curiositate non est aliud peius malum.

εὐταξία in agendis seruat ordinem, sine quo nihil suaue, nihil gratum, nihil deniq; laudabile est. Huic opponitur ἀταξία.

Decorum τὸ πρέπον cum εὐταξία cohæret, nisi quòd quemadmodum illa propriè est rerum, ita decorum est personarum, etsi differentia hæc non est perpetua. Huic opponitur indecorum ἀπρέπεια.

Αὐτάρκεια est per quam quis suis est contentus, nec aliunde desiderat quicquam. Virtus sane rarissima sed in primis laudanda. Hæc enim inimica est auaritiæ, prodigalitati, luxui, superbiæ, & multis alijs.

Moderatio μετριότης, superiori ancillatur. Hæc enim facit ne quis nimis exquisita requirat. Qui αὐτάρκης

est

est moderatur ita omnia, vt potius naturæ quàm libidini satisfaciat.

Hæc sint breuiter dicta de quatuor virtutum generibus, earum partibus & officijs, quarum virtutum semina in nobis esse dicebant Stoici à natura indita, alijs maiora alijs minora: ea præterea excoli, augeri, perfici, disciplina, educatione, exercitatione affirmârunt: id quod me perspicuè ostendisse arbitror. Dixi quoq; de oppositis vitijs, quò virtutum decus ex collatione magis cerneretur. Concluduntur autem hac demonstratione.

Quicquid homini conuenit secundum rectam rationem, expetendum est, & quod cum ratione pugnat, fugiendum.

Virtutes

Virtutes conueniunt & vitia minimè: Ergo vt illæ expetendæ: ita hæc fugienda sunt.

Maior est principium suprà declaratum. Minor colligitur ab enumeratione effectorum. Effecta enim virtutum conseruant hominis statum & dignitatem: Item Oeconomias & respublicas stabiliunt, cùm contraria his vitia, non solùm cum hominis dignitate pugnant, Verumetiam domos atque respublicas, experientia teste euertunt.

Hic merito quæri potest, num omnia quæ concluduntur ex principijs legis naturæ, sint necessaria, nec ne. Ad hanc quæstionem respondeo: Omnia quidem necessaria esse, sed alia in specie, alia in genere. Conclusiones in specie necessariæ & immotæ sunt, quæ rectè extruuntur à

princi-

principijs, ita vt quicquid statuitur ab vllo homine contra conclusiones recté extructas, sit contra legem naturæ. Lex fertur à Semiramide, vt cognati cognatas in vxores ducant, quod ideo fecit turpissima fœmina, vt sui filij complexu frueretur, à quo & occisa est. Qui iuxta hanc legem cognatas, vt matres, sorores etc. duxerũt, non sunt excusati lege tyrannica & impia, immò lege naturæ damnati sunt, atq; ideo quicquid vt honestum concluditur ex axiomatis legis naturæ, honestum est, & quicquid vt turpe, perpetuò turpe censendum est. Aliæ conclusiones sunt necessariæ in genere, non in specie, Hæ mutari possunt in specie, manente genere, huiusmodi sunt plurimæ imperatorum & principum leges, qui semper respiciunt ad incolumitatem rei

publicæ,

publicæ, & ad eam confirmandam suas leges ordinant. Sit exempli gratia hæc lex: Nemo peregrinus vallum vrbis conscendat. Hæc lex in genere necessaria est, non in specie: In genere quatenus ad commune bonum facit, & ad conseruandam reipublicæ incolumitatem: In specie autem non est necessaria, quia hæc determinatio non directè concluditur ex axiomatis naturæ, poterit quoq; incidere casus vt lex feratur, qua peregrinus obligetur ad conscendendum vallum, quæ sane cum priori pugnat, sed in specie, & non in genere.

Addamus & aliud exemplum, lex aliquando fuit: Nemo vsuram vllam accipiat, hæc lex in genere necessaria est, non in specie, in genere quidem, quatenus incolumitati reipublicæ seruit, & commoda est ciuibus: in specie

Usura

specie autem non est necessaria, quia fieri potest, vt vicio hominum non sortiatur finem propositum, hoc est, vt nec reipublicæ sit vtilis nec ciuibus cōmoda. Si ergo vt maiori incommodo occurrat magistratus, permittit moderatam vsuram, vt accipere quinq; de centum, vt hac ratione iuuentur ciues & consulatur saluti reipublicæ: non euertit priorem legem in genere, licet ferat permissionem in specie, ideo diligenter spectandum est, quæ hypotheses sunt necessariæ in specie seu ἁπλῶς, & quæ in genere tantùm, seu κατά τι. Hæc distinctio multas quæstiones diluere potest et ostendit, quòd tametsi omnes honestæ leges extruantur ex axiomatis legis naturæ, non tamen sit necessarium, vt nos easdem leges habeamus cum Gallis, aut Italis, aut Germanis in specie.

 Quili-

Quilibet enim magistratus ἀνυπεύθυνος poterit leges vtiles suæ reipublicæ condere: modo nihil contra naturæ normam faciat, immo verò idem magistratus potest alias leges in alijs ditionibus habere, si id vel conditio hominum vel ratio proprietatum expostulare videtur. Quæ diuersæ leges, tametsi in specie variant, tamen pulcherrimè in genere conueniunt, & minimè sibi inuicem aduersantur. Huc ergo diligentia magistratus incumbat, vt leges & consentientes legi naturæ & vtiles saluti reipublicæ ferat, hoc tamen ita intelligi volo, vt in benè constitutis rebuspublicis non temerè legum fiat mutatio. Nam leges longo tempore & veterum authoritate confirmatæ, iam sacrosanctæ haberi debent, vt nefas sit eas mutare.

Potest

Potest & hoc modo responderi ad quæstionem propositam. Natura
1 quædam dictat necessariò facienda:
2 quædam rursus iudicat necessariò cauenda:
3. & quædam in medio relinquit.

Quæ necessario dictat facienda natura, ea cùm fiunt, iusta sunt vbiq; & apud omnes, idq; natura non opinione. Huius generis sunt omnium virtutum actiones propriæ, quæ ex axiomatis naturæ per demonstrationem extruuntur. 1

Quæ necessariò natura cauenda iudicat, ea cùm fiunt, iniusta sunt, vbiq; & apud omnes, idq; natura & non opinione, huiusmodi sunt omnes actiones quæ deflectunt vel minimùm à virtutum proprijs actionibus. 2

Quæ in medio relinquuntur sunt libera, ita vt nec iustus nec iniustus 3

dicatur quis siue ea faciat, siue omittat. Huc pertinent actiones quæ per se nec in vitijs nec in virtutibus ponuntur. Vt vallum vrbis conscendere vel non conscendere, naturæ lex liberum relinquit. At vbi decretum magistratus accesserit, quo interdicitur, ne quis vallum conscendat, iusticiæ & legis transgressor habendus est, qui contempto magistratus decreto vallum conscendit, & contrà, qui abstinet propter magistratus edictum, iustus in ea legis parte censendus est.

Alia q̃stio. De hoc tertio genere quæri potest, num lata lege iniustum sit natura vallum conscendere. Si non est natura iniustum, videtur opinione tantùm iniustum esse. Dico natura fuisse liberum, ideoq; nec iustum, nec iniustū, sed

sed postquã accessit vox magistratus, quæ finem naturæ spectans, hoc est, incolumitatem reipublicæ, interdixit quod liberum erat, naturæ terminos transgreditur quisquis hanc legem violat, & factum pronuncio iniustum natura, non quidem ἁπλῶς, sed κατά τι, hoc est, ob finem quem natura spectat in actionibus pertinentibus ad conseruandam incolumitatem societatis humanæ.

Cæterum quia male & bene factorum testis & iudex est conscientia, restat vt de ea nonnulla dicamus: Est sanè mirandum opificium Dei in hominibus conscientia, quæ iuxta prouerbium, instar mille testium est, hæc non solum testatur de lege naturæ, quæ honesta præcipit & illis

contraria prohibet, quemadmodum hactenus à nobis explicatum est: Verumetiam nos quasi ad tribunal DEI sistit, alia accusans, alia laudans, aliâs puniens, aliâs excusans.

Etsi autem interdum conscientia veluti sopita delitescit: Tamen aduersis perinde atq; flagello crebrius excitatur, iuxta illud Sophocleum:

παθόντες ἂν ξυγγνοῖμεν ἡμαρτηκότες.

Hoc est:

Cum affligimur conscientia scelerum excitatur.

Et Lucretius.

Sed metus in vita pœnarum pro malefactis
Est insignibus insignis, scelerisq; numella
Carcer & horribilis de saxo iactus eorum,
Verbera, carnifices, robur, pix, lamina, tedæ,

Quæ

Quæ tamen etsi absunt, at mens sibi conscia fa-
(ctis
Præmetuens adhibet stimulos torretq; flagellis.

Et Pindarus in Pythijs:

ἐντὶ μὲν θνατῶν φρένες ὠκύτεραι
κέρδος αἰνῆσαι πρὸ δίκας δόλιον
τραχεῖαν ἑρπόντων πρὸς ἐπίβδαν δ᾽ ὅμως,

Hoc est:

Interprete Philippo: Sunt hominum mentes velociores ad laudandum dolosum lucrum præ iusticia, repentium tamen ad asperum postfestum. Est autem ἐπίβδη, *quam Philippus postfestum vocat, dies, qui sequitur festum aliquod conuiuiorum, in quo homines se exhilarârunt ac largius se potationibus dederunt. Hanc cùm dicit asperum fore, videlicet ex crapula, significat futu-*

rum esse vt qui malè fecerint, aliquando post factum conscientia sceleris torqueantur, & pœnas luant.

Vt autem adolescentes rectè admoneantur de hoc DEI opificio, omnium primum tenendum, quòd eius sit in mente sedes. In mente autem sunt tria quæ ad hanc rem faciunt.

Primo loco est intelligentia, quam vocant contemplantem, cuius officium in contemplatione situm est, atq; hæc illa melior pars animi est, quam Aristoteles dicit semper hortari ac prouocare ad meliora. In hac collocatur συντήρησις *(retentio, conservatio), ea quæ propositiones suppeditat. Nam cùm hæc* συντήρησις *sit custos ac conseruatrix noticiarum, quæ nobis innatæ sunt de recte factis ac secus, at-*

Conscientia est regula in ratione. tendit
Synteresis vero est in voluntate, instigans eam ad bonum [illegible]. Ex Alexan: in 3 parte Summae

tendit semper quid expediat, quidue non expediat. Atque ea de causa suppeditare propositiones syllogismis practicis dicitur. Quales sunt hæ: Honesta facienda sunt. Turpia non sunt facienda. Sunt autem hæc duo prima axiomata, quæ de actionibus ex lege naturæ promit σωτήρησις, ex quibus postea plurimæ extruuntur hypotheses, quæ præbent syllogismo practico propositiones: quales multæ à nobis sunt antea ex illis primis axiomatis extructæ.

Secundo loco in mente est intelligentia practica: cuius officium in actione positum est. In hac collocatur conscientia: quæ assumptiones seruientes syllogismo practico ex actionum differentijs promit, σωτήρησις in Hectore hanc suppeditat propositionem:

Honesta

Honeſta ſunt facienda. Conſcientia promit hanc aſſumptionem: Defendere patriam & pro ea fortiter mori eſt honeſtum. συντήρησις Oedipo hanc ſuggerit propoſitionem: Turpia facta ſunt vitanda & peſſima maximè vitanda. Conſcientia autem eius hanc deprompſit aſſumptionem: Incœſtus cum matre concubitus & patricidium, turpiſſima ſunt facta, Atq; ita in alijs actionibus συντήρησις maiorem, conſcientia minorem ſyllogiſmo practico ſuppeditat.

Tertio loco in mente eſt τὸ κριτήριον, Hoc eſt, Facultas iudicandi: Hæc eſt qua iudicat de factis, an ea laude aut pœna ſint digna. Honeſta facta, laude & præmio digna iudicat iuxta honeſtatis

gradus

gradus: & contra turpia facta damnat, eaq; supplicio digna pronunciat, iuxta turpitudinis gradus. Hoc ergo κριτήριον maiori propositioni, quam suppeditat συντήρησις, addit iudicium. Deinde conscientia subsumit factum, de quo iudex in conclusione pronunciat hoc pacto.

συντήρησις *adhibito* κριτηρίῳ *in Hectore hanc propositionem suppeditat: Honesta facta sunt digna laude.*

Conscientia subsumit: Defendere patriam & pro ea fortiter mori, est honestum factum.

τὸ κριτήριον *seu iudex concludit: Ergo patriam defendere, & pro ea fortiter mori est dignum laude.*

Et rursus, συντήρησις adhibita facultate iudicandi in Oedipo hanc propositionem suppeditat: Turpissima facta grauissimis pœnis sunt digna: Conscientia eiusdem subsumit: Incœstus cum matre concubitus & patricidium turpissima sunt facta, τὸ κριτήριον:

Ergo incestus cum matre concubitus & parricidium dignissima sunt grauissimis pœnis.

Priorem syllogismum in mente Hectoris sequuta est læticia quæ ipsius animum in grauissimis periculis non parum leniebat, immo liberabat adeò vt mori pro patria iam non pertimuerit. Num cùm à vate Polydamante admoneretur, ne bellum contra Græcos iniret, Respondit:

εἷς

εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνασθαι περὶ πάτρης.
Adeò præstans ille heros conscientia facti fretus se aduersus ærumnas in periculis pro defendenda patria susceptis erexit. Nam cùm vates volatum auium significare tristem euentũ nunciaret, Hector animosè respondit: Siue dextrorsum aues ortum versus, siue sinistrorsum ad occasum volent, ἡμεῖς δὲ μεγάλοιο Διὸς πειθώμεθα βουλῇ. *Nos magni Iouis consilio obedire statuimus. Consilium Iouis appellans impetum animi Heroicum, quo ad rem præclarè & honestè gerendam impellebatur. Neq; enim putabat vllum tempus esse quo ea quæ sunt honesta non sint facienda, præsertim cùm salus patriæ agitur.*

Nam

Nam iuxta Euripidis sententiam, ὅ, τι καλὸν φίλον ἀεὶ quod honestum semper charum.

Posteriorem syllogismum in mente Oedipi Regis Thebanorum, tantus consequutus est dolor, quòd impatiens turpitudinis à se perpetratæ sibi ipse præ dolore eruerit oculos.

Fuit quidem vir Heroicus Oedipus, qui etsi vatem Thiresiam incestas nuptias ipsi obycientem contempsit facilè: Tamen ita vno teste conscientia victus est, quòd se & reum & perditum agnouerit. Verè enim Menander ait:

ὁ συνιστορῶν αὐτῷ τι, κἂν ᾖ θρασύτατος,
ἡ σύνεσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

Hoc est:

Qui

Qui sibi aliquid conscius est, etsi audacissimus, conscientia tamen facit eum timidissimum. Variat ergò conscientiæ qualitas pro factorum conditione. Rectè enim facta, vt in Hectore, sequitur bona conscientia: turpia verò, vt in Oedipo, mala. De vtraq; Plato elegantissimè differit in primo de republica. Quando, inquit, aliquis vicinus morti videtur, inuadit ipsum subitò metus quidam & cura eorum, de quibus antea non cogitauit: & sermones qui feruntur de inferis, nempe quòd eos qui hîc alios læserint, illic pœnas luere oporteat, hactenus quidem ridiculi & fabulosi sunt visi, At tunc torquent animum ægrotantis, atqui ipse siue ex senectutis infirmi-

Q tate

tate, siue aliunde inferis vicinior magis, quæ illic aguntur considerat, suspicione itaq; & metu plenus animo versat ac pensitat, si quem læserit. At si depræhenderit se multa iniustè fecisse in vita, ex somnis tanquàm pueri crebrò excitatus metuit, ac mala cum spe viuit. Verum ille qui sibi nullius iniusticiæ conscius est, ἡδεῖα ἐλπὶς ἀεὶ πάρεστι καὶ ἀγαθὴ γηροτρόφος. *Quemadmodum & Pindarus ait. Et paulò post: At ei qui iustè & sanctè vitam transegerit, dulcis quidem cor nutriens & altrix senectutis, spes comes est. Et Pindarus in Nemeis nona oda.*

ἐκ πόνων δ' οἳ σὺν νεότατι γένωνται, σύν τε δίκᾳ τελέθει πρὸς γῆρας αἰὼν ἁμέρα.

Hoc

Hoc est:

Laboribus iustis in iuuentute fit senectuti placidum æuum.

Sophocles Tragicus scribit Oedipum excæcatum, ductu Antigonæ filiæ peruenisse Athenas, atq; illic in Templo Erinnyum sepultum. Qua fabula significat eos qui turpem vixere vitam, tandem mala conscientia morituros.

Sunt autem Erinnyes nihil aliud quàm animi perturbationes ex mala conscientia, quæ perpetuò comitantur turpia facta, atq; ea de causa Erninyes dicuntur μνήμονες, *id est, memores, quia nunquam obliuiscuntur iustæ pœnæ ob scelera perpetrata, quæ etsi tardius infertur: tamē hoc semper agūt Erinnyes,*

vt cùm minimè expectatur, sentiatur pœna.

Dicitur autem Erinnys: ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ νοῦ, *quasi lis & contentio animi, cuius meminit Virgilius lib: secundo Æneidos. Quo tristis erinnys, quo fremitus vocat. Hinc est quòd quicunque grauia perpetrârunt scelera: etsi ad tempus securitatem sibi pollicentur: tamen vel minimo periculo proposito turbantur, contrà qui nullius mali sibi sunt conscij, vel in summis periculis bene sperant. Huc illud Menandri:*

βροντῆς ἀκούσας μηδαμῶς πόῤῥω φύγης
μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς ἑαυτῷ.

Hoc est:

Qui tibi nullius mali es conscius,

scius, non est quòd audito tonitru procul fugias.

De conscientia Latini Poëtæ etiam memorabiles sententias prodidêre.

Ouidius in fastis:

Conscia mens vt cuiq; sua est, ita concipit intra
Pectora, pro facto spemq; metumq; suo.

Poëta hic pulchrè discernit inter conscientiam, & eius effectum.

Conscientiam quam mentem consciam vocat, intelligit eam facultatem, quæ factum ad regulam accommodat, quod in assumptione syllogismi practici fit.

Eius effecta, spem & metum facit: Spem quidem, quæ futuri boni expectatio est & se-

sequitur conscientiam rectè factorum: Metum verò, qui futurum malum seu pœnam pertimescit. Hic enim malefactorum comitatur conscientiam.

Horatius libro primo Epistolarum: At pueri ludentes rex eris aiunt,

Si recte facias: hic murus aheneus esto.
Nil conscire sibi nulla pallescere culpa.

Ausonius.

Quænam summa boni? mens quæ sibi conscia recti.

Ouidius rursus:

Conscia mens recti famæ mendacia ridet,
Sed nos in vitium credula turba sumus.

Hîc etiam poëta clarè discernit inter causam & effectum.

Idem

Idem primo libro de Ponto:

Estur vt occulta vitiata putredine nauis
Æquoreos scopulos vt cauat vnda salis:
Roditur vt scabra positum rubigine ferrum,
Conditus vt tiniæ carpitur ore liber:
Sic mea perpetuos curarum pectora morsus,
Fine quibus nullo conficiantur, habent,
Nec prius hi mentem stimuli, quàm vita relinquant,
Quiq; dolet citius quàm dolor ipse cadet.

Et Iuuenalis.

cur tamen hos tu
Euasisse putes quos diri conscia facti,
Mens habet attonitos? & surdo verbere cædit,
Occultum quatiente animo tortore flagellum.
Pœna autem vehemens & multo sæuior illis,
Quas aut Cæditius grauis inuenit aut Rhadamanthus.
Nocte dieq; suum gestare in pectore testem.

Et Lucanus.

Heu quanto misero pœnæ mens
conscia donat.

Plautus in Milite.

At hoc me facinus miserum mace-
rat,
Meumq; cor corpusq; cruciat.

Idem.

Nihil est miserius quàm animus
Sibi male conscius.

Huiusmodi gnomæ Poëtarum de conscientia bona & mala, ideo diligentius obseruandæ & memoriæ mandandæ sunt, vt illis admoniti caueamus nobis diligentius, ne nostram conscientiam vllo maculemus scelere, quæ vbi semel

macu-

maculata fuerit, indies magis magisque sordescit. Meminerimus proinde dicti Senecæ: Nihil prodest inclusam habere conscientiam, patemus Deo, nullus mendatio, nullus dissimulationi locus est.

Hîc meritò quæri potest Alia q̃ 5 7. *præsertim ab ignaris doctrinæ Ecclesiæ, qui fiat quòd cùm hominis συντήρησις suggerat semper quæ honesta sunt & dehortetur à contrarijs, plures in vitia ferantur, faciantque ea contra animi consilium, quorum postea eos pœnitere necesse est. Hîc alij alias adferunt causas, vt fieri solet in rebus obscuris, quas breuiter commemorabo, etsi eas in principio attigi.* B. 5.

1 Responsio

Quidam fatalem necessitatem, omnium motuum in hominibus causam esse statuunt, & hanc administrari à tribus Parcis, & Furijs eas memori mente comitantibus. Sic enim interrogat chorus apud Eschilum, τίς οὖν ἀνάγκης οἰακοστρόφος.

Hoc est:

Quis ergo est necessitatis gubernator? Respondet Promotheus: μοῖραι τρίμορφοι μνήμονες ἐριννύες, *Parcæ triplices & memores Furiæ. Huic fatali necessitati etiam DEVM obnoxium esse statuunt Stoici. Verùm cùm hæc opinio manifestè pugnet cum experientia & legibus diuinis & humanis, & ipsum DEVM seruum fati faciat, meritò explodenda detestandaq; est.*

Qui-

Quidam, etſi DEVM ex   imunt à fati legibus, ipſum tamen omnium tùm bonorum tùm malorum authorem conſtituunt. Hunc dicunt duo mala hominibus, cùm vnum largiatur bonum, propinare. Vnde hoc Pindari dictum: ἓν παρ᾽ ἐσθλὸν πήματα σὺν δύο δαίονται βροτοῖς ἀθάνατοι. Iuxta vuum bonum duo incommoda dij tribuunt hominibus. Huc pertinet illud Homericum de duobus dolijs in limine Iouis poſitis, quorum vnum bonis, alterum malis plenum eſſe dicitur: ex quibas Iupiter nunc bona nunc mala depromit hominibus. Pertinet huc etiam fabula Pandoræ apud Heſiodum. Verum hanc opinionem falſiſſimam ipſe Homerus eleganter refellit Odiſſeæ primo.

Qui

Qui dicit, Homines sibi ipsis mala accersere proprijs ἀτασθαλίῃσιν, *hoc est, propria stoliditate, vt Ægistus fecit, qui Agamemnonis absentis vxorem stuprauit, non quidem à DEO, sed à propria libidine impulsus. Rectè enim dictum est: Si Dij quid fecerint mali, non sunt Dij: Et Plato in fine 2. de Repub: grauissimè inquit: Omni contentione pugnandum est, ne quis in ciuitate quam bene regi volumus, vel dicat vel audiat, seu senex seu iuuenis, seu in poëmate, seu in alia narratione, Deum esse causam alicui malorum. Et alibi dicit:*

ὁ θεὸς αἴτιος μὲν ἐστὶ καλῶν, ἀναίτιος δὲ κακῶν,

Hoc

Hoc eſt:

DEVS quidem author eſt bonorum, non autem malorum.

Quidam Aten Deam ſuſcitare mala fingunt, quæ valida cùm ſit & velox, mitiores & moderatiores affectus præcurrit. Verùm iſta fictio recte intellecta aliud non ſignificat, quàm hominum temeritatem & incogitantiam eſſe malorum cauſam. Hæc temeritas Ate illa eſt, quæ ſemper homines ledit, vnde & nomen habet, quia ſemper ἀᾶται·

Sunt rurſus qui fortunæ hominum mala ac bona aſcribunt, cùm in moribus tùm in rebus alijs: iuxta illud Poëtæ:

ὥσπερ

Ὥσπερ κυαθίζουσα, ἡμῖν ἐνίοθ' ἡ τύχη.
Ἓν ἀγαθὸν ἐπιχέουσα τρί' ἐπαντλεῖ κακά.

Hoc est:

Fortuna est nobis veluti pincerna, quæ cùm vnum affundit bonum, tria mala iuxtà haurit.

Omitto eorum sententiam qui ex astris pendere & mores & euentus in hominibus existimant, atq; eorum qui affirmant mores plerumq; sequi regionis naturam: Vnde Hippocrates ait eos qui plagam Septentrionalem, Hoc est, Europam incolunt, aut etiam montana loca, agrestibus esse moribus præditos. Asiam autem cæteris regionibus longè clementiorem existere, in eaq; omnia multò meliora & blandiora nasci, Nec non mores hominum

tum

tum mitiores, tum ad agendum promptiores ob optimam Asiatici cœli temperiem, haberi tamen illic magis imbelles homines quàm in Europa.

His proximè accedunt qui Physicam ἰδιοκρασίαν, in causa esse dicunt, quare alij virtutibus, alij vitijs magis sunt addicti. Hos etsi non nihil dicere fateor: tamen non satis. Non enim temperamentum sufficiens causa est malarum actionum, Sed tantùm impulsiua quædam & inuitatrix partialis, quæ vinci potest rationis imperio.

Quidam, in quorum numero est Plato, Aristoteles, & Plutarchus & pleriq; summi Philosophi, tribuunt educationi & primæ institutioni, quod alij probi, alij improbi sint. Quem-

Quemadmodum enim agri neglecti producunt inutiles herbas: ita hominum ingenia neglecta, malis moribus redduntur obnoxia, iuxta illum prouerbialem Horatij Verſiculum:

Neglectis vrenda filix innaſcitur agris.

Contrà, Vt cultus ager bonam frugem producit: Sic hominum ingenia culta ſuauiores mores reddunt. Quare rectè à Platone dictum eſt:

παιδίας κεφάλαιον ὀρθὴ τροφή.

Hac etiam de cauſa monet Plutarchus arcendos eſſe pueros à malorum conſortio & conſuetudine. Huc & illud Pytagoræ ſymbolum pertinet: Ne guſtâris ea, quibus nigra eſt cauda, id eſt, ne

famil

familiaritatem cum ijs habeas, qui ob morum integritatem tetri existimantur.

Euripides in Medea τὸν θύμον *authorem malorum esse dicit, ita enim ait in persona Medeæ:*

θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων:
ὅσπερ μεγίστων ἄιτιος κακῶν βροτοῖς:

Hoc est:

Impetus animi mea consilia vincit,
Qui maximorum author malorum est mortalibus.

Pindarus omnium rectißimè, etsi obscurè, veram causam videtur diuinare, cùm inquit:

καὶ χάρματα ἀνθρώποισι προμαθέως αἰδὼς ἔπι μὰν βαίνει τι καὶ λάθας ἀτέκμαρτον νέφος, καὶ παρέλκει πραγμάτων ὀρθὰν ὁδὸν γ' ἔξω φρενῶν.

Prometheus adfert hominibus virtutem & læticiam,

R Sed

Sed tamen accedit obscura nubes obliuionis,
Et rectam viam negotiorum aufert ex mentibus.

Hîc Poëta videtur significare lapsum Adæ, quem multi per Prometheum significari autumant. Huius enim lapsus vera causa est erratorum in vita & moribus & quòd non tàm λόγῳ, quàm errantibus ἐπιθυμίαις obtemperent homines.

Cæterùm quia vocabulum conscientia non semper propriè accipitur, quemadmodum iam à nobis expositum est, sed interdum figuratè, placet hîc in fine nonnulla de varia vocabuli acceptione adijcere.

Vocabuli conscientiae [illegible] significationes.

1 *Interdum itaq; conscientia accipitur pro toto syllogismo practico & motu cordis syllogismum practicum con-*

consequente, idq; per synechdochen, qua totum sæpe partis nomen accipit.

Interdum propriè accipitur, pro 2
ea facultate mentis, quæ assumptiones syllogismo practico suppeditat, & accommodat factum ad regulam.

Tertio accipitur per metonymiã 3
pro ipsa conclusione syllogismi practici, hoc est, pro iudicio mentis de facto, quemadmodum apud Paulum accipitur ad Rom: 2.

Postremo, accipitur nonnun- 4
quam per metalepsin pro motu qui excitatur in corde ex cogitatione syllogismi practici, hoc est, pro dolore vel læticia comitante syllogismum practicum. Ratione huius acceptionis potissimùm capit differentias, vt hæc bona, illa mala dicatur

conscientia. Bona quidem, quia iucunda est actæ honestè vitæ recordatio, cum spe et expectatione læti euentus: Mala verò, quia est tristis ac crucians turpiter actæ vitæ recordatio, coniuncta cum metu pœnæ impendentis.

Hîc videre est duas συζυγίας *affectuum in hominibus, in vna* συζυγία *sunt læticia & spes, in altera sunt ægritudo & metus: vtraq; memoriæ beneficio conseruatur, sed habet alia alias causas. Honestè enim transacta vita læticiam & spem copulat: At contrà turpiter acta vita est causa posterioris* συζυγίας *ægritudinis & metus. Vt ergo recordatio benè transactæ vitæ est læta, & habet spem iucundam de futuro: Ita recordatio malè transactæ vitæ*

est

est molesta, & habet metum, qui est trepidatio mentis de futuro periculo. Hi affectus sunt veluti quidam diuinitus hominibus dati testes, qui de lege naturæ testantur, eamq; obsignant cordibus hominum.

Hæc de lege naturæ annotasse satis est, vt aliquo modo indicarem igniculos quosdam in hominibus adhuc reliquos esse, qui si excitarentur educatione bona & honestis exercitijs, magis conspicerētur. Hi igniculi, hoc est, noticiæ naturales de rebus honestis & turpibus, sunt fontes omniū legum honestarum, quas ad amussim Philosophicam, quæ est demonstratio, reuocare non erit laboriosum illi, qui ea quæ annotauimus rectè nouerit. Non enim solummodo monstrauimus axiomata prima & principia legis naturæ, quæ immota sunt, & infal-

libilia, & quomodo ex illis κατὰ σύνθεσιν *extrui debeant hypotheses: Verumetiam indicauimus quomodo per analysin redeundum sit ab infimis hypothesibus ad principia, vt vel minimarum hypothesium constet certitudo & veritas. Neq; dubito, vtiliter lecturos esse æthicos Aristotelis & alios de moribus scriptos libros, qui hæc benè nouerint: vt interim taceam tyronibus Theologiæ & Iurisprudentiæ vtile esse hos morum in natura fontes videre & intelligere. Quod autem nullas ex Theologia sententias in hoc toto tractatu adduxerim: id ideò à me factum est, vt ostenderem, quousq; ratio sine voce Prophetica & Apostolica progredi poßit. Quod superest, oro æternum Deum Patrem Domini nostri*

Iesu

Iesu Christi, vt & igniculos in natura magis accendat, & nostras mentes vera sua luce illuminet, & nobis det gratiam talem viuendi vitam, dum hic commorandum est, vt hinc læti cum bona conscientia, quando præco exitum clamauerit, migrare ad cœtum castißimorum spirituum & sanctorum Dei, valeamus.

τέλος.

VVITEBERGÆ

Excudebant Hæredes Georgij Rhaw.

1 5 6 2.

image
not
available